

AZ ANGOL MUNKÁS-MOZGALOM IRÁNYA.

FELOLVASTATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG OKTÓBER 17-KI
ÜLÉSÉN.

Egyetlen kérdésre akarna világosságot vetni kutató értekezésem. A mire feleletet kerestem, s a miről számain és szemlélődéseim szólnak, az a probléma, hogy mily irányban fejlődik Anglia munkás-mozgalma, mi az, a mi ebből a hatalmas átalakulásból »kijön?«

Röviden számot adhatok arról magamnak is, az olvasónak is, hogy miért állítottam fel épen ezt a kérdést, melyre évek óta nagy érdeklődéssel ügyelek. A szociális kérdésben a német felfogások teljességgel uralkodnak rajtunk. Német földről hozzuk törvényes intézkedéseinket, könyvíróink a német jelszavakat adják tovább, sietünk utánozni a legújabb meghatározásokat, felosztásokat, s midőn közvéleményünkben a szociális kérdésnek valamelyik pontja vitatkozást ver föl, ugyanolyan jelszavak röpködnek, ugyanolyan pártfelek támadnak s a doktrinár módra szembeállított nézetek épen olyan merevséggel ütköznek össze, mint azt Németországban élénkbe szabták. Tökéletes példák erre az újabb agrár-programmok, hogy a munkás-kérdésnek importált jelszavairól ne is szóljak. Annyira vagyunk, hogy sokaknak eszébe sem jut azon gondolkozni, hogy hátha nem is oly általánosak azok a dolgok s a német szociális kérdésen kívül lehetnek még másfajta szociális kérdések is, eredetükben, forgandóságaikban és kimenetelükben is elütők attól.

Természetes, hogy mindig Németország lesz az, a hová először kell kimennünk tanulni. Ez ellen józanul senki sem emelhet szót, de meggyőződésem szerint az az egyoldalúság, a mely a világ többi részétől elköti a szemét, ez az egyoldalúság veszedelmet hordoz magában. Ez a veszedelem pedig sehol sem támadhat oly gyorsan, mint a szociális problémáknak azon a

részén, melyet munkás-mozgalomnak hívnak. Sürgősen szükségünk van arra, hogy irodalomban és közvéleményben a nagy érdekű német fejlődés ne fogja el szemünk elől azt, hogy mi lesz a szociális kérdéssel — teszem föl Angliában. Épen Angliát mondom. Nemcsak azért, mert a legkifejlettebb nemzetén legtöbb a megfigyelni való. Hanem Angliát mondom azért, mert az angolok földje a munkás-kérdésben is oly óriási és oly változatos dolgokat hozott létre, (eszmékben és intézményekben egyaránt), a melyeknek megfigyázása érdekesebb, mint egy-egy regény olvasása, s melyek őszerejükkel megkapnak. Sőt tovább megyek: lassankint megjelenik előttünk itt a szociális épületnek egy új alakzata, a melyben a jövőnek sok bizonyosságát megláthatjuk s bár tökéletlenségben forrong még sok része, mindig tökéletes benne az, hogy — egészen angol.

Miután úgynevezett »fölfedezésekre« nem vállalkozhatom, egy fontos kérdést markolhattam csak ki s egyetlen pontra — a döntő pontra — szegeztem tekintetem. Hiszen ki vállalkoznék jó lelkiismerettel arra, hogy az egész angol szociális kérdéstről beszéljen, olyan országban, melynek 1891-ben kiküldött »Royal Commission on Labour« bizottsága maga helyszíni vizsgálatait 67 nagy kötetben adta ki, a hol maguk a munkás-egyetemek csodálatos fejlődést értek s a hol Booth térképe Londonnak minden utcájára megrajzolta, hogy a szegénység, lakberendezés és halálozás mily viszonyban vannak egymással. (E térkép, mely a »Life und Labour of the people« X. kötetének adatait foglalta össze, az 1900-iki párisi kiállításon volt közszemlére téve.) Itt valóban csak a teljes koncentrációval mehetünk valamire. Maga a pont, a melyre nézek, — úgy látom — csakugyan kellő közepe annak a csatamezőnek, a melyen az angol tőke és az angol munkás birkóznak egymással. Igenis, azt kell tudnunk, hogy mi eredménnyel járt eddig ez a fejlődés, mi kézzelfogható leverődése ma s mi lehet jövője? Ezzel a kérdéssel csakugyan a közepébe szállhatunk a nagyszerű, nemzedékekre szóló alakulásnak.

Nem is elméleti levezetés vitt engem ahhoz, hogy itt próbáljam megfogni a »megfoghatatlan kérdést« s itt tegyem kezemet az angol munkásügy tanulságaira. Egy korszakos társadalmi esemény kényszerített erre a megfigyelésre, melynek jelenségeit meglehetősen közvetlenül láthatám, — az az esemény, melyet az angol ma is »kőszén-háborúnak« (»coal-war«) nevez. 1893-iki nagy kőszén-strikeot értik ezalatt. Ez a több hónapig

tartó munkás-háború nemcsak rengeteg méreteiről volt nevezetes, hanem azért is, mert ritka élességgel világított belé az angol szociális szervezkedésnek bordáiba. Itt kezdhettem meg azokat a méréseket, a melyekhez most majd egy évtizednek statisztikája járult s ezért azt hiszem, hogy elég alapunk van ahhoz, hogy fontos következtetésekhez, sőt bizonyos jövendölésekhez jussunk el.

Az 1893-iki szénstrikeban 271,000 munkás vett részt; a bezárt tárnák 80 millió tonna kőszéntermelést képviseltek; a vashámoroktól kezdve a légszeszfejlesztőig s a vasutak üzeméig az egész angol piac megérezte a nagy küzdelemnek hatását; csak a vasutak 10—80 vonatot szüntettek be egy-egy nap. A strike tetőpontján a nyomor oly arányokat öltött, hogy például Durnhamban tizenegy tagú családok éheztek, s az iskola gyertyáit a gyerekek megették faggyúnak. A strikenek (a melyben utóbb sem teljesültek a munkásoknak reménységei), oka az volt, hogy még előbb (1888-ban) a bányatulajdonosok belementek abba, hogy a csúszó-skála (slidingscale) alapján az emelkedő szénárakkal együtt a munkabérek is fölemeltessenek, addig viszont négy évvel később, mikor a szénárak megromlottak, a munkásokat képviselő Miner's Federation tiltakozott az ellen, hogy ismét arányosan leszállíttassanak a munkások bérei is. Ez eddigelé egy egyszerű (bár hatalmas) strikenek a története volna. De ha most azt kérdezzük, hogy micsoda nagy erő szervezése toborozta és tartotta ezt az óriási küzdelmet: akkor a feleletet a »Miner's Federation« szava adja. A nagy »kőszén-háború« mögött kiténtek az angol munkások szervezetei, mert ők voltak a mozgó erők. Azóta szinte teljesen rajtuk van az angol szociális kutatók szeme. Ellenségeik és barátai a »trade uniók« csatakiáltásait adják vagy vetik vissza. Ezért kell nekünk is ide akasztanunk be horgonyunkat.

Az angol munkásvilág a tapasztalatok szerint két táborra oszlik: a szervezett munkáshadseregekre (trade-uniók) és a szervezetlen kívül-állókra. A válaszfal sokkal mélyrehatóbb és sokkalta érdekesebb, sem mint gondolnók. Azt mondhatnám, hogy e társadalmi jegezesedésben, az egyes típusok kialakulásában szinte organikus elváltozások mutatkoznak. Nem hiszem, hogy világosabb képét tudnám adni a dolognak s jobban az olvasó elé állítani az egész helyzetet, mintha egy teljes természetrajzi párhuzamot állítok ide.

Lubbocknak „Ants, wasps and bees” című gyönyörű könyve a hangyák társasági fejlődésének két szakaszát mutatja be.

E fejlődésben a *lasius flavus* képezi a második fokot. A *lasius* kultúrája úgy áll a *formica fusca* törzs felett, mint egy megtelepedett emberfajé a kóborló dakotákkal szemben. Egy későbbi, tömörültebb, szervezettebb népség ez, melynek minden hangytagja már új jellemvonásokat szedett fel magára és melynek egész szervezete modern képet öltött. A *lasius flavus* műveltebb és gyengébb, mint a *formica*, azért nem is megy egyedül vadászatra, mint emez. A formicák magányosan járnak és alig érzik összetartozásukat, egy *formica fusca* a szomszéd hangyabolyból való társát idegennek nézi és a legjobb esetben is nem törődik véle. A *lasius* mindig összetart, együtt dolgozik és mérféldekről hozott fajbelijét is felebaráti szeretettel fogadja. A *formica* egymagában támad és külön-külön párbajozik a maga ellenségével, ő még ott van, a hol Botond verekedett a görög óriással. A *lasius* csak csapatban támad és olyanforma háborúkat mivel, mint a mi állandó hadseregünk. Lubbock azt hiszi, hogy előbbutóbb a *lasius flavus* ki fogja szorítani a világból a szervezetlen formicákat.

Az angol munkás-osztály társadalmi fejlődésében a trade-unionista adja a munkások *lasius*-faját. A trade-unionokba tömörült, szervezett munkások úgyszólván más emberek, mint az ő különélő sorsosaik és mindegyikök ledobja már magáról az előbbi formáját. Különbségük az, mint annak a két hangyfajnak: az unionista együtt dolgozik, mindig összetart és ezzel akarja szétkergetni a nem-unionista formicákat. Az egésznek pedig a súlya odavág, hogy az unionista munkás ebben az ő szervezett csapatában akar harcolni, előrenyomulni és néha háborút is viselni ebben a mi gazdasági világunkban.

Nézzük meg most már, hogy micsoda számbeli jelentősége van mindennek. Figyeljük egyúttal azt is, hogy az utolsó tíz esztendőben csakugyan oly fejlődés tűnik elő, a mely igazolja kiindulási pontunkat, sőt magát azt a módot, a melylyel egyetlen kérdésünket fölvetettük. Az évenkinti nagy kongresszuson, a hol az uniók egységes szövetségét szokták megpecsételni, 1891-ben 177 egyesület és 44 szövetségi tanács követi jelentek meg s együttvéve 1.093,000 munkást képviseltek. A legújabb nagy statisztikai report szerint az 1901-iki svanseai gyülekezésem ugyancsak 1.195,469-et tett a képviselt munkások száma, de összesen már 1900-ban 1272 munkás-unió számoltatott s ezek együtt 1.905,116 tagot, tehát kis híján 2 millió követőt számláltak. Csak ez egy évben 104,000 a tag-szaporodás s a fiók-

szervezetek száma nem kisebb 14,895-nél. Ha a legújabb »Abstract of Statistics of the United Kingdom«-hoz nyúlok s azzal összevetem a reportomat, akkor azt találom, hogy az ipari férfimunkásoknak mintegy 30%-a szervezve van. Szervezve van, még pedig rendezett és összetartott, terv szerint működő seregekben.

Mert az egyes uniók nemcsak rokon szakok szerint simulnak együvé, hanem a trade-councilok (szövetségi tanácsok) egész csoportokat fognak össze; az erősödő szervezkedés 1887 óta Federációkat is teremtett, melyeknek száma ma 110, s melyek 1900-ban ismét tovább vitték a tömörülést, megtartván első közös Tanácskozásukat. Viszont az egyes uniók összefolyó fonalszárait a kongresszus és annak állandó kormány-tanácsa igyekeznek egymásba kötni. Már-már ezen a módon az angol munkásvilágban olyféle tagozódás támad, mint (más eredettel) a régi vármegyék voltak, csak hogy ezeknek az állam, a trade-unióknak a kongresszus áll a tetejökben. Hogy egy spenceri kifejezést használják, itt már »re-compound« és »doubly-compound« társadalmi alakzatok láthatók. Ha a gazdasági elméletek sovány meghatározásait, a melyekhez a szemünk hozzászólt, félretesszük, akkor észre kell vennünk, hogy itt valóban egy, a mostanitól idegen, társadalmi képződménynek a csúcsai támadnak elénk. Ezek a szövetségek, ezek a kormányzótanácsok és kongresszusok nem a mi államunknak a fiai, hanem valami mások, a melyek nem ebből származtak és a melyekről most még nem tudjuk, hogy mi tolta föl őket a semmiségből. Egy oly mozgalom van előttünk, a melynek még csak tetejét éri világosság — a trade uniókat — és nem tudjuk, hogy alant mi van. Olyan ez, mint a mesebeli város, a melynek csak a templom-tornya emelkedik ki néha, holdvilágos éjszakán a vízből, a házait, lakóit hullám borítja, a min nem tud áthatni emberi szem.

Megállapíthatunk azonban határozottan annyit, hogy a fejlődés a szervezethez növekedése irányában halad előre s hogy mily nagy dolgot jelent ez, íme, megnézhetjük. 1891-ben az a 429 munkás unió, mely a Board of Tradenek elküldte számadását, 1.400,763 font sterlinget vett be, a mi kerek számmal 34 millió korona; kiadásuk ugyanakkor 1.108,007 font volt. Ekkor egy év alatt a fontosabb uniók kiadása majd öt millió koronával emelkedett. 1900-ban a 100 fontosabb szövetség 1.975,000 fontot vett be s egy év alatt szintén 100,000 fonttal

duzzadt e szám. Az uniók tőkemaradványa (funds in hand), mely 1892-ben 1.620,000 fontra rúgott, több, mint megkétszereződött, s ma 3.767,000 font, vagyis 90 millió koronánál több. Hogy a fejlődést pontosabban lássuk s így tételünket jobban igazoljuk, vegyük azt a táblázatot, melyet *Howell* »Trade Unionism new and old« című munkájában a tizenhárom legrégebb unióra nézve 1869—1889-ig összeállított s tegyük ehhez hozzá legújabb (1900) számainkat. Ebben a harminczkétéves fejlődésben a tizenhárom munkásszövetség mérlege ilyen volt * (angol fontokban):

	1869-ben	1879-ben	1889-ben	1900-ban
Bevételük	192,787	395,319	531,486	841,583
Kiadásuk	225,468	614,417	388,054	599,428
Vagyonuk	126,422	309,373	623,064	1.307,520

Kit nem lep meg e számoknak erőteljes megduzzadása és gyorsuló rohama, mely különösen az utolsó évközökben oly szemebetűnő?

A nagy körvonalakon belül, melyek így elénk bontakoztak, kézzelfoghatóbb igazságot kapunk, ha arra nézünk, hogy egy munkásra nézve, mit jelent az az áldozat, melyet önként megad szabad uniójának. Ha az egyes szervezetek kerekeibe beletekintünk, ámulva látjuk, hogy itt nemcsak új pénzbeszívó-alakulatokkal van dolgunk, hanem valóságos új adóigazgatásokkal, melyek bátran háttérbe szoríthatnák egy-egy középkori közjogi corpus adatait. Szíveskedjék csak olvasóm a következő számokon végig jártatni szemét. 1891-ben a 431 beszámoló munkás-szervezet közül a legtöbbször az egy fontot (24 koronát) meghaladta az az összeg, a melyet egy tag egy évben a pénztárba befizetett. Ha Skócziát és Írországot kizárom, marad 339 »angliai« unió, a melyek sorában 24-nél egy-egy tag 48 koronánál többet adózott, tíz szövetkezet, a melynél évi 72 koronánál nagyobb volt az adó és végül egy a Nottingham Lace Manufacturers Union (Nottinghami csipkekészítők), a melynél 120 koronánál többre rúgott a tagsági járulék. És ez az erőfeszítés alig lankad akkor is, mikor — mint az utolsó években — a tagok száma növekszik. 1892-ben a 100 fő-unióban átlag 28

* E legfontosabb 13 munkásszövetség a következő: Egyesült gépgyári munkások (a leggazdagabb unió), Gőzgépkészítők, Kazánkovácsok, Vasolvasztók, Vasöntők, Egyesült kovácsok, Egyesült asztalosok, Téglavetők, Kőművesek, Egyesült szabók, Londoni betűszedők, Typographia-egylet, az Egyesült királyság kocsikészítői. Ezekhez későbbi számcsoportjaimhoz tizenegyedikül a Kővező-munkások szakegylete szegődik.

shilling és 9 dénár volt a tagsági adó, 1900-ban az átlag 30 shilling 11V4 dénár, vagyis magyarul 37 korona 12 fillér; 9 olyan társulat volt, melynek 186,000 tagja 3 fontnál, 72 koronánál nagyobb önkényes adót vállalt magára. Ezek közül legjobban kitettek magukért az »Amalgamated Cotton Spinners« (Egyesült pamutfonók) unió tagjai, kik 1892-ben 91 shilling (108 korona), 1893-ban 108 shilling (129 korona) és végül 1900-ban 74 shilling (88 korona) erejéig adóztatták meg az utolsó évtizedben magukat. A mennyire utána járhattam, a trade-uniók egész fennállásában a maximumot a dublini pékek egyesülete érte el 1885-ben, a mikor egy-egy tag nem kevesebb, mint 200 korona munkás-adót fizetett be a pénztárba.

Bármint forgassák is mások a szavakat, e számok elől kitérni nem lehet. Világosan beszélnek, sőt kiáltanak. Kiáltják azt, hogy itt egy valóságos új társadalmi kristályosodás megy végbe. Akkor, a mikor a fent előadott esetek legnagyobb részében a munkás sokkal kevesebb adót fizet a kényszer-hatalmi államnak, mint a maga trade-uniójának, — akkor, a mikor számtalanszor az állami meg községi adó, — de még a felét sem éri föl annak a taksának, a mit a munkás-ezred önként megkap a maga katonájától: akkor teljes élességgel lép ki elénk az az igazság, hogy régi szavak helyett egy társadalmi evolutiónak az új alakulatairól kell itt beszélnünk. Sőt, nézetem szerint azt sem lehet adó-példám után letagadni, hogy ezek a »lasius«-munkások az ő unióikat eltépték az államtól sok tekintetben, s inkább a szervezetekről hiszik azt, hogy azok az ő képviselőik.

Elég bizonyosságát soroltuk föl már annak, hogy az angol munkások mozgalma mily hatalmas fejlődést végzett máig a szerveződés jegyében. E tények fontossága előtt lehetetlenség szemet hunynia bárkinek is, a ki a társadalmi alakulásokat a valóságban s nem a jelszavak szerint akarja megítélni. Hiszen — hogy még csak egy példát említsek — már egy-egy ilyen csomósodási pont is rendkívüli eleven erőt képez. Fegyelmező hatása szintén kiszámíthatatlan. Teszem föl maga az *Amalgamated Society of Engineers* már 51 év óta működik, 1891-ben 512 páholya volt, 71,221 taggal, 1900-ra ezek a számok 615 páholyra és 83,574 tagra duzzadtak, mely utóbbiakhoz még 4098 »külső« tag is járult, mert az unió a gyarmatokra is kivetí hálózatát. Vagyoni képességéről elég bizonyítványt ad az, hogy ez az egy szervezet egy esztendőben kifizetett munkanélküli tagjainak segélyképen 1891-ben 55,160 fontot (1900-ban:

42,400 font), strikeolóknak 9141 fontot (1900-ban: 4251 fontot), betegeknek 41,761 fontot, (1900-ban 47,803-at). Költhet-e nálunk akármelyik önkénytes egyesület ehhez közel járó összegeket?

Az Amalgamated Society of Engineersnek ez a példája azonban olyan tanulságokkal is kecsegtet minket, a melyek tán az eddigiéknél is fontosabbak s a melyek egyenest a célunkhoz visznek bennünket. Mert hiszen ha sikerülne az általános fejlődésen belül most már azt az irányt is kirajzolnunk, a mely felé a munkás-szervezetek előnyomulása haladt: akkor az angol társadalmi evolúciónak bizonyára a legéletbevágóbb kérdését tűzdeltük körül.

Láttuk, hogy miként sarjadnak ki az uniók, melyeket az országos kormányzótanács fog egybe; láttuk, hogyan kerülnek ki azok a milliók és tízmilliók, a melyekre az unióknak szükségük van. Most éppen az a kérdés, hogy miért van erre szükségük? Mi lesz azzal a pénzzel, a melyet ez a nagy tudó belélelnek? A munkásszövetségek egyrészt beteg s előregedett tagjaikat segítik, más oldalról pedig munkanélküli vagy strikeoló társaikat támogatják. Ebben a kettéválásban van a probléma nyitja. A felpattant magból két külön sziklevél szökent elő. A költségeknek egyik fele békét és jótékonyt jelent, de a »munkanélküli« és »strike«-alapot a gazdasági harc eszközei. Meg kell tehát néznünk, hogy ez a kettős készület micsoda erőket rejt magában és milyen evolúciót mutat? Hanem csalódom, itt kell keresnünk döntő tanulságainkat.

A száz legfontosabb munkásszövetség 1900-ban beteg-segélyezésre 323,231 fontot, előregedetteknek 188,447 fontot és temetési járulékképpen 98,628 fontot fizetett ki, összevéve tehát e három, tisztán jótékonyági címen, 610,360 font, vagyis kerek számmal tizennégy millió hatszáznegyvenezer koronát fizettek. Ez tisztán jótékonyt és önvédelem. Ugyanez évben e szövetségek munkanélküli tagjaiknak 265,328 font, a strikeolóknak pedig 150,283 font segélyt adtak, összesen 415,611 fontot, mintegy tízmillió koronát. Itt már nem annyira jótékonytáról van szó, mint inkább arról, hogy az illető munkás-szövetség belemegy a gazdasági harcba és átalakul »fighting machine«-né, csatagéppé. A melyik uniónál s a milyen fokban megtörténik ez az átvedlés, ott és annyiban e szövetségek, melyeket munkás-hadseregeknek hívhatok, nem védeni, de ütni akarnak. Az a lasius-hangyatermészet, miről előbb példát írtam, oly erősen kiüti magát rajtuk, mint a rohanó emberen a göngyöző veríték.

Megállapíthatjuk, hogy 1892—1900-ig átlag a kiadásoknak 20,2%-a ment »dispute benefit«-re s 22% a munkanélkül maradtak föntartására. Pontosabb lesz azonban ábránk, ha e tekintetben a legrégebb 14 munkás-szövetséget veszem s azoknak a háztartásában nézem meg az egyes tételek alakulását. A 14 unió kifizetett angol fontot:

	1869	1879	1889	1900
Temetési segélyt	17141	28525 £	29868£	47741 £
Betegsegélyt	38017	74637	93159	118197
Előregedett tagoknak	13764	35617	76159	153501
Balesetsegélyt	6346	5996	8184	6704
Munkanélkülieknek	114977	329804	75682	124199
Strikeolóknak	10140	60222	10906	33710

Látnivaló, hogy ezek az abszolút számok is (azon ingadozásuk mellett, a melyről még szó lesz) a »harczias« segélyek megduzzadását jelentik, nemcsak 1869-el, de különösen 1889-el szemben. Mindjárt megtudjuk azonban, hogy mit gondoljunk, ha a szóban forgó uniókat a keletkezésüknél fogjuk meg s úgy tekintünk végig rajtuk. Azt látjuk ugyanis, hogy először csak temetési pénzt utalványoznak tagjaiknak, s egyebet semmit, tehát akkor még körülbelül ott vannak, a hol a mi temetési egyleteink. Azután járulnak csak ehhez a többi járandóságok, még pedig olyan sorban, a mint azt a fennebbi táblában egymás alá írtam. Ugyanezt a tüneményt látom, ha a legrégebben alapított uniókat odábbhagyva év-év után megnézem az újabb és legújabb szövetségeket. Mindenütt ugyan az a progresszió, mely abból áll, hogy az új uniók távoznak a temetési pénz fizetésétől, aztán a betegsegélytől és így tovább és mind teljesebben közelednek a munkanélküliek és strikeolók támogatásához.

Ez az igazi fejlődés világosan kitetszik, ha csak az újabban keletkezett uniókat nézem s azokat rakom szembe a régiekkel. Ebből a célból két próbát tettem azért, mert az előbbi számításokban épen a régi uniók szerepeltek első sorban s ezek természetesen lenyomják a mérleget. Először az 1891-iki statisztikát veszem. Itt kiválasztottam százhuszonöt uniót a szövetségek sorából, még pedig olyan uniókat, a melyek közt egyrészt ott vannak azok, a melyek tagjaiktól 48 koronánál *nagyobb* évi adót vesznek, másrészt azok, a melyek a legnagyobb béremelést tudták tagjaik számára a munkaadóknál elérni. A leggazdagabb,

legnépesebb munkás-seregek javarészét magában fogja ez a szám, és azt mutatja, hogy 1891-ben az a 125 unió kiadott angol fontokban:

Munkanélkülieknek	64,112 £
Betegsegélyt	81,766 „
Strikeolóknak	115,990 „

Ezek a számok egészen tisztán beszélnek. Sőt a bányászok és pamutiparban foglalkozók közt (47 társulatuk volt) ebben az esztendőben csak 5 szövetség adott betegsegélyt is, a többieknél már az egész terepet ellepte a munkanélküliek és strikeolók támogatása. Másik számításomat az 1900-iki statisztika alapján teszem. Ebből viszont az derül ki, hogy 1885-től kezdve 23 olyan új trade unió alakult, a melyet a kormány jelentése a fontosabbak közé soroz s részletes számadásaikat adja. Ezek 1900 ban jótékonyági célokra 30,624 fontot költöttek, míg strikeolóknak és munkanélkülieknek 43,525 fontot fizettek ki. Íme, szinte törvényszerűleg látjuk a munkás-szövetségek átalakulását. Ezt az evolúciót nyitott szemmel meg kell vigyáznunk s el kell ismernünk. A legutóbb született uniókról lehámlik a kegyeletes adakozásnak a bőre és lehetőleg minden pénzüket munkanélküli tagtársaikra és a strikeolókra költik. Abból a pupából, a mely a temetési segélybe fonta be magát és olyannak látszott, mint valami régi száraz ág, a melyet a czéh-korszak felejtett itten: kiröppent a harcos pillangó. Ez az igazi hadsereg, a mely érzi az erejét s lenézi a »vén uniókat«.

Íme itt vagyunk. Az angol munkás-mozgalom vizsgálata arra vezetett minket, hogy meglássuk fokozódó szerveződését. E szerveződésnek azután maguk a számok kimutatták félreismerhetlen irányát, baladási szabályát. Annyira nagy az, hogy *Howell*, a kinek idézett könyve 1890-ig vizsgálja e mozgalmakon egyenest kettévágja a fejlődést »régi« és »új« uniónizmusra, s az új uniónizmusnak harci kiáltása gyanánt a Vasúti Munkások 1890. Kongresszusának határozatát hozza fel, mely kimondá, hogy »Ez az unió harczoló szövetség akar maradni és nem fogja megterhelni magát semmiféle betegsegélyzési vagy baleset-alappal.« Az angol gazdasági harcznak egy kiváló ismerője. *Millar P.*, ki úgyszólván a küzdter közepéről vizsgálja az egyes mozdulatokat, szintén abban fejezte ki előttem meggyőződését, hogy az uniók jótékonyági egyesületekből mindinkább csatagépekké (fightingmachine) válnak. Az előadottak után — azt hiszem — semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy

ez a gyökeres változás megtörtént és folyton történik. Kétségtelen az is, hogy az egész angol szociális kérdésnek gyökerét, torzsáját érinti ez a korszakos változás.

Úgy látszik, hogy ez föltartóztatlan és a dolog természetéből születő kigombolyodás. Kitűzőtten, céltudatosan magok a munkások sem akarták, legalább nem eleinte. Többször most is tiltakoznak az ellen, hogy ők új jellem-maszkot vettek volna föl és szövetségeik évi jelentéseiben bizonygatják, hogy működésük elsímítja a munkaadókkal való összeütközéseket. Ennek daczára tény az, hogy az egész mozgalom mindjobban a munkanélküliek és strikeolók körül csomósodik s míg a régebbi kongresszusokon a régi uniók kemény harcban szorították maguk elé az új irányt, addig az 1893-iki belfasti gyűlés az új Uniónisták teljes győzelmével végződött. Burns vezette őket, kit a Hyde Parkban hallék szónokolni. Jellemző, hogy ez a pártgyőzelem is a nagy köszén-sztrájk esztendejében történt.*

1892-iki adataim után magam is arra az eredményre jutottam, hogy a munkás-szövetségeknek ez az átvedlése, mely jótékonyági intézményekből egyenest a tőke ellen küzdő hadseregekké alakítja át őket, hogy, mondom, ez az érdekes folyamat nem csak előrehaladó, hanem fokozatos és üteme egyenlő. Ma is azt látom, hogy ez az evoluczió tényleg meg van, halad is előre. De az újabb kilencz év adatai alapján el kell térnem attól a nézettől, mely fokozatos, egy vonalú haladást akar itt kimutatni. Eltérek, mert bár azt hiszem, hogy még a hullámozáson is törvényszerűség uralkodik, azért hullámozás van s a hullámozás törvénye más, mint az a egyszerű progresszió, melyet többen föl akarnak venni.

Erről a hullámozásról a cikkem végén szólok. Mielőtt azonban oda érnénk, azokon az eredményeket, a melyeket kaptunk, belé akarnám illeszteni rövidesen az angol szociális mozgalomnak szélesebb perspektívájába. A hogy a trade-uniónizmus előrehaladt, szorosabb szervezetben akarta összefogni az angol munkásokat, s utóbbi is arra törekedett, hogy erélyes vezérek parancsszavára harcba indíthassa a szövetségeket. A szétszórt, homok-szerű tömegbe tehát egy tengelyt állítottak be s azt állandó forgásban tartják. Láttuk, hogy mily centripetális erő-momentumok fejlődtek ki ezen a módon. De azt

* Míg e dolgozat kiszedetett, az 1902 szeptember 1-én Londonban tartott tradeunionista kongresszuson még tovább ment abban az irányban, midőn a politikai propaganda terére lépett.

sem szabad elfelednünk, hogy természetszerűleg épen ezen tengely körül fejlődtek ki a központfutó — centrifugális — áramok is s továbbá a súrlódó és ellenálló felületek is itt képződtek ki.

A mi élőbbben e központfutó erőket illeti, azok magok közt a munkások közt támadnak. Nem ok nélkül kezdtem cikkemet azzal a párhuzammal, mely a lasius-hangyákat a furniczókkal állítja szembe. A trade-unókban, (a munkás-lasiusok szervezetében) oly keretek készültek, melyekben az összetartás az első és a hol az egyén egyszerűen egy számmá van törpítve, magántörekvései ellapítva. Ezért van az a nevezetes jelenség, hogy az uniók mindig tagjaik egyforma bérét követelik, erővel tördelik le az egyéni különbségeket s többek közt a darabszám szerinti fizetések ellen épen oly szívósan harcolnak, mint a mily elkeseredetten üldözik a közvetítő »middlemen«-t. Szinte azt írhatnám, hogy nagy fegyelmezettségükben még gyakorlatokat is tartanak, a milyen volt, teszem föl, a durhami próba-strike. B hadiszervezetek azután kiakarják pusztítani azokat a munkásokat, a kik külön-állásukban nem csatlakoznak hozzájuk, kik a szövetkezeteken kívül maradnak. A harc e vonalon állandó s tele van keserűséggel.

Nincs olyan unió, mely évi jelentésében minden lehető módon ne izgatna a nem-uniónisták, a »feketelábúak« (black-legg) ellen. Élethalál harc ez a »formicá«-k ellen. A mint az uniók megtelnek, ott hagyják a védelmet és erős rohanással mennek át a támadásba. (Nem különös-e az, a mit *Lubbock* mond, hogy ha a lasius flavus kijött a hangyabolyból és egy pár sebében sínylődő maga fajbeli lasiust, meg a másik oldalon egy ellenséget lát meg, akkor oda sem néz a beteg társának, hanem az ellenségnek rohan a csápjával? Mintha csak azt akarnák példázni, mikor az uniónisták »picketing«-re indulnak az önálló munkásokkal szemben.) Ismeretes, hogy az úgynevezett »elvi strikeok«-nak az a követelés az indoka s célja, hogy a munkaadó mást, mint uniónistát ne merjen alkalmazni. 1901-ben Angliában 11,371 ember strikeolt »trade unióнизмus« czímén s majd ugyanannyi »bizonyos személyek vagy osztályok alkalmazása miatt.« Az előző évben, 1900-ban, pedig éppen 19,583 munkás strikeolt a »trade-unionizmus« jelszava miatt. A'mint nálunk mondani szokás »elvi fontosságúvá válik«, az uniók körül való állásfoglalás aztán akkor, midőn akár kiáltványokról, akár közös, elméleti megállapodásokról van szó. Nem érdektelen példákat találtam erre nézve sem.

Így a gépgyári munkásoknak nagy szövetkezése egyik jelentésében azt mondja ki: »azt, a ki nem tud, vagy nem akar együttes munkára szövetkezni, nem vehetjük komolyan sem akkor, mikor segélyért könyörög, sem mikor azt beszéli, hogy a szövetkezés igen lassú módja a társadalmi fölemelkedésnek.« A National Amalgamated Union szerint: »Ha azt akarjuk, hogy egy trade unióhoz méltó hatalmunk legyen, minden munkást az uniókba kell vinnünk; így kell megmozdulnunk és éreznünk kell azt mindenkoron, hogy a mi érdekeink egységesek.« Ugyanez a jelentés férfiatlanoknak és önzőknek bélyegzi a »blacklegg«-eket, — a mit az Amalgamated Union of Cabinet Makers is megtesz és hozzáteszi: »Mi tehát azt hisszük, hogy *különös nyomást* kell az ilyen emberekre gyakorolni, a kik húzódoznak attól, hogy a maguk s az uniónisták védelméért fizessenek.« Az így kifejlődő uniónista-öntudatnak lesz aztán szószólója, például a Nyergesek társulata, mikor így szól: »Mi szövetkezetünkben, a testvériség közös jogán állunk, és ámbár olyan állást értünk el, a melyre ük-apáink büszkék lettek volna, még új diadalokat kell nyernünk. Nem elégedhetünk meg addig, míg uniónk egy sorban nem áll a többi unióval s a mint az ipari fejlődésben a többiek mind előre nyomulnak, mi sem maradhatunk hátrul.« — Azt hiszem, hogy e nyilatkozatok egészen világosan elmondták az unióknak az »individualistákkal« szemben rejtgetett szándékait, melyeknek tettekkel is kifejezést hajlandók adni. Betetőzésül csak azt teszem hozzá, hogy ama nagy »Royal Commission on Labour«-nak, melyet cikkem elején érintettem, összefoglaló reportjában, (Fifth and final report of the Royal Commission on Labour. Part II. Summaries of evidence.) 215 f) §-a alatt azt találtam, hogy a South Side Labour Protection League kimondotta szabályaiban, hogy »a szövetkezés szabadsága nem azt teszi, hogy valakinek meglenne a szabadsága arra is, hogy ne szövetkezzék.« (Liberty to combine does not imply liberty not to combine.) Ez már világos beszéd.

Éppen ilyen világos azonban az is, a mit ugyanez a szövetség a munkaadóról mond. Erre nézve kijelenti, hogy (Summary, 215. §. 9.) »a munkás és a vállalkozó között kitört viszályban a Liga azt az álláspontot foglalja el, hogy a munkásnak igazának kell lennie, a vállalkozónak pedig nem lehet igaza.« (The workman is bound to be right and the employer is bound to be wrong.) A legnagyobb sűrlődési felület tényleg itt van, a munkaadókkal, a tőke képviselőivel, a vállalkozókkal

való birkózásban. Hiszen dolgozatom éppen azt bizonyította, hogy a trade-uniók mindinkább egy küzdelemre csoportosítják erejüket s hegyezik fegyvereiket. Ezért, mikor ebből a szempontból akarjuk a leírt mozgalmat beleilleszteni az angol szociális fejlődésbe, akkor nem jelenthetünk egyebet, mint a fokozódó kétoldalú szervezkedést, mely a »hi tőke! hi unió!« csatakiáltásai közt megy végbe. Hogy itt is tényekkel s vallomásokkal számoljak be, mind a két féltől ugyanazt halljuk, látjuk. A munkások részén *Mitchell* a szövetkezetek (cooperativ societies) főembere azt vallja (idézett Summary 505. §.), hogy mialatt a termelési és fogyasztási szövetkezetek csak arravalók, hogy a munkabérek vásárlási képességét fokozzák, addig a trade-uniók azok a szervek, melyeknek feladatát a munkások jövedelmének emelése képezi. *Webb* pedig, az Industrial Democray szerzője, azt akarja bizonyítani, hogy a lancashirei munkások azt a haladást, melyet ötven év alatt tettek, az unióknak köszönhetik, s várja azt az időt, mikor már azok a munkások is jól lesznek szervezve, kiket — hullámos alkalmaztatásuk miatt — eddig megfogni sem sikerült.

A másik oldalon, éppen az uniókkal szemben fegyverkeznek a vállalkozók. Azok a nagyarányú, különféleképpen összebogozott testületek és szervezetek, a melyeken a vállalkozók és tőkésék e küzdő téren nagyszerű arányokban felállították külön, részletes rajzon igényelnek, mely már nem fér cikkemnek keretébe. Még kevésbé tudnának elférni e szűk sorokban nagy fontosságú tanulságaik, melyek a nagy ipar és vállalkozás agitációját s mindenféle ellenfelekkel való szakadatlan — nyilvános és titkos — harczát átfogják. De a másik hatalmas angol szervezkedésnek egyik tanulsága idevág. Ide kell jegyeznünk azt, hogy a munkaadók összeszövetkezvén úgy készültek a folytonos nagy tusára, hogy helyenkint és szakok szerint, külön rendezve van, kapcsolatokban összegyűjtve minden egyes trade-uniónak, vagy unió-szövetségnek (federáció) elébe állanak. Szervezet szervezettél szemközt. Mit jelent ez? Azt, hogy a trade-unionizmus szervezkedése és tagozódása tényleg az az ütközővonal, a melyen az angol munkáskérdés állandó (s éppen azért lassú) küzdelme folyik. E tagolás körül forognak barátok és ellenségek; ennek fordulásai mutatják az angol munkások és vállalkozók erőinek változásait.

Ha most mindezek után tábláinkon még egyszer végig tekintünk, csakugyan azt kérdezhetjük, hogy: »mi jött ki ebből?« Két következtetés, szíves olvasó.

Az egyik, mit megállapíthatunk, az, hogy az angol munkásmozgalom iránya nem általános »fölforgatás«-ból és elméleti utópiákból áll, hanem abból a józan kísérletből, hogy fokozódó szervezkedés útján a fölemelkedő társadalmi osztályok organikus alakulatot nyerjenek. Ez az evolúció kettős, mert úgy a munkások, mint a vállalkozók oldalairól építenek rajta, de egyöntetű annyiban, hogy az erősebb és tagozott szervezkedés célja felé halad. Ennek a haladásnak főirányát abban látjuk meg, hogy a jótékonyági czéhekből »fightingmachine«-ok lesznek; pénzben, munkásságban a súly a küzdelemre, sőt támadásra helyeztetik át. Ez a fejlődés állandó, de nem egyenletes hullámzásoknak van alávetve, melyek azonban a főirányt nem változtatják meg. Ha most már — mint fönnebb ígérém — azt kérdeztem, hogy ezeket a hullámzásokat mi okozza: akkor erre a kérdésre egy táblázattal felelek. Táblázatom mondja hogy a nagy termelés, a jó konjunktúra békésebbé teszi a munkásokat, míg a »rossz esztendők« kiélesítik az ellentéteket; a csökkenő kivitel éveiben az uniók harczoló alapjai nőnek, míglen a jó konjunktúra megcsökkenti a strikeokat és munkanélküliek segélyezésére küldött összegeket. Sőt a harci kedvet is lelohasztja.

A termelés bizony nagyobb úr a két csatázó tábornál. Ezt beszélük következő számaim; mely

Év	A 100 fő-unió költött		Anglia kivitele volt	
	strikolókra <small>(angol font sterling)</small>	munkanélküliekre <small>(font sterling)</small>	gyapot drb-árakban <small>(ezer yard)</small>	köszénben <small>(tömb)</small>
1892	389,948	327,554	4.873,106	—
1893	588,373	467,641	4.652,217	—
1894	166,293	453,242	5.312,363	—
1895	196,684	424,650	5.032,562	—
1896	171,100	268,230	5.218,249	—
1897	633,347	336,574	4.792,269	35.354,296
1898	313,430	244,084	5.216,054	35.058,430
1899	120,028	190,768	5.438,844	31.180,300
1900	150,283	265,328	5.031,727	44.089,197

Második — most már utolsó — eredményünk az, hogy Anglia a maga munkáskérdését a maga talaján és saját erőinek próbálkozó játékaival akarja megoldani s nem Németország Marx-tói vett jelszavaival. Nincs itt szó sem általános »Klad-deratsch«-ról, sem a személytelen »tőke« felfordításáról az »osz-

* A kiviteli számok az „Eighth Annual Abstract of labour statistics” 1900—1901. (1901) vétettek, mely a kölcsön kivített 1893-tól adja.

tályok harcza« által; e helyett szervesen, hazai talajon mérkőzőnek a tényleges erők s ha új társadalmi épület kerülne ki ez evolúzióból, az is egészen angol lesz. Hogy a milyen távol áll ez a német szociáldemokraták eisenachi programjától arra nézve elég lesz ideiktatnom néhány kijelentést, s végül egy tényt, melyet az uniók élete ád. *Mann*, az angol kollektivista sokkal szerényebb, mint német társai, mert a Royal Commission on Labour előtt kijelenti, hogy (Summary, 546. §.) minden politikai testületnek (s így az államnak is) csak eddig a határig lehet kiterjeszteni a működését, a melyet tagjainak értelmi és erkölcsi képessége megbír és elébe szab s azért egy teljes művelt s fölvilágosodott népnek tökéletes képviselőjétől várja csak a kollektivismust.

Végig olvashatjuk, hogy egyes iparágak szerint a munkásoknak tekintélyes küldöttei szólottak az ellen, hogy az állam a vállalkozók és munkások viszállyaiba beleszóljon. Mennél erősebbek voltak a munkások, annál inkább hangoztatták azt. Beckworth azt jelentette ki (Summary 390. §.), hogy nem lehet munkára kényszeríteni a munkást (you cannot compel a man to work). A Report szerint (318. §.) még azok a munkások is, a kik az államtól követelik a munkaidő megszabását, igen kevés kivétellel kijelentették, hogy nem akarják, hogy az állam a munkabérekre nézve beleavatkozzék a munkások és vállalkozók ügyébe. Mindezt befejezi az, hogy az ayrshirei bányászokról az állítatott (Summary 77. §.), hogy azért nincs testületi szellemük, mert államszocialisták vannak köztük.

Tényt is ígértem. Ez a tény benne van abban a számunkban, hogy a tradeunióknak 3.767,000 font, 90 millió korona tőkájük van. A munkásoknak ez a tőkéje bankokban községi kötvényekben, sőt adóslevelekben, ingatlanokban van elhelyezve; vagy négymillióháromszázhuszezer korona (184,540 £) érték pedig éppen vasúti részvényekben. Nem jelent ez semmi egyebet, mint azt, hogy az angol szervezett munkásság maga is belép ebbe a kapitalisztikus társadalomba. A mai rend alapján folyik tehát Angliában a nemzeti jövedelem megosztásának nehéz küzdelme s hazai talajon készül a jövő társadalma.

Ezekért a következtetésekért gondoltam azt, hogy talán nem végzek hiába való munkát, ha a magyar közönségnek a sok »elv« helyett egy kis angol valóságot gyűjtök össze.

Dr. Hegedűs Lóránt.

SZOCZIOLÓGIA.

ELSŐ RÉSZ

ÖTÖDIK FEJEZET.

I.

A patológiai állapotnak az előbbi fejezetben kifejtett tünetei után most már hozzáfoghatunk a római-caesari kulturtestben bekövetkezett kulturbetegség diagnosztizálásához.

Tudjuk, hogy a test anyagi folyamatai általános összefüggésben vannak egymással. Ezt az összefüggést az általános anyagcsere tartja fenn.

Már most ennek az anyagcsérének igen sajátos a berendezése. Mert itten nem az anyagi elemeknek egyszerű kicseréléséről van szó; olyan folyamatok játszódnak itt le, melyek a kémiai élet legcsodásabb mehanikájáról tanúskodnak.

Minden egyes sejt ad magából valamit s viszont valamit fölvesz magába. A mit a sejt ad, az mind valami termék, mely a sejtmag és protoplasma közös munkájának az eredménye; ezt a kibocsátott terméket a szomszédsejt átveszi, átadja egy harmadik sejtnak s így a termék a sejtek egész során át, számtalan átváltozások után, végre bejut bizonyos csatornába, melyek egy központba viszik. A központból pedig egy áramlat indul ki, mely mindenfelé elágazva, a sejtek egész sorozatán keresztül haladva, a legtávolabb eső sejteknek is juttat valamit a maga anyagából.

Erről a centripetalis és centrifugalis áramlatról tudjuk, hogy a centripetalis utón leadott termék fejében egy centrifugalis utón származó megtérítés jár. Ha valamely sejt azért, a mit magából kiadott, nem kap semmi kárpótlást a centrifugalis áramlatból, akkor annak a sejtnak élete megbomlik, működése megbénul.

Azt az összes testrészekben meglevő egyensúlyt, mely a kiadott sejtermékek és az érettök kapott pótlékok közt rendes viszonyok közt létesülni szokott, egészségnek nevezzük.

Azonban, hogy megismerjük ennek a pótlásnak a természetét s benne annak az állapotnak egész dinamikáját, a mely állapotot egészségnek nevezünk, követnünk kell a centripetalis és centrifugalis áramlat egész kifejlődését.

Az anyagok keringéséről az egyes sejtekben már szólottunk. Az egyszerű sejt a maga protoplasmájába külső anyagokat, táplálékot vesz föl; ezek az anyagok, miután már a protoplaszmában különböző bomláson mentek keresztül, bejutnak a sejt-magba, itt olyan összetételük lesz, a mely megfelel a sejt synthesisének; most ismét visszatérnek a sejt külsejébe, hogy érintkezzenek a környezet oxigénjével, oxigénnel telítve pedig az anyagok ismét visszamennek a maghoz, a hol az oxigén a magasabb fokú s már többször említett kémiai bomlások céljaira használtatik föl. Egészben és nagyjában — képletszerűen feltüntetve — ilyen volna az anyagok keringése az egyes sejtekben.

Mert határozottan az oxigénnek, a maghoz való jutásától függ a sejt egész élettevékenysége; ha a sejt nem kap oxigént, akkor bekövetkezik a halála. De csakis úgy és oly mértékben tartja fenn az oxigén az életfolyamatokat, a mint a keringő anyagok útján s bizonyos meghatározott anyagösszetételekben a magba kerülhet. Mindenesetre a sejtnek magja az, mely az oxigént olyan nagy mértékben fogyasztja, és voltaképp a sejt magjából indulnak ki a sejtnek összes kémiai értékkötő működései az oxigén iránt. És a mag még sem közvetlenül veszi föl az oxigént, hanem az imént feltüntetett közvetítésnek az útján.

Itt tehát két különböző jelentőségű mozzanat van: az egyik, hogy valami anyag van keringésben; a másik, hogy a mag oxigént fogyaszt. Ez a két mozzanat függ ugyan egymástól, egymással össze van kötve, de a mag oxydatiója valami különálló dolog, hasonlóképen az anyagkeringés is. Az oxydatió a magban csak akkor lehetséges, ha folyamatban van az anyagkeringés, anyagkeringés pedig csak akkor van, ha a mag elnyeli a maga oxigén-részét; az anyagkeringés és a magban lefolyó oxydatió egyáltalán nem egy és ugyanaz a dolog; mert különben fizikailag csak az volna lehetséges, hogy a mag mindig a sejt kerületén keresi föl az oxigént vagy pedig közvetlenül helyezkedik állandó érintkezésbe az oxigénnel.

A két folyamat bizonynyal a legbensőbbben összefügg egymással. Csakhogy az egyik folyamat úgy jött létre, hogy bizonyos anyagok kívülről vétetnek föl, azok az anyagok ugyanis, a melyek a sejt élet anyagaival szemben nyersanyagoknak tekintendők; ezek az anyagok most átalakulásokon, bomlásokon mennek keresztül, előbb a protoplasma-anyagokkal való kapcsolódásaik után, aztán a sejt lelke, a sejtmag hatása következtében; így létesül a sejtnak bizonyos termelése, a mennyiben a nyersanyagból életanyag lett. A másik folyamat keletkezése a következő: A fölvelt nyersanyagok alacsonyabb fokú kémiai összetételek voltak, a melyek most magasabb fokúakká változtak, magasabb fokú oxigén-synthesisikké, miáltal a sejt-synthesis, a sejtmag oxigénje emésztődött fel. Tehát oxigén-vesztés támadt, a mit most a sejtmag pótolni akar s ezért a sejtmag érvényesíti a maga vegyrokonsági vonzó erejét a környezetbeli oxigénnel szemben. Ez az oxigén azonban csak olyan magasabb fokú vegyérték mellett szolgálhat pótlékkul, a milyen vegyértéke a felhasznált oxigénnek volt. A vegyértéknek ezt a fokát pedig a nyersanyag és a sejtermék különbsége határozza meg. Ezzel elértünk a két folyamat összefüggésének alapjára. A sejtermék határozza meg tehát az oxydatióhoz szükséges vegyértéket. Vagyis a sejtermékben foglaltatik az életsynthesis vegyértéke. A mag csak olyan synthetikus vegyértékben veheti föl az oxigént, a mint a sejtermékek kémiailag eleve megszabják, és csakis ilyen synthetikus vegyörtékü oxigénre van szüksége a magnak.

Oxigén ennél fogva önként is férhetne a maghoz, minthogy az oxigén számára a kémiai vonzódás kiinduló pontja a sejtmagban van. Csakhogy az atomfeszülést az oxigén molekulákban, melyekre az életsynthesis szempontjából szükség van, a sejtermékek hozzák létre, és ebben a feszülésben, ebben az atomértékben használja fel a mag az oxigént.

És így dinamikailag is meg van okolva, hogy a sejtermékek, a protoplasma anyagok miért halmozódnak föl a mag körül s miért nem lép a mag közvetlen összeköttetésbe az oxigénnel, ámbár a magból indult ki a kémiai vonzódás. A protoplasma-anyagok ugyanis, azok az erőanyagok, a melyeknek kémiai szerepök van a szabad oxigén és az életsynthesisnek megfelelő kötött oxigén közvetítésében; ezért meg is maradnak állandóan a maguk helyén a környező oxigén és a sejtmag között.

Ahhoz, hogy a mag önkéntesen vonzhassa az oxigént, még szükség van arra a feszülésre, melyet a sejtermékek magas

fokú összetétele gyakorol az oxigén-molekulákra, hogy ezeknek az atomjai olyan feszülésben jussanak a maghoz, a milyent a mag életsynthesise megkíván. A sejtermékek feladata tehát, hogy az oxigén bejutása alkalmával feszülést hozzanak létre. A mag oxydatiós folyamatában ezek a sejtermékek, úgyszólván, bizonyos inert fejtenek ki, a mely a mag megújulását föntartja, ezektől a termékektől függ, hogy az életsynthesis bizonyos magaslati fokon megmaradjon. Mert ha a termékek csekélyebb vegyértékűek, akkor alacsonyabb kémiai feszültségű oxigénatomok jutnak a maghoz, következésképp a mag is csak kisebb vegyértékű bontásokat végezhet a fölvevő nyersanyagokon; viszont ha a termékek magasabb vegyértékűek, akkor a mag is képessé válik, hogy magasabb fokú vegybontásokat végezzen. Ilyen módon csaknem kényszerű következmény, hogy a mikor sejtermékek keletkeznek egyszersmind oxigén jut a maghoz. Csakhogy ezt úgy kell érteni, hogy csupán az az oxigén nyújthat pótlékot a magnak, a mely abban a kémiai feszültségű állapotban jut a maghoz, melyet a sejtermékek idéznek elő. Testünket például mindenfelől oxigén veszi körül, s az oxigén minden oldalról benyomulhat testünkbe, minthogy a bőr nem zárja el a sejteket teljesen a külső levegő behatása elől. És mégis csak annak az oxigénnek van értéke az életre nézve, csak az az oxigén újítja föl a sejtek életét, mely a vérrel jut a sejtekhez. A vér, testünk sejtéletének terméke, úgy viszi az oxigént magával mint szabad, úgyszólván csak tapadó molekulák egységét, a nélkül, hogy ez az elem le volna kötve a vér belső szerkezetében; a vivőeres vér ugyanaz marad, a mi a verőeres vér volt, csupán az oxigen molekulák hiányoznak belőle, melyeket a sejtek felhasználtak. Csakhogy ez oxigénmolekulák csupán a véranyag által előidézett feszülés folytán voltak fölhasználhatók, más szóval, az oxigén csak bizonyos magasabb fokú kémiai feszülés állapotában szolgálhat pótlékul a sejttevékenység föntartására. Azért például vérátömlesztések csak az egészen közelálló állatfajok közt lehetségesek, úgy hogy még magát az állatfajok rokonsági határát is azon az alapon akarták megjelölni, vajjon az egyik állat vére alkalmas-e a másik állat számára is. Ha most meggondoljuk, hogy az állatoknak fejlődésük szerint való sorozatában mindig magasabb és magasabb életsynthesisek támadtak, akkor világos, hogy az alsóbbfokú állatok, a verőkben levő csekélyebb értékű sejtermékekkel, éppen azokat a magasabb fokú feszülési értékeket

nélkülöznek, melyek a magasabb fokú állatoknál az oxigén pótlására szükségesek. Így aztán a fejlődési sorozat egyes távolabb eső tagjainál megszűnik az idegen, az alantibb fokú vérnek az a képessége, hogy a magasabb fokú állatnak pótlóerejű oxigént nyújthasson.

Az igaz, hogy a vérnek, az egész oxydatiós folyamatnak kémiaja ma még kevésbé ismeretes; de a folyamatok összefüggésének ilyenforma képe már is kibontakozik.

És egészen hasonló összefüggést vehetünk észre a kulturprotoplasmatikus anyagok közt is, az emberi individuumoknál.

A kulturanyagok mind bizonyos nyersanyagokból származnak, melyeket a meglévő kulturprotoplasma fölvesz magába; ott aztán bizonyos változásokon mennek keresztül, miáltal értékük növekszik s így a kultúrember erőanyagává válnak.

Abba a szövevényesebb folyamatba, mely az összetettebb szervezetben létesül, később még be fogunk hatolni, de itt egyelőre nem szükséges bővebben bizonyítani, hogy a kultúrembernél is fölismerhető az a két irány, a melyben a kulturprotoplasmatikus anyagok mozognak. Az egyik irány az, hogy az individuum az általa létrehozott terméket kiszolgáltatja, a másik, hogy pótlékot kap értékek formájában. Termékek kiszolgáltatása, pótló-értékek bevétele: ez a fiziológiai forma érvényesül a kulturindividuum élettevékenységében is.

Ha az individuum nem kapja meg ezeket a pótló-értékeket, akkor megakad kulturtermelése, munkálkodásának felajánlása. Ha pedig kevesebb pótló értéket kap, mint a mennyit saját értékeiből termelés közben kiadott, akkor elszegényedik, vagyis az egyensúly a termelés és pótlás közt csorbát szenved. De ha még olyan nagy munkát fejt is ki, és tüdeje a legnagyobb megerőltetéssel még olyan sok oxigént fogyaszt is, és az elért eredmény az értéktelen, akkor a termelésért nem részesül semmi pótló-értékben. Mert általán minden egyes kulturtevékenységben a termék értéke határozza meg a pótló-értéket, és sohasem az elfogyasztott oxigén.

Értékek szerepelnek tehát itten is. A mit az ember a maga kulturtevékenységében csak létrehoz, az mind az ő magasabb organikus életműködésének az értéke, amely életet mi ezúttal mint kultúrát tárgyalunk. A körülöttünk levő oxigén csak az állati élet céljaira szolgál; az oxigén épen oly kevésbé tudja megújítani kulturfolyamatainkat, a mint nem újítja meg a sejtek életfolyamatait sem; az oxigén csak azon feszülés által jut érvényre, melyet a sejtermékek idéznek elő.

Kulturtevékenységeink is csak azon feszülés alatt újulnak meg, a mely feszülés kulturtermelésünk értékei által jó létre.

Egy alacsonyabb értékű termelés a kultúrában ép oly kevésbé tesz lehetővé egy magas értékre törekvő pótlást, a mint lehetetlen az állati sejtnél is. A feszülés, mely az életsynthesis bizonyos magaslatának megtartására szolgál, a kultúrában is csak addig fokozódhatik, a meddig a termelés értékei megengedik, és a pótlás által csak a meglevő, a régi magaslati fok újítható meg. Ha kihal a kulturképesség, például lelkibénulásoknál, tehát az a képesség, mely értékeket hoz létre, akkor a kulturtevékenységet megújító értékek áramlása is megszűnik, és az élet az állati tevékenység korlátai közé zsugorodik össze.

Minden kulturtevékenység voltaképp értékképző folyamat, mely a nyersanyagokon, illetőleg azokon az anyagokon megy végbe, melyek a nyersanyagokból már magasabb fokú összetételekké változtak át; ezek az anyagi elemek az étellel mindig több és több irányú vonatkozásba léphetnek, és ennél fogva hatásaikban is szövevényesebbek lehetnek. A kultúrával az eredeti nyersanyagoknak mindig több és több oldalú műveleti — mindig fokozottabban elkülönített értékképző folyamatok — jutnak fölszínre, s mindjobban elaprózott hatások jutnak, mind finomabb és összetettebb érvényesülésre: s ezek mind bomlások, értékhasadások a milyenekkel a rendes kémiai folyamatok sorában találkozunk.

E hasadási műveletek megújulása csak a szerzett értékekhez képest történhetik. A vadat épen úgy oxgyén veszi körül mint bennünket s nála még sem újul meg a kultúrának semmi más élettevékenysége, mint a melyet kulturtermekéi eleve meghatároznak. A milyen a hasadási folyamat, úgy nyilatkozik meg a feszülés foka is; ez a feszülés aztán mint fiziológiai inger érvényesül, mint kulturtevékenységeink állandó megújulásának ingere, még pedig abban a mértékben, a mint a pótló-értékek — pénz vagy más értékanyagok — ezt az ingert velünk szemben kifejtik. A pénzben, melynek fiziológiai kifejlődését és természetét még bővebben tárgyalni fogjuk, rejlik az az anyagi inger, az a feszülés, a mely bennünket munkálkodásunk folytonos megújítására ösztönöz, synthetikus életünk bizonyos magaslati fokának megóvására, a mely fokról lesülyedni nem akarunk. Ha valamely tevékenységünkért nem jár pótlék, se pénz, se a minek pénzértéke van, akkor ezt a tevékenységet nem is folytatjuk tovább; csak olyan tevékenységeket folytatunk,

a melyek nekünk pénzt, pénzértéket, értékanyagokat, szóval hasznot hajtanak. A kulturtevékenység megújításához szükséges feszülésnek itt van a rugója.

Az összefüggés hasadás és feszülés, termelés és pótlék-érték, valamint a folyamatok megújulása meg a feszülés szintetikus magaslata közt egészen azonos úgy az ember kulturtevékenységében, mint a sejt fiziológiai életműködésében.

A környező oxigén újítja meg az élettevékenységeket mind a két esetben; természetesen mindig a kémiai feszültség értéke szerint.

A kulturprotoplasmánkban mi vagyunk az oxydatio magja. Olyan kulturprotoplasmában, a mely bennünket az oxygéntől elzár, nem tudnánk megélni; olyannak kell annak a protoplasmának lennie, hogy az oxygént hozzánk juttathassa. Csak-hogy mindaz, a mi körülöttünk mint kulturprotoplasma szerepel, egyúttal annak az ingernek, feszülésnek is szülője, a mely inger bennünket a kulturtevékenységek bizonyos szintetikus magaslatának elérésére, bizonyos lelki-erőfeszítésekre ösztönöz.

Az értékanyagok áramlatában, mikor azok mint kulturtermékek belőlünk kiválnak, vagy mint pótló értékek hozzánk jutnak, van valami hasonlat a vivő és verőeres vér keringéséhez. A mi termékeink elszakadnak tőlünk és az anyagok ezen elvezetésénél nincs szükség semmi oxigénre. Ládák-ládákra lehetnek össze-visszahányva, mint például vasúti állomásokon, raktárakban és azok elvégzik a maguk feladatát, a mennyiben — hasonlóan a verőeres vérhez — az anyagokat centrifugalisan elosztják, akár van ott jelen oxigén, akár nincs; mert ilyenkor csak egy dolognak van jelentősége, s ez: a mozgás. De a mi aztán a tőlünk származott termékek pótlékául hozzánk áramlik, az csak akkor végezheti el a műveleteit, csak akkor ösztönözheti, feszítheti meg a mi kulturális élettevékenységeinket, ha oxigén is van jelen, még pedig olyan laza formában, hogy a pótló-értékekkel együtt tud keringeni; ha bármely idegen anyag elzár bennünket az oxygéntől, akkor az élet megújulása egyszerűen lehetetlen. Ha a körülöttünk levő összes kulturanyagok képét egyszerűsítve azokhoz a mikroszkopikus apró jószágokhoz, a sejtek anyagi képződményeihez hasonlítjuk, melyek a sejtmag körül vannak s a mikroszkóp alatt, mint elevenek tűnnek föl, azokhoz az apró jószágokhoz, a melyekben már nem lehet észrevenni az alaki különbségeket, se megérteni a végtelenül kicsiny anyagi részecskék jelentőségét, akkor azt tapasztaljuk,

hogy az oxigén e végtelenül kicsiny anyagi részecskék körül sem viselkedik másképp, mint a mi kulturanyagaink között, a mennyiben az oxigént ott is szabad állapotban, mint laza molekulákat szívja föl a sejtmag, még pedig a protoplasma-anyag hézagai közül.

A mi kulturszervezetünk, mint élő valóság — a mint azt már említettük — még olyan alacsony fokán van annak, a fejlődési sorozatnak, melyet az állati test organizációjában megfigyelhetünk, hogy a kulturtestben még hiába keresnők azokat a magas fejlettségű oxigénvezető készülékeket, melyeket a legmagasabb rendű állatoknál találhatni. Azonban ha a következő évezredek magasabb fokú civilizációjának jövőendő képébe belegondoljuk a valóságos légvezetőket, — a minthogy vízvezetőek már most is vannak — akkor ez a kép bizonyára senki előtt sem lesz fantasztikus s benne már fölismerhetjük a kulturtesti lélegző készülék fejlődésének kezdeti fokát.

A kulturtest a maga egészében szintén csak értékeket termel, a civilizáló, kulturális élet értékeit. Az ő légzését bizonynyal nem szabad csak képes értelemben venni, a mikor azt mondjuk, hogy a termelési folyamatainak állandó megújítása céljából annál nagyobb mértékben nyeli el az oxigént, minél több értékanyagot hoz létre. Mert a tűz a civilizáció szolgálatában szintén nem egyéb, mint az oxigén lekötése a kulturtesti életfolyamatok számára és a kémények ép úgy szónsavat lehelnek ki, mint a fiziológiai szervezetek is a maguk testéből.

De a kulturtestben sem maga az oxigén az, mely a tevékenységet megújítja, hanem mindig az a pótló-érték, mely a termelt-érték fejében odaáramlik.

A sejtek értékanyagokat termelnek és az anyagforgatás a sejtek között, melyek egymással anyagcsereviszonyban állanak, voltaképp értékforgatás.

Ha sejtek egy testben összekapcsolva élnek, akkor összes termelésük azon értékanyagok összessége, melyet ők bizonyos irányban, tudniillik a magból kiinduló centrifugális irányban, keringésbe helyeznek. Minden egyes magnak összes oxydatiósfolyamatai azon értékanyagok kíséretében és feszülése alatt mennek végbe, a mely anyagok áramlása a másik irányban, centripetálisan történik. Minden egyes sejtmag csak úgy kaphatja meg a maga oxigénjárulékát, csak akkor újíthatja meg életfolyamatait, ha e kettős áramlat értéke fölértékkel egymással.

Ha egy sejt átadja a maga anyagát, termékét egy másik sejtnak, akkor szükséges, hogy ettől viszont megfelelő értéket kapjon, különben megszűnik az a képessége, hogy a felhasznált értéknek megfelelő oxigént kössön le, s az ilyen sejtnak életfolyamata nem képes megújulni.

Az értékanyagoknak ez a kicserélése, még pedig mind a két irányban, ez voltakép a sejtek közös életének a rendes folyamata.

A mint ebben a testi életközösségben különböző műveleteket végző sejtek támadtak, vagyis például az egyik sejt — a sejtek azon anyagi módosulásainak megfelelően, a mely módosulásokról előbb szóltunk — a külső anyagi behatásoknak bizonyos fajtát fogadja be, a másik sejt viszont egy másik behatást: ennél fogva az egyik sejt csak úgy maradhatott életközösségben a másik sejttel, ha az egyik a maga sejtéletéből olyan termékeket hozott létre, a melyek fölértek a másik sejt által adott értékanyagokkal és viszont.

Csakhogy a környező anyagi világ behatásai a testnek mindig különb és különb féleképen módosult sejtjeire nagyon is különbözők, valamint folyton különb és különbfélék a sejtállományok anyagi átváltozásai és a belőlük származott sejttermékek. Ha a sejteknek így támadt összes különféleségeiből csak azok a sejtek maradhattak a testtel összeköttetésben, a melyeknek termékei a többi sejteknek értékanyagul szolgáltak s ha ezek a sejtek is csak úgy tarthatták fenn magukat a közös sejtszövetségben, ha maguk is megkapták e közösségből a nekik szükséges értékeket, akkor következőképp tönkre kellett menniök mindazoknak a sejteknek, melyek az életközösség számára nem tudtak termelni semmi értékanyagot. Ebből tehát kitűnik egész fölépülése azon kiválasztott sejteknek, melyek a testi élet kialakulásában részt vehettek, a mennyiben a többi sejtek életcéljára valami értéket hoztak létre és így föntarthaták saját életüket is a sejtökötélékben.

Ez a kiválasztás útján való fejlődésnek a sora, mely a kölcsönös anyagkicserélésben épen úgy felismerhető, mint párhuzamosan, a test új sajátosságainak kifejlődésében; a sejtek módosulásai itt is csak akkor jöhetnek létre és csak akkor válhatnak a test tulajdonaivá, ha a sejtek testi életközösségére valami értékkel bírnak.

A sejtek tovább szerveződnek a maguk testi közösségében. Mert a hol két sejt értékanyag-kicserélésbe lépett egymással,

s az egyik sejt több értéket vett át saját termékeinek pótló-egyenértékül, ezáltal e sejt elvonta a másik sejtől azt a képességet, hogy megújítsa életműveleteit. Azonban ha ez utóbbi sejtnek termékei olyanok voltak, hogy mind a két sejtnek vagy más sejteknek is az életközösségében értékekül szolgáltak, akkor körülöttük zavarodás keletkezett, az életközösségben nélkülözés, az össz folyamatok megújulásában hiányosság támadt. Mindig azoknak a sejt-kapcsolódásoknak volt magasabb fokú életképességök, a melyekben az értékek ezen kicserélése kölcsönösen kiegyenlítődéssel járt, s az egyik sejt műveleteit a másik sejt meg nem bénította. Így létrejött olyan sejtösszetételeknek kiválasztása, a mely összetételekben a termék és pótló-érték egyensúlya mindjobban érvényesült. És mindinkább kifejlődött az a kiválasztás, mikor a sejtek, a mint egymásmellé sorakoztak és kölcsönös elhelyeződések által bizonyos kölcsönös és általános értékforgatásra szerveződtek, az érték-kicserélés kívánalmainak a legjobban megfeleltek.

Így látjuk, hogy minden állati test, a mint a maga sejt-alakulásának bizonyos meghatározott szerveződése szerint létrejött, voltaképp a kölcsönös elhelyeződésnek s az általa szervezett értékforgalomnak az eredménye. A hol ez a sejtkiépülés kevésbé teljes, ott az élettevékenység is csekélyebb, a teljesebb szervezetű sejtkiépülésnek természetesen nagyobb az élettevékenysége, és így a kiválasztás folytán inkább azok maradnak életben, a melyeknek sejtkiépülése jobban szervezett, következésképp nagyobb a lehetőség, hogy az ilyeneknek tulajdonságai átöröklődjenek.

Az értékcsere szerveződésében, a dolog természeténél fogva, arról van szó, hogy a sejtek oly módon éljenek egymásmellé sorakozva, hogy elosztódásuknak e sorozatában minden egyes sejt anyagértékbeli kiadása fedezetet kapjon a megfelelő anyagérték bevitelében. Vagyis azok a sejtek, a melyeknek csekélyebb értékű termelésök van, oly módon kapcsolódjanak más, magasabb fokú értéket termelő sejtekkel, hogy a magasabb fokú termelés értékeinek összege akkora legyen, mint az életközösségbeli másik csekélyebb fokú termelés értékeinek összege. A miből aztán következik, hogy a csekélyebb értékű sejteknek mindig nagyobb és nagyobb száma sorakozik a magasabb értékű sejtek körül, és hogy a magasabb értékű sejt a kisebb fokú termékek bizonyos cenzalizációját létesíti, viszont a beáramló pótló-értékeket decentralizálja.

Ilyen kiépülés folytán szerveződik a test, a mennyiben a csekélyebb értékű sejtek fokozatosan a magasabb értékűekhez illeszkednek s bizonyos értelemben a magasabb értékűek hatalma alá kerülnek — és így cenztralizálódik az egész kiépülés és képződnek végre uralkodó központok.

Mikor aztán az általános anyagcsere bizonyos elkülönített áramlatokká fejlődik, az értékanyagok önálló keringésévé — a milyen például a vérkeringés — olyankor látható, hogyan adják át a sejtek egymásnak egy bizonyos egészen meghatározott irányzattal a maguk termékeit, hogy azokat ilyen módon az általános áramlatba juttathassák, hogyan jönnek ismét, ugyanolyan sorrendben a véredények egészen tipikus szervezétének útján, pótló-értékek a sejtekbe és bizonyos sejtek közvetítésével hogyan osztódnak el e pótló-értékek az érdekelt sejtek csoportjai közt, úgy hogy termelés és pótlás fedezi egymást.

Ilyen módon képződik a sejtek életközösségében az a kölcsönös kapcsolódás, a mikor a csekélyebb értékűek termelése a nagyobb értékűekhez jut, míg végre a termelt értékek egész összessége beomlik az általános keringésbe és ehhez képest aztán a pótló-értékek is legelőször a magasabb értékű termelőkhöz áramlanak és csak ezek közvetítésével jutnak a csekélyebb érték termelőihez.

Ez a fiziológiai test összefüggésének szervezete.

Külső behatások azonban örökös módosulásokat hoznak létre a sejtekben, következésképp örökké módosul a sejt-összefüggés kialakulása is. A sejt-kialakulás módosulásai alkotják a különféle állattesteket.

Egészen azokkal a fiziológiai tünetekkel, a melyeket a sejtek értékforgalmában fölismertünk, találkozunk a kulturtestben, még pedig ugyanolyan összefüggésben.

A kulturtestben az emberi individuumok szintén értékanyagokat hoznak létre, melyek centrifugalisan mint termékek válnak ki az individuumból; az individuum pedig pótlóértékeket kap helyettök.

Ha valamelyik individuum átadja egy másiknak a maga termékét, akkor szükséges, hogy pótlókul hasonló értéket kapjon, mert különben megbénul a saját termelőképesége, a saját működése.

Itt is csak akkor szerveződik egy életközösség, ha az egyik individuum olyan termékeket hoz létre, a melyek egy másikra nézve értékszamba mennek.

Az individuumok életközösségében szintén különféle termékek támadhatnak. A kik semmi becses dolgot nem tudnak termelni, azok itten is mind jobban kiesnek a benső kapcsolódásból s alig kapnak valami pótló-értéket. A kik pedig magasabb értékeket hoznak létre, azoknak mindig több jut a pótló-értékekből. A kulturtest kisebb termelői ilyenformán alárendelt és fokenként bizonyos értelemben függő viszonyba jutnak a nagyobb termelőkkel szemben s az egész kulturtesti szervezet kialakulása végre itt is bizonyos uralkodó központok körül történik.

Minél magasabb szervezetű ez az épület a különféle kultúrák fejlődési sorozatában, annál határozottabban felismerhető itten is, hogyan alakul a kölcsönös elhelyeződés, az individuumok kölcsönös viszonya olyan irányban, hogy az egyesek termelő erejükhöz mérten jutnak közelebb vagy távolabb a terméket elvezető csatornákhöz, valamint azon csatornákhöz is, melyek a pótló-értékeket hozzák. Vagy pedig — a mi különben ugyanaz — a termelt anyagok és pótló értékek csatornái oly módon képződnek, hogy épen azáltal bekövetkezik az egyes individuumoknak előbb említett kölcsönös elhelyeződése.

A szervezet kialakulásában itt is fordulnak elő módosulások. Ha bizonyos individuumok termékei más individuumokra nézve értékesek, ha bizonyos individuumok olyan új dolgokat termelnek, a melyek más individuumok előtt kapósak, akkor a pótló értékeknek nagyobb odaáramlása támad, miáltal ismét fokozódik a működése azoknak a bizonyos individuumoknak. Ha valami új hatás állandóan irányul bizonyos testi-szervezetre, akkor e hatásnak megfelelően a sejtek érdekelt csoportjaiban az anyagcsere bizonyos faja egészen újjáalakul; az értékek kiegyenlítésének másképp kell alakulnia, a mi aztán bizonyos sejtcsoportoknak egészen új, megváltozott kialakulásához, és végre, a csoportok átalakulások egész sorozata után az egész testnek megváltozott szervezetéhez vezet.

Ha bizonyos sejtek működését valami behatás nagyobb mértékben vette igénybe, akkor ott a környező fizikai viszonyoknak valami külső anyagi hatására élénkebb anyagcsere-folyamatok s ehhez képest több sejtermék és egyúttal több érték is keletkezett.

Ha pedig most ez a termelés valami oknál fogva a többi sejtre nézve értékes, vagy más szóval, ha e sejtek működése a többi sejtek működésére hasznos, akkor mindig olyan szerve-

zódés lesz életrevalóbb, a melyben az illető sejtek serényebben folytathatják termelésüket. Ez pedig ott történhetik, a hol a pótló-értékek beáramlása a legélénkebb, vagyis, a hol az említett sejtek közelebb juthatnak a pótló-értékek forrásaikhoz.

Ezt a folyamatot egy csodás képben tüntetik föl a pillangó szárnyai. A mi egyébként a testben elrejtve, a sejtek zavaros tömegeiben és anyagcseréjük szövvényes útjain észrevehetetlenül s jelentőségében egy könnyen meg nem határozhatólag lefoly, az itt, a pillangó-szárnyakon, mintegy szembeötlő lapon, mind világosan kitarul: színekben jelentkeznek a kémiai folyamatok, megrajzolt határozott formákban a módosulások.

Azt tapasztalták, hogy a pillangó-szárnyak színrajzolatai bizonyos meghatározott módon képezik a maguk változatait. Ha a szárnyon ugyanis a színrajzolatok valami módosulása támad, akkor új fajok keletkeznek, még pedig oly képen, hogy e rajzolatok tovább haladnak a szárny szélétől abba az irányba, a hol a szárny az állat testével összefügg, ott aztán végre eltűnnek, helyet adva más új rajzolatoknak és színfoltoknak, a melyek mindig az említett irányban fejlődnek.

Ennek a képnek a sejtek egész organizációjára nézve igen nagy jelentősége van, csak le kell tudni olvasni azokról a szárnyakról. Mert a szárnyakon pompás színekben világosan le van írva a következő: A szárny sejtjeiben valami módosulás támadt: eleinte valami egészen csekély, a mely azonban mégse enyészett el, hanem inkább növekedett, míg végre mint színfolt elhatárolódott a többi sejtektől. E módosulásnak, e színfoltnak föltétlenül valami haszna van a pillangó-szárny vagy test anyagi életére; mert egy kiválasztás, bármilyen tulajdonságú is, egy kiválasztás, melyben valamely újonnan keletkezett módosulás bizonyos meghatározott tulajdonsággá fejlődött az állatfajnál, csak akkor juthat ilyen növekvésre, ha azok az individuumoknak, melyek e módosulással bírnak, nagyobb életképességök van, mint azoknak, melyek e módosulással nem bírnak. Mert, ha nem így volna, akkor a többi közt nem terjedhetnének el épen azok a fajok, mely az új tulajdonságnak a birtokában vannak, és a kiválasztásban az új tulajdonság nem növekedhetnék. Ha tehát a szárnyak sejtjeiben valami módosulás színfoltokig növekszik, és a kiválasztás folytán valami új faj keletkezik, akkor ez a legszorosabban összefügg azzal, hogy e módosulásban, ez új tulajdonságban valami érték lappang, olyasmi, a mi a sejtek organizációján, anyagcseréjükre hasznos, értékes.

És most csodálatos jelenséggel találkozunk: e színfoltok, e színrajzolatok közelebb és közelebb nyomulnak a szárny kocsányához, mely a testtel függ össze.

Ezek a sejtmódosulások egész színrajzolatokká növekedtek, még pedig azon oknál fogva, mert a bennök termelt sejtermékeknek, értékanyagoknak a többi sejtekre nézve valami értékek voltak, a sejtorganizációra valami határozott hasznok; azt az értéket a többi sejtek mindig jobban és jobban fölhasználták a maguk céljára; következésképp kénytelen voltak pótló-értéket vinni oda, mindig több és több ennek a hasznos termelésnek a táplálására, ha ugyanezt a termelést fennakarták tartani és előakarták mozdítani. Így aztán a növekedéssel együttjárt a pótló-értékek élénkebb oda-özönlése, a mi nélkül különben semmiféle növekvés sem képzelhető.

Hogy honnan indulnak ki a pillangótest anyagkeringésének a pótló-értékei, az világosan látható a szárnyakon. Azon pontból indulnak ki ugyanis, a hol a szárny a testhez tapad. Ebből a pontból áramlanak ki a pótló-értékek a szárnylap összes sejtjeihez, s e lapon világosan olvasható, hogy itt mi történik. Minthogy az új tulajdonságnak — mely e csodás grafikai ábrázolásban mint színfolt tűnik elénk — több pótló-értékre van szüksége, és a többi sejtek rajta is vannak, hogy minél több pótlás-értéket vigyenek oda: ennél fogva létrejön az az irányzat, hogy a bővebben ellátandó sejteket mind közelebb és közelebb juttassák a pótló értékek forrásához, ahhoz a ponthoz, hol a szárny a testhez tapad.

A kultúrában is csak ilyen a kulturtest organizációjának egész kialakulása.

Itten is az értékek kiegyenlítésében rejlik az organizáció módja. Minél jobban kiegyenlítődnek az értékkülönbségek, annál életrevalóbb lesz az életközösség; akkor bekövetkezik épen azoknak a kapcsolódásoknak a kiválasztása, a melyeknél a termékek elvezetése és a pótló-értékek bevitele mind jobban kiegyenlítődik. Ebben az organizációban az individuumok bizonyos általános értékcsere szempontjából sorakoznak egymáshoz és olyan kölcsönös elhelyezkedés végett, a mely mind jobban és jobban megfelel a termék- és pótló-értékáramlás kiegyenlítésének.

Így minden kulturszervezetben ugyanezt a kialakulást látjuk; és bármilyen fajta is különben, még a fegyveres foglalkozásnál is. Mert a háború is bizonyos fajta termelés, külső

anyagok lekötése és a kultúra tulajdon testébe való beillesztése. A csekélyebb értékű működés hozzásimul a magasabb értékűhöz. A csekélyebb értékűek termelésükkel a magasabb értékűekbe czentralizálódnak és a központból kapják a nekik szükséges pótló-értékeket: a magasabb értékű individuumok irányozzák a csekélyebb értékűek elhelyeződését és módosítják az organizációját bizonyos individuumcsoportnak, a melyek velők értécsere-viszonyban állanak. Más termelések ismét más csoportokat módosítanak és így keletkezik állandó folytonos változás az individuumok életközösségében is.

A mit a pillangó-szárnyak mutatnak, megtaláljuk azt a kulturélet képében is. Ha bizonyos individuumokban valami új tulajdonság támad, valami új tevékenység, új termelés, a mely a velők együtt élő individuumok előtt értékszamba megy, akkor ez a tevékenység növekedni kezd. És minél több és becsebb termék keletkezik, annál nagyobb lesz itten is a pótló-értékek odaözönlése. Látható a pillangó-szárnyakon, hogyan jutnak az új, növekvőben levő sejttevékenységek mindig közelebb a pótló-értékek forrásához, — így jutnak közelebb a pótló-értékek forrásához azok az individuumok is, a kik a kultúrába a kultúra termelésének megfelelő új értékeket visznek be.

III.

A legegyszerűbb fiziológiai testekben a sejtek anyagforgatása még egészen közvetlen. Az együttélő sejtek termékeit egyik sejt a másikkal közvetlenül cseréli ki, és az értékek kiegyenlítődnek, minden különös berendezés segítsége nélkül.

Abban a sorozatban, a mint a magasabb fokú szervezetek lassanként kifejlődnek, ez az anyagforgatás is mindig határozottabb tevékenységi formává szerveződik. Minél magasabb fokú az élet, tehát minél több fajta sejtfolyamat van működésben, annál különfélebb sejttevékenységeknek kell kiegyenlítődniök, annál többféle anyagtermelésnek kell egymással vonatkozásba lépniök és a csereforgalomnak annál távolabbi hatásai törek-szenek egymással kiegyenlítődni — így az értécsere mind-inkább fog függni a távolabbi vonatkozásoktól. Az értécsere mindig ugyanazon minta szerint történik: szükséges, hogy a pótló-értékek összege megfeleljen a termelt értékek összegének; ez a minta törekszik itt a maga fiziológiai kiképződésére. És tényleg ki is képződik lassanként, a fejlődésnek megfelelő foko-

zatos módon, az átmenet abba az állapotba, mikor a sejtermékek már együvé áramlanak. Bizonyos pályákba ömlik be mind az egész értékanyagtermelés, és onnan is ágazik szét a pótló értékek bevitele. Eleinte a kiegyenlítődés legnagyobb része még közvetlenül sejt és sejt közt létesül, és csak egy jelentéktelen rész válik külön és illeszkedik be az életanyagok önálló egységes és általános áramába; de az anyagáramoknak e pályái lassankint mind teljesebbek és jelentékenyebbek lesznek, míg végre magukra öltik az anyagbevétel és pótló-értékkiadás útjainak egészen kifejlett struktúráját, a vérkeringés rendszerét.

Lassankint kifejlődnek aztán az anyagkeringés éppen e vezetőpályáinak bizonyos készülékei, melyek az egész testnek, az egész sejtzorganizációnak tápláló mehanizmusát alkotják.

Mialatt ilyenformán az anyagkeringésnek bizonyos struktúrája képződött, egyúttal egy más fejlődési folyamat is végbe ment, ugyanennek a mindig magasabb fejlettségű organizációnak a szolgálatában. A kezdetleges organizmusban ugyanis a termelés és az érte járó pótlás közvetlenül cserélődött ki, a mennyiben az egyik sejt terméke közvetlen fölvételt talált a másik sejtnél vagy a többi szomszédos sejteknél, és megfordítva szintén, s ilyen módon közvetlen volt a termékek egymásközt való kiegyenlítődése; most azonban a magasabb fokú organizmusoknál a termelés és pótlás kiegyenlítődésének lényegileg is sokkal összetettebb módjával találkozunk.

Minél nagyobbak lettek a különféleségek a sejtek termelésében, s minél különbözék lettek a sejtek a maguk lényegében és értékeikre nézve, annál többféle és jobban elütő különbözeteknek is kellett kiegyenlítődniök. A termelő folyamatok, a létrejött értékkülönbözetek összetett voltának bizonyos fokán, az organikus kifejlődésnek, a sejtműködések sokféleségének, tehát a sejtek sajátos anyagi életének bizonyos magaslatán, látjuk, hogyan lép valami egész új dolog a közvetlen értékcsere helyébe.

Bizonyos anyag jut a keringésbe, a mely anyag mind alkalmasabbá válik a forgalom általános kiegyenlítésére, olyan anyag, mely fedezi az összes értékkülönbözeteket, mely szintetikus vonatkozást fejleszt ki a sejtélet összes termékeivel szemben, mely az általános anyagcsere pályáin mindig jelentékenyebb részt vesz a kiegyenlítő folyamatokban, még pedig olyan mindig határozottabb formában mint a termékeknek merőben szintetikus értékkifejezője. Az egyes termékeknek más termé-

kekkel való közvetlen kiegyenlítése helyett az ez anyag veszi át a kiegyenlítés műveletét. A hova ez csak odajut, ott már ezáltal új anyagérték jelentkezik. A hol ez nyújt pótlékot a termelés fejében, ott megújul a sejt tevékenysége. Ebből az anyagból, a termelt értékek elkülönülése céljából, sajátos életanyag lett, mely alkalmazkodik az összes anyagi és érték-különbözetekhez.

Az általános anyagkeringés útjain és készülékeiben lassankint különvált a véranyag.

Minél magasabb különbözetű termelt értékek támadtak, annál magasabb fokú különőségeknek kellett hogy megfeleljenek a véranyagok is. Olyan különbözetekről van itt szó, a melyeknek a sejtegyeséggel mind vonatkozásba kell jutniok. Minél tökéletesebb a termékek összefoglalása, mely a vezetőpályákon történik, annál tökéletesebben kell hogy működjék minden egyes sejttel szemben az ő legkisebb termelési különbözete, mint értékegység. És látjuk, hogy a véranyagban bizonyos értékegységek képződnek, igen apró, kerek, fémtartalmú lapocskák, melyek a sejtlelet összes megújító folyamatainak a táplálását végzik, melyek a vérkeringéssel mindenüvé eljutnak és az élet forrásaiként viselkednek. Lapocskák lapocskákhoz sorakozva, néha úgynevezett »pénztekercs« alakban, keringenek e vértestecskék az áramlatban mint elkülönült egységek, mint szintetikus értékek, az összes sejttevékenységek pótlékát képezve.

Mind e jelenségekkel újra találkozunk a kulturszervezetek kifejlődésében.

A legkezdetlegesebb kulturtestekben a kulturtermékek csereforgalma még egészen közvetlen. Termék termékkel egészen egyszerűen cserélődik ki s az értékek kiegyenlítődése minden különös közvetítő anyagok segítségével nélkül megy végbe.

De aztán megjelennek a magasabban fejlett kulturszervezetekben is az értékcsere műveletei, még pedig bizonyos áramlatokba egyesülve, a kereskedelem áramlataiba, melyek az egymástól távolabb eső termelt értékeket is egymással kölcsönös vonatkozásba juttatják — és így mindinkább bekövetkezik az értékek kiegyenlítődése, az általános termelésnek megfelelőképpen.

Lassanként kifejlődik az az állapot, mikor a kulturtermékek beáramlanak bizonyos kereskedelmi csatornába s ehhez képest a pótló érték is bizonyos csatornák útján oszlik szét a kulturtestben.

A kultúrában is kifejlődnek bizonyos mehanizmusok, az általános termelésnek és értékkeringésnek bizonyos állandó készülékei.

A kultúrában is ugyanaz a jelenség uralkodik: míg a kezdetleges szervezetekben termékkel termék fejében történik ez érték-kiegyenlítődé, a magasabb rendű szervezetben már a pótló-értékek szétosztása végett bizonyos sajátlagos szintetikus, lényegökben csak értékek képződnek, még pedig: a pénzértékek.

Ez a szintetikus-érték eleinte csak bizonyos anyagbeli megkülönböztetés az általános érték meghatározására; de minél nagyobb különféleségek támadnak a termelésben, s minél különfélébb értékűek lesznek a termékek, annál jobban kifejlődik ennek a pénzértéknek bizonyos egységértéke. És most találkozunk a csodálatos jelenséggel: érték-egységek, egészen affélék mint a fiziológiai életben, még alakjukban is szinte olyanok mint a vérlapocskák, s még abban is, hogy fémtartalmuk — ragadják magukhoz a pótló-műveleteket és végzik a termelés megújítását; ez az érték-egység pedig: a pénz.

IV.

Láttuk az organikus kifejlődésnek azt a vonalát, mely a sejtermékek közvetlen kicserélésétől — a mint ez a legalsóbb fokú fiziológiai testeknél történik — a sejtermelés pótlásáig visz, a mely pótlás elkülönbözött szintetikus értékek keringése útján jön létre; egy magasabban fejlett organizációban tovább haladva ez a vonal végre a magasabb fejlettségi fokon levő fiziológiai szervezetekhez vezet.

Bizonyos vonások, vegyrokonságok a legalsóbb fokú szervezetek sejtelében közvetlen hatással vannak a szomszédos sejtek termékeire. A termékek elvezetésének és a pótló-értékek bevitelének útjai-módjai még nem különvált anyagi műveletek; mert a vonzások még sejtenként külön és közvetlenül hatnak a kölcsönös termékekre.

Itt még távolról sincs az eset, mint a magasabbfokú szervezeteknél, a hol az anyagtermelésre vonatkozó tevékenység irányzata centrifugálisan a magból indul ki, hogy az ellenkező irányból valami anyagilag különvált dolgot kapjon: szintetikus értékeket, a melyeknek viszont centripetális irányzatok van. Épen az az anyagi különválás, mely a centrifugális és a centripetális műveletekre czéloz, ez nincs még itt jelen. Itt még

mind a két irány, a centrifugális valamint a centripetális irányzat is egyformán hat ugyanarra az egy anyagra, ugyanarra a termékre.

Csakhogy minden egyes sejtnek a legnagyobb fokú vegyrokonsága, vonzóereje van az élet összes értékanyagaival szemben. Csak azt adja oda, a mit egy másik sejt ellenkező irányú vonzása következtében kénytelen odaadni.

Ilyen körülményeknél fogva az egyes sejt-individuumok közt állandó kémiai feszültség van, minden egyes individuum vonzza, a mit csak vonzhat s elveszi a másiktól, a mi csak elvehető. Vannak azonban anyagok, a melyeket mintegy ki kell váltania; olyan anyagok, melyekre szüksége van és a melyeket csak egy más individuum termel, ez a másik termelő individuum azonban elegendő külön vonzóerővel rendelkeznek, hogy a saját anyagait önmagának megtarthassa, csakhogy viszont neki is kell valami más anyag, melyet egy más individuum hoz létre. Már most az ilyen egymásra szoruló individuumok azok, melyek a legalacsonyabb fokú szervezeteknek kezdetben még nagyon szűkös, de testileg már egységes anyagcserefolyamatát vezetik.

Ha egy sejt nem tud helytállni az eltulajdonítással, voltaképp rablással szemben, melyet egy másik sejt elkövet, akkor pusztulnia kell. Csak olyan sejtek maradnak fenn, a melyek helyt tudnak állani. Tehát a sejteknek előbb említett kémiai feszültsége csak bizonyos faji kiválás után szerveződik.

Aztán egy további, magasabb organizáció következik: a feszültség egyensúlya, mely már egy magasabbrendű fejlődéssel jár. Bizonyos erősebb sejtegyéniségek körül tömegesen csoportosulnak más gyengébb egyéniségek, még pedig merőben köröskörül úgy, hogy mintegy közre vannak már bizonyos központi sejtekkel. Az ilyen központi csoportosulások aztán folytatódnak, a központhoz más sejtek is csatlakoznak, ezekhez ismét mások, s így tovább: végre egész szervezetek lesznek ilyen központi egyensúlyban.

Lassankint aztán a központokból bizonyos készülékek kezdeti elemei lesznek. A sejtek egyszerű összetartozásának struktúrája fölé kerekedik lassankint bizonyos bensőbb kapcsolódásoknak határozottabb struktúrája, a mi részben a lassankint kifejlődő anyagkeringés csereforgalmának következménye.

Az egész organikus fejlődés igen soká, a fokozatok egész során át megtartja az organizációnak ezt a típusát. Az már a

fejlődésnek magas foka, mikor magasabbrendű központi sajátos készülékek különváltan képződnek ki — még pedig a magasabb fokú idegrendszer kifejlődésének az útján.

Tovább nem szükség követnünk az élet még magasabb fokú kifejlődését, mert a kulturszervezetek mind máig úgy sincsenek még a magasabb fokozatokon.

A kultúra legalsóbb fokain még nagyon hiányosak az igazi anyagcserefolyamatok az individuumok közt. Minden egyes individuum termel ugyan kulturanyagokban, eszközökben bizonyos tömegű vagyontöplasmát; csakhogy még hiányzik a keringés, a termékek és értékek ugyanis még nem tartanak fönn semmi állandóan működő csereforgalmat. E helyett itt is csak a legnagyobb mérvű vegyrokonság, legnagyobb vonzóerő fejt ki hatását a kulturélet összes értékanyagaival szemben. Csak azt adják oda, a mit az ellenkező vonzás következtében, a másik individuum erősebb voltánál fogva oda kell adniok. Es így itten is állandó a feszültség az egyes individuumok közt. Minden egyes a végletekig megfeszíti a maga vonzóerejét. Csak a mit magához kell váltania, a mihez nem juthat máskép, csak a mire szüksége van egy másiknak a vagyonából, a ki azonban maga is elegendő vonzóerővel bír, hogy ne engedje elvenni a sajátját minden csereérték nélkül — csak az ilyen kulturanyagok fejlesztenek először nemi szegényes, bár általános anyagcserefolyamatot a legalsóbb fokú kulturszervezetekben.

Egyébként az egyéni feszültség az uralkodó. Minden egyes individuum kénytelen a maga megfeszült erejével helytállani a másik individuum ellenében, valamint a saját termékeit is megvédeni egy másik feszültségi erejével szemben; mert a másik individuumnak is érték-anyagokra van szüksége, bármint jussanak is azok hozzá, és úgy akarja- azokat elvenni, hogy semmit se adjon érettök cserébe — éppen a mint a sejteknél történik, abban a legkezdetlegesebb életközösségben, melyet az imént fejtegettünk.

Ez a feszültség a jellemző vonása a kezdetleges kulturéletnek, melyben minden egyes individuum azon van, hogy a másikatól mindent elragadjon és a hol csak kölcsönös helytállás által szerveződik bizonyos egyensúly — a faji kiválasztás után. A ki egyénileg nem képes helytállani, az tönkre megy.

Azután itt is bekövetkezik az a magasabb fokú organizáció, a mikor a gyöngébbek tömege egyes erősebb egyéni-ségek körül csoportosul és így létesül a feszültség egyensúlya

egy magasabbrendű fejlődésben. Itt is úgy kell tekinteni mint valami gyűrűt, a hogyan a gyöngébbek az erősebbet körülveszik, s ebben a gyűrűben egyrészt a gyöngébb individuumok kölcsönös feszültsége, a központi individuum hatása alatt, gyöngül, egyensúlyban marad, másrészt viszont a központi individuum feszültsége eloszlik a környező individuumokra.

Látjuk, hogy a képződésnek e módjából az ős-kulturákban, miként lesznek mindig összetettebb organizációk. Ugyanaz a központi csoportosulás az erősebbek körül mindig tovább halad, mindig bonyolultabb központokat létesít, a mely központok azonban, az egyéni feszültségi erők egyensúlyában — mind az erősebb körül való csoportosulásnak ugyanazzal a típusával bírnak.

A hol az organizmus már ennyire kifejlődött, a hol eljutott egy önálló struktúra fejlődéséig, ott már a központi helyet is olyan individuumnak kell betöltenie, a ki a csoportozattal szemben ki tudja fejteni a szükséges, a megfelelő feszültségi erőt; mert különben kitörnek az egyéni feszültségek túlságai, az illető test organikus zavarai. És így látjuk, hogy az organizmus magát az egyensúly általános fentartásának központi helyét ruházza fel minden szükséges feszültségi erővel és ennélfogva a fejlettebb organizmusokban többé nem a magában véve is legerősebb individuum az, a ki az egyensúlyt fentartja, hanem voltaképp maga az a központi hely az, melynek az összes ráruházott erőknél fogva hatnia kell.

Ezekben az organizmusokban, a mint lassankint az anyagkeringés növekszik, kifejlődnek az összetartozás struktúrájában bizonyos kapcsolódásai, részint az általános keringéssel járó anyagcserének, részint bizonyos központi tevékenységeknek. És ez az egész organikus kifejlődés megtartja az organizációnak ezt a típusát egészen addig a fokozatig addig a történelmi korszakig, a melyet éppen most elemezzük.

Minden előbbi kultúrában látható, még pedig minél régibb, annál határozottabban, hogy tényleg ez a központi hely az, a hol a kultur-anyagi termékek mind összefolynak. Az uralkodó által elfoglalt központi hely a valóságos központja minden tevékenységnek. A hol a kereskedelem és minden összetettebb kultur-termelés pályái már eléggé kifejlődtek, mint például az egyiptomiaknál és assyroknál, ott is még mindig úgy van, hogy ezeket a pályákat csak olyan élettevékenységek tartják fenn a működésben, a melyek az uralkodó individuum központi erejével és hatalmával összefüggésben vannak. Nemcsak arról van

szó, hogy ezek az uralkodó individuumok egy sajátlagos egyéni befolyást gyakorolhatnak mindenféle termelésre, egyéni kényszer az összes termékek fölött, a mennyiben a maguk egész feszültségi erejét minden egyes individuummal szemben mint föltétlen hatalmat juttathatják érvényre; ezek az uralkodó individuumok egyúttal olyan központot is alkotnak, a melybe az anyagkeringésnek már fejlődő két iránya is belekanyarodik s mely a termékek ellenében synthetikus értékeket helyez forgalomba.

Csak a görög kultúra megjelenésével, a mely kultúra a kereszténységhez vezetett, tűnik fel ismét egy újabb magasabb típusa az organikus életnek.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA ÉS A LIBERALIZMUS.*

A magyar közjog elmélete sokat köszön a gyakorlati politikusok irodalmi munkásságának. A közjogi fejtegetéseknek nagy hasznukra válnak bizonyos tulajdonságok, a melyek inkább a közügyekben való közvetlen részvétel által, mint a tudós dolgozó-szobájában sajátíthatók el. Az éles elmét az ítélkezésben és felfogásban sokszor megtéveszti a szigorú következetesség és az absztrakt logikai okfejtés, mert nem minden történelmi problémát lehet ám csupán következetes logika által megfejtetni. A közjog történeti fejlődésének magyarázata ép oly kevésbé alapszik a nyers hatalom előtt való feltétlen meghajláson, mint a történeti joghoz való vak ragaszkodáson. A parlamenti élet a legjobb iskola, hogy a tudományosan képzett ember e két irány között a helyes utat megtalálja.

Ezt látjuk gróf Andrássy Gyulának »A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai« című munkájában is. E munka legbecsesebb kvalitásait épen a szerző parlamenti iskolázottságának köszöni. Felfogása minden ízében arra vall, hogy az ügyek vezetésében felelősséggel járó része volt és ennél fogva sohasem lesz a porlepte jogi abstrakciónak rabja. Parlamenti működésének nyomát különösen akkor látjuk, a midőn az Árpád-kor törvényalkotásának okait kutatja és azokat a társadalmi állapotokból magyarázza. Átható éleslátással vizsgálja a fejlődésnek egyes stádiumait, a melyekben a társadalmi hatalom formális joggá válik és viszont a tételes jog kellő erő kifejtés nélkül elsatnyul és veszendőbe megy. A kit a természet nem áldott meg azzal az isteni adománnyal, hogy úgyszólván az erőforrásoknak titkos bugyogását is meghallja, a ki a történetíró alkotó képzeletével nem tudja a kútfőkön

* A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai, írta Gróf Andrássy Gyula.

és okmányokon keresztül a népeletet szemléltethetőleg maga elé varázsolni, az a közjogban nem lát egyebet, mint a törvények és rendeletek egymásnak ellentmondó halmazát. Andrassy az Árpád-korra nézve valóban úttörő munkát végzett. Némelykor bámulatos éles elmével mutatja ki az összefüggést mai állapotaink és az Árpád-kor közjogi fejlődése között és kimutatja, mennyi származott át reánk a haj dánkora politikai örökségéből. Nemzeti királyaink korszaka, a melyet nagyrészt még mindig csak krónikás előadásban ismerünk, megszűnt most már a hős csatározásoknak és trónviszályoknak regényes elbeszélése lenni és erről az oldalról nézve a dolgot, Andrassy munkájának ezt a találó címet lehetne adni: Bevezetés a magyar történet tanulmányába.

Andrassy valósággal teleszívta magát az Árpád-kor politikai légkörével. Az események annyira hevítik képzeletét, hogy p. o. II. Endre, IV. Béla politikájáról oly közvetlen realizmussal beszél, mintha egykorú publiczista volna. Ez a munka igazán standard work, nemcsak viszonylagosan tekintve hazai irodalmunkat, hanem olyan értelemben is, hogy Andrassy munkáját méltán lehet Bryce, Dicey, Sorel, Ernest Lavisse remekei mellé állítani. Ha sikerülne ezt a művet németre vagy angolra átültetni, a magyar alkotmányosságnak ismerete nagy tért hódítana és közjogi fejlődésünk tanulmánya a tudományos Európában arra a polczra jutna, a mely tartalmánál és politikai kihatásánál fogva méltán megilleti.

A múltra vonatkozó fejtegetések mellett különös érdeklődéssel bírnak azok a részletek is, a melyekben a szerző egy alkalmas történeti kiindulóponton áttér a modern politikára. A X. fejezetben például kifejti, hogy az arisztokrácia uralmát nem lehet mindig oligarchiának bélyegezni. A főnemességnek politikai vezérsége bizonyos korszakban vagyoni és szellemi fölényében gyökerezik. Ha a harmadik rend az újabb korban az arisztokrácia uralmát megszüntette, azt intellektuális és gazdasági fellendülésének köszönheti. Azután így folytatja:

»Ma a középosztály vezetését fogadja el a legszívesebben a társadalom. Az arisztokrácia kiszorult kiváltságos állásából; a hol azonban nem vértett el a természetes és elmaradhatatlan fejlődés ellen folytatott meddő küzdelmében, a hol megóvta a kapcsolatot a nemzet szellemével: ott hagyományainál, becsvágyának állami irányánál, valamint az öröklött vagyonon alapuló függetlenségénél fogva fokozott kötelesség teljesítésében,

a közügynek szentelt tevékenységében még mindig igen szép és különleges hivatása van, de csak az esetben, ha elfogadja az új helyzetet és a többi vezető elemhez csatlakozik.«

Andrássynak ezt a felfogását a mai korra vonatkozólag nem vallhatjuk helyesnek. Ez a nézet megállta volna helyét a 60-as években. De azóta nagyot fordult a világ. Nagy tévedésben leledzik az, a ki társadalmi állapotainkat és különösen az arisztokrácia és a középosztály között való viszonyt ilyen színben nézi. A 60-as évekig az arisztokrácia Európa-szerte abban látta hivatását, hogy a politika porondján a közszabadságok gyakorlásának és a középosztály részvételének az állam vezetésében bizonyos megszorító magyarázatot adott. Ebben csúcsosodott ki az úgynevezett konzervatív program. A helyzet jellege az volt, hogy a demokratikus eszmék diadalmaskodtak és a konzervatívok legfőbb célja az volt, hogy a harmadik rend győzelmét megállítsák, elveinek következetes és radikális megvalósítását tőlük telhetőleg meggátolják.

A 60-as évek vége felé beállott azonban a válság. A mozgató erő a gazdasági élet tudományos elemzése lett. Az új enciklopédisták, a kiknek elődjei veszélybe döntötték az ancien régime-t, a szocializmus apostolai, Louis Blanc, Marx, Lassalle felütötték fejüket. A gazdasági tudomány bonczolgatta a bourgeois hatalom alapját, a vagyonosodást, a tőkét és ezt az erőtényezőt ugyanolyan színben tüntette fel, mint hajdan a demokrata írók a nemesi kiváltságokat. A XIX. század írói ugyanolyan epés és izgató hangon írnak a gyáros kizsákmányolásáról, mint a XVIII. század írói az úrirend robot- és dézsma-követeléseiről.

A tömegek ellenszenve, a mely a múlt korszakban a nemesi osztályt sújtotta, most »a nép verejtékén hizott tőkés és gyáros« ellen fordult. Nagy hévvel vitatják, vajjon a feudalizmus hozott-e annyi nyomort a népre, mint az industrializmus korszaka a közszabadságról és népszuverenitásról vallott végzetes elveivel.

A konzervatívok és a konzervatív irodalom ügyesen kiaknázták a közszellemnek ezt az áramlatát. Nagy propagandát csináltak ama program mellett, hogy a szabadelvűség kedvenc eszméi, az állam korlátolt hivatása (u. n. Naehwächterstaat), a királyságnak csupán ornamentális rendeltetése az államban, a szabad verseny, az egyén korlátlan fejlődése, mind nem örök elvek, hanem tévtanok a bourgeoisie érdekében, hogy féktelen uralomvágyának és kapzsiságának szellemi talapatául szolgáljanak. Rövid idő alatt mindazok az elvek, a melyek száz év

előtt az elméket lelkesítették, melyek az európai forradalom csiráit képezték, lejárták magukat és hitelük megingott.

A nemzetgazdaságban hatalmas iskola fejlődött, a mely Adam Smith ellen fordult, a mely az úgynevezett manchesteri iskola elveinek hadat üzent, a szabad kereskedelem és az ipar-szabadság ellen állást foglalt, a közvetítő kereskedelmet, a tőzsdét, az államadóságok rendszerét, szóval a meggazdagodás minden polgári kútforrását kiátkozta és veszedelmesnek bélyegezte.

Az áramlat most épen megfordított irányban haladt, mint a 60-as évek előtt, a midőn a kormányok csak nagynehezen tudtak a nép liberális követeléseinek ellentállni. Most azok a pártok gyarapodtak leginkább, a melyek a szabad verseny helyett az egyes mesterségeknek képesítéshez kötését, az államnak az egyháztól való szétválasztása helyett az állam keresztény alapjának elismerését vették fel programjukba, továbbá a királyságnak korlátolt hatalma helyett a szociális királyságot kívánták, a mely a tömegeket a bourgeoisie túlkapásai ellen védelmezi.

A midőn itt ennek a mélyreható szellemi, erkölcsi és társadalmi áramlatnak főbb vonásait jeleztük, kimutattuk egy-szersmind, hogy milyen tévedés a XIX. század vége felé a középosztály uralmáról és eszméinek vezető erejéről beszélni.

A harmadik rendnek nemcsak politikai hatalma hanyatlott, hanem vonzóerejüket és tekintélyüket veszítették eszméi is, köztük olyanok, a melyeket az emberiség nemrég még üdvözítő tanoknak hitt s a melyek a nagy emanczipációnak legerősebb mozgatói voltak.

A harmadik rend vert had benyomását teszi, a mely fölött a negyedik rend, a nemességtől támogatva, teljes diadalt aratott.

Mint minden hanyatló pártnál, nagyon sokan és pedig épen azok, a kik a középosztály természetes vezérei volnának, a hatalmas bourgeois-k, a demokrata eredetű iparbárók a reakziós eszmék leghevesebb szószólói, az antiliberális mozgalom legtevékenyebb eszközei.

Ámde nem szabad ezt a hatalmas áramlatot a bourgeois korlátolt érdekszempontjából megítélni, a mely az ő eszméi ellen irányuló mozgalmat egyenesen reakciónak bélyegzi és azt hiszi, hogy most már a világ vége közeledik.

A harmadik rend uralma, a mely a francia forradalomtól körülbelül hatvan éven át tartotta magát anyagi hatalmával

és eszméivel, nagy lépés volt az emberiség haladásában és az egyén jogainak elismerésében.

A programja ugyan azt hirdette, hogy az egész emberiséget szabadítja fel, de tényleg ismét csak egy töredéknek, habár számra nézve nagyon jelentékeny töredéknek vált javára. A szabadság mindennapi gyakorlatában arra a tapasztalatra jutottak, hogy az egyéni szabadság csak bizonyos anyagi alapon lehetséges, hogy az emberi jogoknak elismerése bizonyos gazdasági törvények hatása következtében olyan nyomorba dönti az egyént, a melyhez képest a jobbágnak földhözragadtsága és örökös lekötöttsége valóságos paradicsomi állapot volt. Az emberi jogok deklarációjának szerzői 1789-ben ezt nem sejtették, a szabadság korszakának ezt a visszás fejlődését nem láthatták előre, de rövid idővel 1848 után ez a tapasztalat közkeletűvé vált, 1870-ben pedig már érezteti hatását a tömegekre és a nép széles rétegeivel megutáltatja a szabadságot és mindent, a mi a szabadsággal összefügg.

Nem véletlen tehát, hogy a szabadság eszméi, a melyek a tömegek nyomorát nem apasztották, népszerűtlenné váltak és az a rend, a mely ezt a tant mint üdvözítőt hirdette, tekintélyben és hatalomban süllyedt.

Nem lehet kételkedni benne, hogy a specifikus szabadelvű eszméknek hanyatlása végre olyan fejlődéssel fog végződni, a mely az egyén szabadságát csak gazdagabb tartalommal juttatja diadalra. De a mostani stádiumban nem lehet azt az állítást megkoczkáztatni, hogy a középosztály és azok az eszmék, a melyek által uralomra jutott, a kor vezető eszméi volnának. Ellenkezőleg, minden politikai elv, a mely a középosztály sajátos alkotása, vagy egészen lejárt magát vagy legalább is gyanússá vált.

A negyedik rend új eszméi, a mennyiben pozitívek és nem tisztán negációra szorítkoznak, még csak vajúdjófélben vannak és a helyzetet nem kevésbé gabalyította össze az, hogy átmenetileg az elavultságuknál fogva megbukott liberális eszmék helyett nem a szocialista elvek uralma, hanem az egészen a történelem kriptájából kiásott retrograd irányzatok, a czéh, az osztályok örökségi joga, az osztály kiváltság és osztály védelem foglalt tért.

Az itt vázolt európai fejlődés hazánkban sajátos, sok tekintetben eltérő jelleget mutat. Nyugaton az elkopott libera-

lizmus ellen való küzdelem a proletariátus fejlődése következtében tört ki. Hozzánk azonban ez az irány csupán az eszmék terjeszkedési törvényénél fogva származott át, nem a mi talajunkon termett. Nálunk nincs az a milieu, a melyből azok az eszmék kicsirázhattak volna és ennél fogva csak fattyúhajtásaikkal találkozunk. Nálunk hiányzik a hatalmas bourgeoisie, a mely az állami ügyekben való részvételre érvényesíthette volna igényeit és hiányzik a szervezett proletariátus, a melynek követelései a jövő fejlődésnek mozgató erői és a társadalmi mozgalomnak lökést adnak. Magyarország arisztokratikus állam abban az értelemben, hogy a történeti nagybirtok és latifundiumok tulajdonosai és azoknak többnyire a középnemességből származó klientelája az egyetlen hatalmas társadalmi tényező, a melylyel a kormányhatalom kezelőjének, ha alacsony sorból származott is, feltétlenül számolnia kell. Nincs állam Európában, a melyben az erőviszony a főnemesség és a többi osztály között olyan kedvezőtlen volna, mint Magyarországon és a fent jellemzett legmodernebb mozgalom is még inkább az arisztokrácia javára billentette a hatalmi mérleget. Az angol arisztokrácia versenyezhet talán történelmi nimbus és vagyondolgában a magyar főnemességgel, de hatalmát egyensúlyban tartja egy befolyásos, munkában megedzett középosztály, a melynek a birtokos gentry csak egyik, de nem legjelentősebb alkatrésze. Az angol latifundiumok gazdasági rossz következményeit a proletariátusra nézve majdnem tökéletesen ellensúlyozza az, hogy a munkaerő a gyáripárban és a gyarmatokon bőséges elhelyezést talál. A helyzetet reánk nézve nemcsak a földbirtok kedvezőtlen megoszlása, hanem az arisztokracziának más osztály szervezkedése által nem korlátolt hatalma teszi súlyossá.

Bármennyire meghajlunk is az illusztris szerző tekintélye előtt, ebben a tekintetben felfogásának ellent kellett mondanunk, különösen azért, mert ez a felfogás, fájdalom, nagyon elterjedt és nem tarthatjuk közömbösnek, hogy ezt a szertűntünk téves nézetet egy kiváló autoritás szentesíti. Nálunk a középosztály uralmáról beszélni, veszedelmes önámítás és teljesen helytelen dolog a helyzetet úgy föltüntetni, mintha az arisztokracziának becsvágya lehetne a középosztály vezetését elfogadni. Az arisztokrácia kiszorult ugyan törvény által nyert kiváltságos helyzetéből, de tényleges hatalmát majdnem csorbítatlanul megtartotta és az erőviszony a középosztálylyal és a parasztsággal szemben kevésbé változott Csák Máté ideje óta,

habár némelykor — hogy újabbkori példát ne idézzünk — az alacsony sorsból származott Verbőczy vagy Martinuzzi viseli is a kancellári és nádori hivatalt. Kétségtelen, hogy a közvetlen jövő a nemzetet az elé a komoly probléma elé fogja állítani, vajjon a nemzet a társadalmi erők kedvezőtlen megoszlása mellett felveheti-e a versenyt más nemzetekkel, vajjon egy tömeges kivándorlás által elernyesztett, nagy anyagi erőforrások nélkül szűkölködő, terjedelmes latifundiumok által szorongatott földművelő nemzet tudja-e alkotmányos szabadságát és általában helyét a világban megtartani.

Dr. Radó Sámuel.

A TERMÉSZETES KIVÁLASZTÁS AZ EMBERI TÁRSADALMAKBAN.

1. A kérdés állása az irodalomban.

A szerves világra vonatkozólag egészen jelentéktelen kivételektől eltekintve, mondhatni az egész számottevő tudományban osztatlan elismerésre talált a fejlődésnek az a módja, a melynek technikáját Darwin fedezte fel és a melyet természetes kiválasztásnak és a legalkalmasabb fenmaradásnak nevezünk. Csak az a kérdés tekinthető még vitásnak, vajjon a természetes kiválasztás mellett a szerzett tulajdonságok továbböröklődése is játszik-e szerepet a fajok származásában. Magának a természetes kiválasztásnak jelentősége immár kétségen felül áll.

A természetes kiválasztás elmélete azonban csak addig talál általános elismerésre, a míg nem vonatkoztatjuk az emberi társadalmakra. A természetes kiválasztásnak az emberi társadalomban való szerepére eddigelé még csak némi megállapodásra sem tudtak jutni az e kérdéssel foglalkozó írók. Kezdve onnan, hogy a társadalomban minden, de minden csakis a természetes kiválasztás eredménye (*Kidd Benjamin*), megtalálunk minden árnyalatot egészen addig a nézetig, hogy a természetes kiválasztás az emberre nézve már teljesen megszűnt (*Kelly Edmond*).

A nézeteknek ez a teljes zűrzavara az ember környezetének áttekinthetetlen bonyolultságából ered, a mely az okozati összefüggések megállapítását módfelett megnehezíti. A hol oly egyszerű összefüggésről van szó, mint a mely például az égaljnak alacsonyabb hőmérséklete és nagyobb sűrűségű prém között áll fenn, vagy a milyen egyszerű összefüggés a környezethez hasonló színnek hasznos volta az üldözött állatra nézve, ott nagyon könnyű a természetes kiválasztás hatalmát felismerni. A hol ellenben oly ezerszeresen keresztül-kasul szövődtött kölcsön-

hatás áll fenn, mint a civilizált ember komplikált környezetében, ott kétségtelenül felette nehéz az összefüggések egyes szálait kigombolyítani. Nyilvánvaló, hogy a természetes kiválasztásnak annyi módja és faja van, a hányféleképpen a környezet az illető faj létfeltételeit befolyásolja. S így nyilvánvaló, hogy az emberi társadalomban a természetes kiválasztásnak — ha ott egyáltalában helye van — ezerféleképpen kell érvényesülnie.

2. A természetes kiválasztás a civilizált társadalmakban is fennáll.

A nézeteknek ez a rendkívül eltérő volta is arra enged következtetni, hogy annak a kérdésnek eldöntése, vajjon a természetes kiválasztás civilizált társadalmakban is tovább folyik-e, nem lehet könnyű. A kérdés pozitív, kétséget kizáró tényekkel még eldöntve nincsen.

Az a körülmény, hogy a fajok szaporodása sokkal nagyobb mérvekre tör, mint a minőt a létfeltételek megengednek, hogy a potenciális szaporodásnak csak egy kis töredéke valósulhat meg és ennek a tényleges szaporodásnak megint csak egy töredéke érheti el a serdült kort és hagyhat utódokat, nyomósán a mellett látszik bizonyítani, hogy a természetes kiválasztás a művelt társadalmakon belül is végbemegy. A művelt társadalmakban is több utód születik, mint a mennyi meg tud élni, ezek az utódok is ép oly variációkat mutatnak, mint bármily más élő lények, e változatoknak nagy része épen úgy hasznos vagy káros az illetőkre nézve, miként az minden más élő lényre nézve kétségtelen és végül ezek a változatok csak oly öröklékenyek, mint bármely más lények változatai. A művelt emberi társadalmakban is meg vannak tehát a természetes kiválasztás összes tényezői.

A kiválasztó környezet rendkívüli bonyolultsága következtében természetesen ez a kiválasztás is rendkívül szövevényes folyamat, a melynek egyes hullámai sokszorosan kereszteződnek s azért igen nehéz, rövid időközökre vonatkozólag meg épen lehetetlen, e folyamat eredményeit megállapítani. Bizonyos, hogy nem szólhatunk egyszerűen egyes osztályok vagy egyes élesen megkülönböztethető tulajdonságok kiválasztásáról. Nagyon óvakodnunk kell tőle, hogy egyszerűen az erősek vagy a tehetségesek, a gazdagok vagy az erkölcsösek kiválasztatását akarjuk megállapítani.

Minthogy azonban kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a művelt társadalmakban is az egyének nagy része utódok nélkül marad, a világra jövő utódok egy igen nagy része pedig elpusztul, mielőtt ismét utódokat hagyhatna, azt kellene feltennünk, hogy ennek a nagy hányadrésznek állandó kiküszöbölése oly tényezőre vezetendő vissza, a mely az alkalmatosság és az alkalmatlanság körén egészen kívül esik, ha a természetes kiválasztásnak szerepét tagadjuk. Valami más okát kellene keresnünk ennek a folytonos megtizedeltetésnek, mint a mindenkori környezetadta alkalmatosságot és alkalmatlanságot. Már pedig semmi más ily kiválogató tényezőt nem ismerünk s így ezt a kiválogatódást pusztán véletlenség szerint lefolyónak kellene tartanunk. Ha — mint láttuk — sokan haboznak ezt a szemünk előtt folyó kiválogatódást az alkalmatosság vagy alkalmatlanság rovására írni, ennek oka, úgy gondolom, pusztán abban keresendő, hogy *nem a mindenkori tényleges környezet szerinti*, hanem valami ettől független, *ideális* alkalmatosságon s alkalmatlanságon függ tekintetük.

Így az a sűrűn emlegetett tény is, hogy a jövő nemzedékek a mai társadalmakban nem a kevésszámú műveltekből, hanem a nagyszámú műveletlenekből alakulnak, hogy az alacsonyabbrendűek szaporasága sokkal nagyobb és elnyomja a magasabbrendűeket, a kik terméketlenségre hajlanak, nem a természetes kiválasztás ellen, hanem épen mellette tesz tanúságot. Csak el kell ejtenünk azt az apriorisztikus kiindulópontunkat, hogy a magasabb osztályok képviselik az alkalmatosabbakat, csak ez osztályok rendszerinti fizikai alacsonyabb minőségére kell gondolnunk, csak azzal a gondolattal kell megbarátkoznunk, hogy azok az *alkalmasabbak*, kiket mi alacsonyabbrendűeknek tekintünk s napnál világosabban tűnik fel a természetes kiválasztás hatása.

Ha a magasabb osztálybeliek terméketlenek, vagy alig hagynak utódokat, vagy utódaik pusztulnak ki az alacsonyabb osztálybeliekkel szemben: ez kétségtelen bizonyítéka annak, hogy *a ma adott környezetben* ők az alkalmatlanabbak. Óvakodnunk kell, nehogy a tények objektív vizsgálatától eltérve, pusztán azért vonjuk kétségbe a természetes kiválasztás hatályos voltát, mert az nem elégíti ki a mi ideáljainkat.*

* Ugyan semmiképen sem bizonyíték, de talán mégis megfontolásra érdemes tény, hogy a természetes kiválasztás felfedezését az emberi társadalom szemlélete nyújtotta az emberiségnek. Darwint Malthus vizsgálódásai

Hasonló eredményre juttat a társadalmi élet számtalan tüneménye. A természetes kiválasztásnak a mai társadalmakon belül való érvényesülésének egy ily ékesen szóló példája a fajok eltolódásának az a drámája, a mely Magyarország északkeleti részében szemeink előtt játszódik le. Ez országrész lakosságának egyik része az adott környezetben nem tud megélni és ezerszámra pusztul el közvetlenül és közvetve. A rutének ezrivel kivándorolnak és az északkeleti megyék elnéptelenednek. Ugyanekkor ezrivel jön be ugyanezekbe az országrészekbe egy másik faj, a mely az ott adott környezetben megtalálja létezésének feltételeit. Ha lemondunk arról, hogy a létért folytatott küzdelemben való alkalmatosságot erkölcsi vagy másmilyen szociális standardok szerint mérjük, ha ezt az alkalmatosságot nem tekintjük másnak, mint a minnek azt a darwinizmus szempontjából tekintenünk kell, vagyis a mindenkori környezet által meghatározott alkalmatosságnak, akkor e látványban a természetes kiválasztásnak egy világos példáját kell felismernünk. Az ott adott környezet bizonyos tulajdonságúaknak nem szolgáltat létfeltételeket, másoknak ellenben megengedi a továbbélést és az elszaporodást.

Hasonló példák halmozása helyett, a melyek teljes bizonyítékul nagyobb számban sem szolgálhatnának, és elmellőzve azt a kérdést, a mely a legnehezebben bizonyítható, hogy mennyire vezet természetes kiválasztásra az embereknek egymással a társadalmon belül folytatott küzdelme; vessünk futólagos pillantást azokra a kérdésekre, hogy mennyiben vezet természetes kiválasztásra a mai társadalmakban elsősorban a fizikai környezet, másodsorban a szerves környezet és végül a társadalomnak egymással folytatott küzdelme.

3. A fizikai környezet kiválasztó hatása.

A föld kerekiségének különböző részein élő embercsoportok éppen annak a földterületnek klímájához vannak hozzáalkalmazkodva, a melyen élnek. A mérsékelt égálj alatt élő embereknek csak egy része bírja el a tropikus vagy a hideg égálj klímáját, nagy része elpusztul. Vannak kolóniák, a melyekben a

juttatták arra a gondolatra, hogy a természetes kiválasztásban keresse a fajok eredetét és a fejlődés módszerét. Malthus pedig kizárólag az emberi társadalmakról szólt. Sajátságos volna, ha a szerves életnek éppen az a része volna kivéve a természetes kiválasztás törvénye alól, a melynek szemlélete e törvény felfedezésére vezetett.

benszülöttek jól prosperálnak, ellenben az európaiak a harmadik generációban kipusztulnak. A gyarmatosítások történetéből ismeretes, hogy egy-egy exotikus klíma nagyszámban rheumát, egy másik szívbetegséget okoz a letelepülő európaiaknak s hogy azok a reájuk nézve elviselhetetlen éghajlat miatt akárhányszor óriás jövedelmek forrásait elhagyva, kénytelenek életük és egészségük megmentése végett szülőhelyükre visszatérni.

De a klíma — miként a fizikai környezet egyéb részei is — nemcsak a környezet változtatásakor gyakorolja kiválasztó hatását, hanem a környezet állandósága mellett is. Nem szabad félreismerni annak a ténynek a jelentőségét a természetes kiválasztás szempontjából, ha a környezet és az abban élő lények az egyensúly állapotában vannak; nem szabad figyelmen kívül hagyni a stagnáló kiválasztást. Ha ez az egyensúly megbomlik, ha például a környezet valami tekintetben megváltozik, akkor a természetes kiválasztás folyamata sokkal szembeszökőbb, mert akkor a környezet e változásának megfelelően meg kell változniuk a tőle függő lényeknek is és a típusnak ez a megváltozása igen könnyen felismerhető. Ha ellenben a környezet bizonyos korlátokon belül változatlan s ha ennél fogva a benne élő lények típusa is változatlanul továbböröklődik, akkor sokkal nehezebb felismerni, hogy a típus változatlansága ugyancsak a természetes kiválasztás eredménye. Mivel, mint láttuk, minden faj mindenféle tekintetben szakadatlanul variál, a faj állandósága csakis akkor lehetséges, ha a variációk egy részét a természetes kiválasztás kiküszöböli. Az egyensúly állapota tehát éppen úgy a természetes kiválasztás eredménye, mint a változás.

Igen hamar elpusztul tehát az a gyermek, a mely a klímát, akár a maximális vagy minimális hőmérsékletet, akár a hőmérséklet átmeneteit, akár a levegő páratartalmát vagy a légnyomást tekintetében nem tudja elviselni. Számos betegség és haláleset arra vezethető vissza, hogy az illető egyének oly variációk, a melyek az őket körülvevő fizikai viszonyok elviselésére valami tekintetben alkalmatlanok, noha a faj átlaga jól tudja elviselni. Az ilyen variációk akár a gyermekkorukban, akár később, akár esetleg még tovább variáló utódaikban elimináltak. Az óriási gyermekhalandóság nagy része mindenestre ilyen és ehhez hasonló okok rovására írható.

Téves tehát *Kelly*-nek az a tanítása, hogy az égalj révén a környezet csak addig gyakorolt kiválasztást az ember felett, a míg az mesterséges ellenállást nem tudott kifejteni. *Kelly* azt

tartja, hogy az ember már mesterségesen meg tudja teremteni a maga klímáját és hogy ennél fogva megszűnt az a fejlődés-folyamat, a mely a funkciókat a környezethez alkalmazza. Ellenkezőleg az ember kezdené a környezetet funkcióihoz alkalmazni. Nem a környezet alakítaná többé az embert, hanem az ember a környezetét.*

Ez a nagyon érdekes, sőt első pillanatra frappáns gondolat behatóbb bonczolás után tévesnek bizonyul. Csak annyi áll, hogy a civilizált ember változatlan környezet mellett a variációknak sokkal nagyobb latitude-jét képes elviselni, s a változó környezethez is kisebb-nagyobb fokban hozzá tud simulni. Voltaképen azonban csak a határok tolódtak ki, a melyeken túl a variációk kipusztulnak, csak az a terület lett nagyobb, a melyen belül a variációk meg tudnak maradni, csak a változó környezethez való hozzásimulás elasztikusabb, mint a civilizálatlan állapotban, de a határokon ép oly könyörtelenül folyik tovább a kiválasztás munkája, mint régen.

Végül is az ember, most is csak úgy, mint régen, környezetéhez, a melybe ma a civilizáció beleszámítandó, hozzá van alkalmazkodva. Vannak vad törzsek, a melyek nagyobb hideget, nagyobb meleget, a kettőnek rohamosabb változásait képesek elviselni, mint mi minden civilizált védekezésünk mellett is. S hogy házat építünk, fűtünk és ruhát viselünk, bizony még nem függetlenít a fizikai környezettől és bizony még nem jogosít arra a büszke szóra, hogy a környezet többé nem alakít bennünket, hanem mi alakítjuk a környezetet.

4. A szerves környezet kiválasztó hatása.

Az ember küzdelme a szerves környezettel igen nagy részben az ember győzelmével végződött. De ebben sincsen semmi specifikus vonás. A természetes kiválasztás folyamán minden-
unt alán előfordul, hogy a küzdelem bizonyos fajok között véget ér, mert az egyik teljes győzelmet arat a másik felett. S az

* *Kelly Edmond*, *Government or Human Evolution*. I. 95.: „The environment no longer moulds man; man moulds the environment”.

Ugyanezt a gondolatot kevesebb nyomatékkal *Lester F. Ward* már 1892-ben mondotta ki: „Mélyebb elemzés abban mutatja az állati és az emberi módszer különbségét, hogy a környezet átalakítja az állatot, míg az ember a környezetet alakítja át.” *Lester F. Ward*, *Outlines of Sociology*, 254—255. és 259. l.

ember is csak az ellenségek egy részével szemben aratott győzelmet, épen úgy, miként az más fajoknál is előfordul. A nagy állatokkal szemben csaknem teljesen véget ért az ember küzdelme; de legalább is teljesen véget ért a természetes kiválasztás ezen a réven, azonban a mikrobák hadával tovább folyik a küzdelem és e küzdelemnek kiválasztó hatása is van.* E téren akárhányszor teljes vereséget is szenved az ember, mint p. o. a mikor egy miazmás vidék teljesen lakhatatlan, vagy a mikor marhavész üt ki s a nyomában járó éhhalál megtizedeli az állattenyésztő nép sorait. De a legsúlyosabb az a küzdelem, a melyet az embernek a betegséget okozó mikrobákkal kell folytatnia. Gondoljunk a járványokra. Gondoljunk arra a kiválasztó hatásra, a melyet a tüdővész baczellusa gyakorol, a mely ugyan az erősebb szervezettel nem tud megbirkózni, de a mely állandóan megöli a gyengébbet és e tekintetben jelentékeny természetes kiválasztást eredményez. A betegség legnagyobb része nem egyéb, mint a szervezetünket kitevő sejtek küzdelme hozzájuk hasonló apró lényekkel, a mely az erősebb győzelmével végződik.

Megannyi tény, a mely semmi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy a szerves környezet még a mai legműveltebb társadalmak kebelében is jelentékeny mértékben kiválasztást gyakorol az emberre vonatkozólag is.

5. *A társadalmak küzdelmének kiválasztó hatása.*

A társadalmakon kívüli társadalmi környezet kiválasztó ereje végül annyira szembeszökő, hogy azt nem is vonják kétségbe. »Wir haben es als wahrscheinlich nachgewiesen, — mondja *Gumplovicz* (*Der Eassenkampf*, Innsbruck, 1883, 136) — dass die Menschheit in einer Unzahl von Urschwärmen ihren Anfang nahm, von denen bei steigendem Verkehr und sich ausbreitenden Beziehungen von meist feindlichen und gegenseitig ausbeutenden Charakter eine immer grössere Zahl den Schauplatz, dessen Behauptung ihre Kräfte nicht gewachsen waren und sind, räumen mussten und noch räumen muss, während andere sich immer mehr ausbreiten und das blutgedüngte Schlachtfeld der Erde behaupten.« Bár e sorok az őstörzsek integrálódására és anialgamizációjára nincsenek is figyelemmel, kétségtelenül sok igazat

* V. ö. *Kelly Edmond*, *Government or Human Evolution*, I. 96—100.

tartalmaznak. Gondoljunk csak a kezdetleges törzsek élet-halál küzdelmeire, gondoljunk a kulturnépek és a primitív népek érintkezéseire és az utóbbiaknak ebből folyó rohamos pusztulására. Közép-Ausztrália bennszülött törzseiről azt írják Spencer és Gillen,* hogy azokban a részekben, »a hol régen érintkeztek a fehérekkel, nemcsak számuk csökkent rohamosan, hanem azok a bennszülöttek is, a kik megmaradtak, csak gyöngye képviselői fajuknak és elhagyták minden, vagy csaknem minden régi szokásaikat és hagyományaikat. A fehérek elterjedésével aránylag csak rövid idő kérdése lehet, hogy hasonló sors érje a megmaradt törzseket, a melyek szerencsére még távolabb vannak valamelyes kiterjedésű fehér teleptől, semhogy sülyedhetek volna. Bármily jóindulatú is legyen a fehér települő, megérkezése egyszerre és szükségképen zavaró elemet hoz a bennszülött környezetébe és e pillanattól fogva kezdetét veszi az elfajulás, bármily barátságos legyen is a viszony a bennszülöttek és a jövevények között. Az a kilátás, hogy ócska ruhát, élelmet, dohányt s talán kést és baltát is kap a telepeselek részére végzett munkája fejében, hirtelen még a legkisebb telepítvénynek is szomszédságába vonzza a bennszülöttet. A fiatalok az új befolyás alatt megszabadulnak az öregebbek üdvös korlátozása alól, a kik a törzs normális feltételei mellett valamennyien hatalmasok. A szigorú erkölcsi kódexet, a melyet természetes állapotukban kétségtelenül kikényszerítnek, félreteszik és helyébe mi sem kerül. Az öregek aggódva látják, hogy a fiatalabbak nem törődnek apáik hagyományaival, a melyeket az idő megszentelt és vonakodnak azokat oly utódokra hagyni, a kik — fogalmaik szerint — nem érdemlik meg, hogy azok rájuk bízassanak; bűn, betegség és a leteleplők által elriasztott természetes eledel biztosításának nehézsége rohamosan apasztják számukat«.

Ez a leírás szemléltető képét nyújtja annak a kiválasztó hatásnak, a melyet a társadalmon kívüli társas környezet gyakorolhat és nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy egészen téves a társadalmak közti kiválasztást tisztán csak a háborúknak tulajdonítani, miként azt *Kelly* is teszi.** Sőt a háborúk még csak nem is legjelentékenyebb eszközei ennek a folyamatnak.

* *Spencer and Gillen*, The native tribes of Central Australia, 7, 8.

** *Kelly*, Government or Human Evolution, I. 103.

6. *Az ember zoológiai fejlődése még nem ért véget.
Marx szerszám-készítő állatja.*

A természetes kiválasztás hatását az emberre vonatkozólag tagadó írók közé tartozik *Marx Károly* is, a ki *Kapital*-jának egy helyén e részben alapvető különbséget állít az állati és az emberi fejlődésre vonatkozólag. Az állat az által alkalmazkodik természetes környezetéhez, hogy szerveit, vagyis anatómiai struktúráját megváltoztatja; ellenben a szerszám-készítő állat (*the toolmaking animal*), az ember úgy alkalmazkodik környezetéhez a létért való küzdelemben, hogy mesterséges szerveit, vagyis munkaeszközeit módosítja.*

A tan, a mely beleilleszkedik a történelmi materializmus társadalombölcseletébe és a melynek rendszeres kifejtését *Plechanow*-nak a materializmus történelméről írt könyvében találjuk meg, részletesebb fejtegetést igényel.

Mihelyt az ember szerszámkészítő állattá lesz — úgymond *Plechanow* — fejlődésének új fázisába lép: *zoológiai* fejlődése véget ér és *történelmi* pályafutása kezdődik.** Világos — így folytatja — hogy a szerszámok alkalmazása, bármily tökéletlenek is legyenek, már a szellemi képességeknek viszonylag óriási fejlettségét feltételezi. Az állattan azonban azokkal a képességekkel felruházva adja át a történelemnek az ő *homo*-ját a melyek a legkezdetlegesebb eszközök feltalálásához és felhasználásához szükségesek. A történelemnek tehát már csak a mesterséges szervek fejlődését keli követnie és ezeknek befolyását a szellem fejlődésére kell kiderítenie.*** A természetes környezet — mondja *Marx* nyomán *Plechanow* — nem az emberi természetre való behatása útján, hanem a termelő erő fejlődésére való befolyása útján válik az emberiség történelmének fontos mozzanatává.****

Lényegileg ez hasonló álláspont, mint *Kelly*-nek az a tanítása, hogy a civilizáció körében nem többé a környezet módosítja az embert, hanem az ember módosítja környezetét, csakhogy ez a tan a *Marx*-féle formulázásban részletesebben és konkrétábban van kifejtve.

* *Marx*, *Das Kapital*, 3-te Auflage, I. 158—159.

** *Plechanow*, *Beiträge zur Geschichte des Materialismus*, 191—192.

*** U. o. 196—197.

**** U. o. 202.

Az első kérdés, a mely e tannal szemben felmerül, az, hogy tényleg véget ért-e már az embernek zoológiái, strukturális fejlődése a történelmi időkben. Erre vonatkozólag határozottan azt látjuk, hogy azon az úton, a melyet az emberiség az erdei veddáktól, tűzföldiektől és a középausztráliai bennszülöttektől az angolokig, németekig s egyáltalában az uralkodó és legfejlettebb európai fajokig megtett, az ember-típusnak strukturális, azaz anatómiai fejlődése is folytatódott. A kiválasztás persze, mint mindig, úgy most is azokra a tulajdonságokra szorítkozott, a melyek előnyöket biztosítottak és mondhatjuk főleg épen arra a tulajdonságra szorítkozott, a mely minden más tulajdonságot, minden más testi előnyt helyettesíteni képes volt. Nem tisztán csak ez a tulajdonság választatott ki, mert hiszen kiválasztásnak kellett történnie és szüntelenül kell végbemennie még most is a fizikai környezethez való alkalmazkodás céljából. A különböző éghajlati s egyéb fizikai környezetbeli viszonyok — mint láttuk — szakadatlanul kiválasztást involválának. A különbözői vidékek miazmaival és mikrobáival szemben folyó küzdelemben is szakadatlanul kiválasztás megy végbe és mindig csak azok maradnak fenn és hagynak utódokat az illető vidék lakossága közül, a kiknek szervezete sikeresen tud megküzdeni az illető vidék e láthatatlan ellenségeivel. (Napjainkban és Európában a tudóvsz szerepe legjobb illusztrációja e tételnek.)

Az embernek az emberrel folytatott küzdelmében azonban legnagyobb fontosságúaknak a szellemi tulajdonságok bizonyultak. És bár egészen kétségtelen az is, hogy a mesterséges eszközök, a gazdaság technikája lényeges befolyással volt és van az ember szellemi tulajdonságaira, — a mint erre alább részletesebben rá fogunk térni — mégis épen oly nyilvánvaló, hogy viszont a tökéletesebb szerszámok készítése, a gazdasági technika haladása az ember szellemi képességeinek haladását már feltételezi.

Tisztázzuk ezt a kérdést, nehogy eredménytelenül keringjünk ebben a circulus vitiosusban.

Az embernek zoológiai fejlődése a történelmi időkön belül is tény. Ezt a kérdést nem szükséges elméletekkel és következtetésekkel megoldani, mert száraz adatokkal is hozzáférhetünk.

Vizsgáljuk meg a kezdetleges ember és mai európai ember koponya tartalmát, koponya alkatát, fejindexét, prognát, illetve

ortognát voltát, és világos lesz előttünk, hogy a mai európai ember ortognátabb, nagyobb fejű, illetőleg nagyobb agyvelejű, mint a kezdetleges ember. Kétségtelen, hogy az angol és a hottentott között egyéb, kevésbé lényeges anatómiai különbségeken kívül igen lényeges különbségek állanak fenn az agyvelőnek anatómiája tekintetében. Ha valaki elismerné ugyan ezt a különbséget, de azt vitatná, hogy az az európai fajokat kezdettől fogva jellemezte, akkor mindenekelőtt azzal válaszolnánk, hogy még ez esetben is a természetes kiválasztás mellett bizonyítana, mert azt látjuk, hogy a rosszabb agyvelejű fajok most szerteszét pusztulnak az európai agyvelejűek előtt. És ez esetben is úgy konstruálnék meg a szóban forgó összefüggést, hogy a nagyvelejű fajok jutottak el az európai civilizációhoz és annak előnyeikhez a létért való küzdelemben.

Másodszor azonban azt válaszolnék az említett ellenvetésre, hogy ezek az európai fajok sem voltak kezdettől fogva oly fejlett agyvelejűek, mint a minőknek ma ismerjük őket, mert tudjuk, hogy a fajok ősei rosszabbul állottak e tekintetben. Vagyis e fajokon belül is strukturális, anatómiai változások mentek végig a fejlettebb agyvelők javára, még a történelmi időkön belül is. Ezekhez az adatokkal kimutatható tényekhez azonban még hozzá kell tennünk, hogy a koponya formájának teljes azonossága mellett, ugyanazon fajon belül is, az értelem és tehetség tetemes különbségeit találjuk, minélfogva magában az a gyvelő struktúrájában is a változatoknak nagy számát feltételezhetjük, ha egyelőre nem is sejtjük távolról sem e változatok mibenlétét.* Ha tehát a kezdetleges és a haladottabb fajok közt a tehetségek óriási különbségeit konstatálhatjuk, akkor az agy más strukturális tulajdonságainak kiválasztását is feltételezhetjük, nem csak a koponya alakjával összefüggésben állókét.

A történelem tehát nem kapja oly készen a maga *homo*-ját az álattantól és a zoológiai fejlődés egyáltalában nem ér véget a szerszámkészítéssel. A szerszámok pótolják ugyanis a kar erejét, a láb gyorsaságát, a szem élességét, a fogak épségét, némileg még a gyomor egészségét is, pótolják a hallás és szaglás bámulatos fejlettségének előnyeit, pótolják az egész test nagyságának előnyeit, de mindezt csak az agyvelő fejlődésének révén. Olyan szerszám, a mely az agyvelő jóságát pótolná, még eddig nincsen, pedig Plechanow úgy beszél a szerszámok struktúráit

* *J. G. Vogt, Die historische Bedeutung der natürlichen Rassenanlagen. Politisch-Antropologische Revue. I. Jahrg. S. 170—171.*

pótló szerepéről, mintha a nürnbergi tölcser históriája több volna a mondánál. A mit tehát a szerszámoknak a testi struktúra fejlődését pótló szerepéről mond Plechanow, azt helyesebben talán úgy is ki lehet fejezni, hogy a testi struktúra egyik részének fejlődése pótolja és feleslegessé teszi a többi testrészek strukturális változásait a létért való küzdelemben. Ez pedig egészen másként hangzik.

Ha azonban az ember anatómiai, zoológiai fejlődése tovább tart a történelem folyamában, kérdés már most, minő viszony van e zoológiai fejlődés és a mesterséges szervek, a gazdasági technika fejlődése közt. Úgy áll-e a dolog, a mint Plechanow mondja, Marx nyomán, hogy a természetes környezet nem hat immár közvetlenül az emberi természetre, hanem csak a termelő erőkre és csak az utóbbiak fejlődésére való hatás útján válik az emberiség történelmének fontos mozzanatává?

Ezzel szemben mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a természetes környezet számtalan ponton még mindig közvetlenül érintkezik az emberi természettel és számtalan ponton gyakorol reá befolyást a természetes kiválasztás útján. A mesterséges szervek ugyan sok tekintetben befolyásolják, módosítják a klíma hatását szervezetünkre, azonban van bizonyos meleg, a melyet bizonyos szervezetek el nem bírnak és van a hidegnek olyan foka, a melyet ugyanezek vagy más szervezetek el nem bírnak, van a lég sűrűségének vagy ritkaságának oly foka, vannak oly mikrobák, van oly páratelt vidék, a melyet bizonyos szervezetek el nem tudnak viselni. Ha már most ily szervezetek oly helyekre jutnak, teszem a kivándorlók tömegei között, akkor ott természetes kiválasztás megy végbe. De épen ily természetes kiválasztás megy végbe állandóan, megszakítás nélkül a föld kerekiségének minden pontján a született variációk közt. részben a gyermekhalandóság nagy százalékában, részben később mutatkozó különféle betegségek alakjában kivesznek azok, a kik az illető vidék természetes környezetének elviselésére alkalmatlanok és kiválasztatnak az alkalmasok. Tehát a természetes környezet számtalan ponton még közvetlenül is gyakorol befolyást az emberi szervezetre.

De az emberi szervezet és annak állandóan folyó anatómiai változásai akkor sem hanyagolhatók el, ha azokra a befolyásokra térünk át, a melyeket a környezet a termelő erőkre való behatás útján gyakorol reá. Itt arra a nagy hibára kell rámutatnunk, a melyet a történelmi materializ-

mus e tekintetben elkövet. A fejlődés ugyanis nem úgy megy végbe, a mint azt a történelmi materializmus nyomán Plechanow állítja, hogy a természetes környezet megváltoztatja a termelő erőket és a termelő erők megváltoztatják az emberi természetet; a mikor pedig a környezet újból megváltozik és ismét változást idéz elő a termelés módjában, akkor következmény képen megint megváltozik az illető emberek természete. Ezzel az egyoldalú fejlődésmenttel nagyon rosszul van visszaadva az a komplikált kölcsönhatásos tüneménytömeg, a melyet társadalmi fejlődésnek nevezünk. Mert ha van is igazság abban az állításban, hogy a természetes környezet a termelés módján keresztül hat az emberi szervezetre, legalább ugyanannyi, vagy talán még több igazsággal állíthatjuk, hogy a természetes környezet az emberi szervezeten keresztül hat a termelés mikéntjére. Akár az emberi szervezetnek azokat a módosulásait, illetve tulajdonságait tekintjük, a melyeket az — mint láttuk — közvetlenül nyer a természetes környezetből, akár azokat, a melyeket a természetes környezet a mindenkor gazdasági technika közvetítésével gyakorol rá, ez a mindenkor adott emberi szervezet oly tényező, a mely nélkül a gazdasági technika, a termelés mikéntjének működése és fejlődése, statikája és dinamikája meg nem érhető. Nincsen annak semmi értelme, hogy a termelés mód a természetes környezet eredménye, ha csak nem veszünk fel egy egészen konkrét emberi szervezetet, a mely ebben a természetes környezetben a maga szükségleteinek kielégítésére bizonyos funkciókat végez. A termelés mód a gazdasági technika végül is a homo sapiens nevű állati szervezetnek egy bizonyos funkciója és csakis mint ilyen fogható fel helyesen. Ha meg akarjuk érteni ezt a technikát, a mely egyébből sem áll, mint emberi cselekvésekből, akkor egyik fő tényezőül az emberi cselekvések általános törvényeit kell alapul vennünk és figyelemmel kell lennünk azokra a speciális behatásokra, a melyeket a szóban forgó emberek szervezete eddigelé nyert és a melyek ennek folytán ezt a speciálisan módosult szervezetet speciális funkciókra, a termelés speciális módjaira is viszik.

Hogy ezzel az igen fontos és tanulmányunk szempontjából alapvető kérdéssel teljesen tisztába jöjjünk, a történelmi materializmus fenti érvelésének még egy további, rövid elemzésébe kell bocsátkoznunk.

Mit jelent az a tétel, hogy a *homo sapiens* zoológiai fejlődése véget ért és hogy a természetes környezet a termelési erőkre való behatás útján válik a történelem fontos mozzanatává. Azt, hogy az emberi szervezet nem változnék, hanem pusztán csak a termelés módja — ez a »mesterséges testrészek« — változnék, és hogy az emberi szervezet pusztán ennek a mesterséges testrészeknek a változtatásával alkalmazkodnék a környezet változásaihoz, — mint láttuk — nem jelenti. Azonban magunk állítottuk, hogy a termelés módjának is része van az emberi szervezet megváltoztatásában. Miként megy végbe ez a változtatás? Mit jelent az, hogy a termelés módja befolyásolja az emberi természetet? Miként kell elképzelni ennek a befolyásnak az útját? Azt jelenti-e a termelés módja befolyása, hogy a szervezet módosul és módosultan tovább öröklődik, vagy azt jelenti-e ez a befolyás, hogy a termelés módja bizonyos feltételeket jelent és hogy e feltételek mellett csak bizonyos variációk prosperálhatnak, a többiek pedig? kivesznek? íme a biológia alapvető kérdéseire visz vissza bennünket ez a kérdés is, mihelyt mélyére nézünk.

Hogy a szerzett módosulások mennyire öröklődnek, például hogy az ismeretek szerzése mennyire befolyásolja az agy fejlődését, átalakulását, ezt a mai biológiában sokat vitatott kérdést nem feszegetjük. Vannak, a kik a szerzett tulajdonságok átöröklődését kizártnak tartják, vannak, a kik annak is nagy jelentőséget tulajdonítanak. Azt azonban mindkét párt elismeri a szerves világra nézve, hogy a másik útnak a variációk kiválogatódásának nagy jelentősége van. Mi csak a fejlődésnek ez utóbbi útját kísérjük figyelemmel az emberi társadalmon belül, csak ez utóbbi szempontból vesszük vizsgálat alá a mesterséges beavatkozás szerepét. Ebből a szempontból nézve azt a befolyást, a melyet a termelés módja a gazdaság technikája az emberi szervezetre gyakorol, azt kell mondanunk, hogy elvileg a hatás módja tekintetében nincsen semmi különbség ama befolyás közt, a melyet a termelés módja gyakorol az emberi szervezetre és ama befolyás közt, a melyet a többi környezet gyakorol reá. A termelés módja egyszerűen a környezet egy részévé válik. Az a körülmény, hogy a környezet e része az emberi szervezet funkcionálása útján idéztetett elő, lényegtelen e résznek a szervezetre való visszahatása szempontjából.

Azt kell tehát mondanunk Marxszal szemben, hogy az ember zoológiai, strukturális fejlődése a szerszám-készítéssel még

nem ért véget, hogy a szerszámok csak egyes testrészek fejlődését helyettesítik, de nem helyettesítik az agyvelőét, hogy a szerszámok fejlődése, a gazdasági technika fejlődése nem fogható fel egyszerűen a természetes környezet behatásának eredményeképpen, hanem legalább is ugyanily mértékben egyszerűs mind az agyvelő fejlődésének következményeképpen is tekintendő. Továbbá ki kell emelnünk a történelmi materializmussal szemben, hogy a gazdálkodás technikája az emberi szervezetre gyakorolt hatása szempontjából egyszerűen a környezet egyik részének tekintendő és hogy nem valamelyes különleges módon gyakorol befolyást az emberi szervezetre, hanem egészen úgy, mint a környezetnek bármely más része.

Somló Bódog.

SZEMLÉK.

Színházi szemle.

A föld. Színmű 3 felvonásban. Írták: Kemechey Jenő és Malonyay Dezső. Bemutatta a Nemzeti Színház 1902 október 3-án.

„A gyöngék szövetkezve is gyöngék maradnak” — így kell a jelen esetre vonatkoztatva átídomítanunk a német költő ismert mondatát. Mint novellista adhatott Kemechey is, Malonyay is egyet-mást, értékeset, de mint drámaírók sem egyenkint, sem összevéve nem mutatnak igazi rátermettséget. A színpadon vak vezet világtalant. Botorkálnak, bukdácsolnak s végre gödörbe esnek.

A földet, a magyar föld és népe problémáját akarták drámájuk tengelyévé tenni. Hatalmas vállalkozás; kár, hogy dugába dőlt. Úgy látszik, mintha egy-egy percze megnyílt volna a társszerzők szeme, s villámlás fényénél, a mely a meggyülemlett viharfellegek komor feketeségét kettéhasította, csakugyan látták volna egy pillanatra a földet s pusztuló, züllő, aljasodó népét vérző sebeivel. Látták a bajt, de a betegség okát egész szövevényességében sem fölfogni, sem föltárni nem tudták. Gyógymódjuk pedig, a melyet ajánlanak, olyan kuruzsló visszanyulást jelent a múltba, hogy hatásosságában éppenséggel nem hiszünk. Tatarozzuk, foldozzuk a múlt épületét? Hisz ép azért dől fejünkre, mert minden ízében korhadt és szúette. Új épület kell itt, s új építőmesterek.

A szerzők a Bodrogközben játszatják darabjukat. Halljuk a koldusbotra jutott nép végtelen nyomorát, látjuk nem éppen méltó képviselőit, a zavaros fejű szociálistát, a hülye nazarénust, s a talpnyaló tolvajt. Mi és ki okozta a föld és népe lesülyedését? A két szerző nem mondja, hogy a zsidó. Ennyi ízlésük és tárgyilagosságuk van, de azért nem mondjuk, hogy valami sokkal magasabb álláspontra helyezkedtek ők, hihetetlen történet keretében egy embernek róják föl a romlást. Ismerjük el, hogy ennél az álláspontnál már csak magasabbra emelkedtek. A környék vérszopó polypja egy egykori parasztgazda:

Dobos-Kovács József, a téglakirály. Ravasz és kegyetlen. Jóllakás nélkül éhezi a földet. Világnézete a szó legszorosabb értelmében geocentrikus. Minden a földért van; a természet minden erője, teremtménye a földet szolgálja. Az az ember gyönyöreinek, boldogságának egyedüli tápláló emlője, „s ha a menyorszámban föld nincs, neki ugyan nem kell.” Többet, még többet ebből a földből. Furfangjával három falu határát harácsolta össze, de még közbeesik a vékei birtok, a melyben marosvári Marossi Mózes (az előbbi Morgens-tern), ül benn, de már csak féligmeddig, mert gentrymódra élvén, gentrymódra bukván, fél-lábával már künn van. Ám a földuzsorás terve nem sikerül. Keresztülhúzza számítását a birtok egykori urának a Vékey alispánnak fia, Gida. Ez szülei tönkje után irányt váltott. Vas-szorgalmú, vasakarató ügyvéd lett, egy titkos vágyat táplálván szíve mélyén: visszaszerezni az ősi kúriát, s visszaszerezni a földet azelőtti gazdáinak, a kifosztogatott parasztoknak, miután megsemmisítette Dobos-Kovács Józsefet, a vérszopó polypot. A darabban látjuk álmait betelni, Jön és győz. Hogyan?

Dobos-Kovács József viselt dolgairól lehull a lepel. Nagy gazdagságának több apró fogáson kívül, különösen egy nagyobbszabású gaztett volt a kútforrása. A kormány hogy, hogy nem,* megbízta azzal, hogy töltést, gátakat emeljen, keresztvágásokat csináljon a Bodrog-közben, de ő a szabályozást úgy végezte, hogy kilencz falu határát elárasztotta vízzel, annak lefolyását meggátolta, s a földeket, a mikor ily módon teljesen megrontotta, potom pénzen összevásárolta megszo-ruult tulajdonosaitól. Megvette a vizeket, s ami alatta volt, a földeket. A kormány kártérítési port akaszt a nyakába, a melyet Vékey Gida sikeresen folytat le ellene. A mikor ez megjön, már kézbesítették a végső fórum ítéletét. A parasztnábob most más egerút után néz. Egyrészt leányát, a finom módra nevelt Klárit akarja hozzáadni, másrészt megpróbálja megvesztegetni. Sem így, sem úgy nem tudja a hőst lábáról levenni. Gida szereti ugyan a leányt, de visszaszerző missziója megőrzi az ellá-gyulástól. Előbb tönkreteszi az apát, akkor azután gyanúsítás nélkül engedhet szíve vonzalmának. Így is történik. Bebizonyítja Dobos-Kovácsnak, hogy nem marad egyéb tennivalója, mint, hogy vagy vissz-saadja a földeket előbbi tulajdonosainak, vagy megváltja tőlük teljes értékben. Ezenkívül családjá fülehallatára leleplezi gazságát, úgy hogy Dobos-Kovácsból felesége, sőt leánya is, — a ki eddig ugyan büszkén hordta a fejét — undorral fordulnak el. A gazda vad dühében neki megy a Latorczának. De szerzők gondoskodnak róla, hogy kimentsék,

* Ennek a megbízatásnak a története ép oly naivítás, mint Vékeynek a kincstár részéről való megbízatása. A sajtó és a dráma embereinek nem ártana egy kicsit több közigazgatási és jogi tudás, mert az ilyen botlások magukbavéve elegendők, hogy az intelligens elemek illúzióját csirájában megsemmisítsék.

s hős Gida diadala teljes legyen. A hideg fürdő tisztára mossa a vén bűnös kezét, a melyet Gidának nyújt, s a melylyel Gida és legyőzött Klárija kezét összefogja.

E vázlatból is kitűnik, hogy a szerzők szeme előtt lebegett valami lélektani dráma-féle. Ha ezt meggyőzőleg kidolgozzák, kárpótolnak a szociális milieu-drámáért, a melyet kellő elemző betekintés és synthetikus alakító erő híjján úgyszólván elejtettek. Készséggel elismerjük, hogy a parasztszípoly alakja érdekesen és jól van exponálva. Sajnos, hogy az írók ügyessége, mint a magyar szerzők zöméé, kimerül az expositióban. Hol a bonyodalom, hol a küzdelem, nagy szenvedélyek mozgalmas összeütközése? Küzd-e csakugyan szemünláttára Dobos-Kovács Vékey Gidával? Hisz a porondra mérközni kiállók még nem is üdvözölték egymást, s Dobos-Kovács-Góliáth máris a porban fetreng egyszerre eltörpülten, szárnalmas nyomorultságban. Hisz a Jókai-féle hőskreaturák javított kiadása, Gida szemöldökének egyetlen előkelő intésével lesújtotta. A küzdelem már előbb lefolyt, poros aktákban. Vékey Gida már a pör eldőlte után jó egykori hazájába, visszahelyezni családját a kúriába, a népet ősi földjére, s megélvezni görögűz fényében saját apotheosisát.

S elhisszük-e szerzőknek a történetet? Elhisszük-e, hogy Dobos-Kovács gaz csínyét háboríthatlanul véghezvihette olyaténkép, hogy mindent és mindenkit megvett a mérnöktől kezdve a legmagasabb közigazgatási tisztviselőig? Sajnos, sok gazság történik a világon, de ilyen otromba büntett nem fejlődhetik végig, nem sülnhet el még Magyarországon, még Zemplénmegyében sem. Jól ismerve e földzug népét magunk is, valószínűre vesszük, hogy legalább is egy kis szocialista-zendülés tört volna ki Dobos-Kovács gazzette nyomán, a mely a gazembert egy ágra magasztalta volna fel. S higyjük-e, hogy nem akadt becsületes ember, a ki ezeket a dolgokat megakadályozta volna az által, hogy leleplezte s kikürtölte volna? Hát a t. sajtó? Azt is lekenyerezte Dobos-Kovács? Kemechey és Malonyay újságírók. Hát ily kevésre tartják a sajtó kötelelességteljesítését?

A parasztnábob legyőzötve nagy tirádát dörg, megmagyarázandó lénye fejlődését. Nem eredendő gonoszság vitte rá a bűnre, csak a magyar közigazgatás gyarlósága és romlottsága. Látta, hogy széles Magyarországon minden szabad annak, a ki mindent és mindenkit megfizet. „Esendő itt minden; hullik széjjel minden. Hát ha én is úgy teszek, mint az ország? Kévét kötök magamnak abból, a mi hullik, — ha meg nem hullik, hát megrázom, akkor én gazember vagyok. Nincs, uram, igazság. Az a böcsület, a mi az enyém.” Ez a szónoklat nemcsak úgy hangzik, mint Dobos-Kovács sophismája, a mely végül meglepetésül, de semmitmondólag pattan ki, hanem úgyis, mint szerzők vádbeszéde a magyar közállapotok ellen. Mi túlzást látunk benne, sulyokelvető általánosítást, a mely olcsó hatást kelthet, (a tapsok tanúsága szerint keltett is), de azért nem egészen igaz.

Dobos-Kovács alakja éles körvonalakban mutatkozik be, de a körvonalak nagyrészt kitöltetlenül maradnak: Az első pillantás lelkébe érdekes, de azután nem látunk benne semmit, nem látjuk küzdelmét, átalakulását, csak az előzmények után hihetetlen és méltatlan megroggyását. Alakja bizton azért oly sötét, hogy a Vékey Gida alakjára szűrődő ideális fény annál hatásosabb legyen. Mi látjuk és becsüljük benne a korrekt, derék, dolgos embert, a kegyeletes jó fiút és testvért, de korántsem bámuljuk őt, s nem rokonszenvezünk vele népboldogító szerepében. Nézetei a népről már nem a mieink, mert kegyetlenül úriak. Szentül meg van győződve, hogy visszaállíthatja azokat az állapotokat, a melyek száz-kétszáz éve talán megfelelőek voltak. A népet az úr egyszerű tartozékának, az úr pórázán vezetendő kiskorú gyermeknek tekinti. Ha az eresz ép, a fecske is bizton alá-rakhatja a fészket. Csináljuk talán vissza a dolgokat, szavazzassuk meg a jobbság visszaállítását? Mi is azt tartjuk, hogy jobb a jó földesúr, mint a rossz, de a haladást nem a földesuraság és jobbság elavult viszonyának életrekeltegetésében látjuk.

Az epizódalakok közt már inkább akad meggyőzőbb és igazabb típus. Egyén ott sem. Dobosné, a gazdagságában is egyszerű és szerény parasztasszony, a gentry minden nevetségességét majmoló Marossi Mózes, Bodza János, a hű, agg cseléd számítandók ide. Ezeket ügyesen rajzolták meg a szerzők, bár szervesen ép oly kevésbé tartoznak a darabba, mint a Marossi képtelenül naiv huszárhadnagy fia, a ki Vékey hűgában lel párjára, s nővére a kellemetlenül jukkeres Susanne, egy jól konzervált huszárezredes, Vékey Gida nagybátyjának horograejtője. A most említettek dolgai, valamint Klári és Gida szerelmi farkasszemnézése ép oly, sőt talán nagyobb helyet foglalnak el a darabban, mint maga a főcselekmény. Ilyen sallangok próbálják takargatni a főcselekmény ösztövére csontvázát. Az epizódok ugyan egészen konventionálisak, de legalább teljesen elfogadhatók.

Föltétlen dicsérettel adózunk a darab nyelvének. Mindenütt ügyes; népies, a hol kell de nem népieskedő; magvas, velős és képeivel sokszor plasztikus hatást keltő. Igaz örömünk telt benne.

Kevésbé örültünk a sok muzsikálásnak. Még Zemplénben sem hallik ennyi muzsikaszó. Hát „Pogány Gábor” óta nem tudjuk kikergetni a magyar drámákból a zenét. Vagy talán a közönség ama alsóbbrendű rétegeinek csalétkéül szolgáljon ez, a mely nem jár a Nemzetibe, minthogy ott folyvást „csak beszélnek”?

Az előadás mindenestre leplezi a darab gyöngéit. *Szacsvay* ugyan nem való Dobos-Kovácsnak, nem domborítja ki eléggé ravaszságát, de *Császár* jól beleillik a reá szabott szerepbe, a hideg, előkelő, merevakaratú észlénny szerepébe. A mikor családját visszahelyezi az ősi székbe, megindul és meg is indítana, ha hangulatunkból nem zavarna ki az a szokása, hogy az utolsó szótagokat elnyújtja (pl. Pestre, stb.). A népről szólóban már nem elég meleg. Klári szerepét

Márkus Emília megpróbálta drámaiabbá tenni hangjával és színeivel, de nem tehet róla, hogy a szerzők nem alkották igazi drámai személyivé. Első jelenetében Gidával ilyenek ígérkeznek, de csakhamar leszerel ő is. *Gál* hatásosan karikírozta ki a gentryskedő zsidó-urat beszédben és gesztusban, mimikában egyaránt. Egészséges nevetés jutalmazta őt is, mint *Ligeti* Juliska kedves, de stereotyp bakfisét és a szerzők által vont torzképkeretben mozgó *Rózsavölgyit* is (Marosi hadnagy). Külön kiemelés érdemel *Jászai* Mária nemes és igaz egyszerűségű Dobosnéja, *Prielle* Cornelia tiszteletetparancsoló, finom özvegy Vékeynéje, de legbensőbb gyönyörűségünk telt *Gabányi* Bodza Jánosának realizmusában s bensőségében. A hogyan az öreg Vékey egykori leánynevezőjét elbeszélte, a hogyan az úri család iránt való gyöngéd és rajongó tiszteletét és szeretetét kimutatta: szívből jövő szívbe találó hangokat hallatott.

Dr. Wildner Ödön.

A reakció regénye.

A francia regény, a mely évtizedeken át legkiválóbb képviselői tollával az objektivitást hirdette a művészet erejének, ma újból társadalmi és politikai harcokba elegyül. E tünemény, mint annyi más, azt bizonyítja, hogy a munkafelosztás csak béke idején törvénye az egyéni és kollektív szervezeteknek, melyet azonban a veszedelem vagy heves küzdelmek — egyelőre legalább — foganatlanná tesznek. Gondolataink kifejezésére elég a nyelv, a többi szervek végzik szokott munkájukat. De ha valami veszély fenyegeti az embert, az indulat megbontja az egészséges munkafelosztást, minden szervet mintegy fölriaszt s a veszélyeztetett pontra szólít; kiáltunk, fogunkat vicsorítjuk, kiver a verejték, futunk, s mindezt egy cél szolgálatában. A nagy társadalmi szervezetnél sincs másképen. Míg egy nemzet élete egészséges, kiki a maga munkáját végzi. E szép és kívánatos rend megbomlik, mihelyt a nagy néporganizmust veszedelem fenyegeti vagy izgatóbb kérdések rajzolódnak a szemhatárra. E veszedelmeket megérezni, e képek értelmét megmagyarázni, az izgalmat a szervezet legmesszibb sejtjeibe eljuttatni a politika tiszte, mert ez csak az ő közvetítésével és csak annyira, a mennyire a politika felszívhatja magába, értheti meg a nép azt az egynéhány metafizikai, nemzetgazdaságiam és fizioológiai nagy kérdést, melyeken a népek élete épül.

Franciaországban most egy metafiziológiai kérdés a harc tárgya, melynek azonban, a szerint, hogy milyen magaslatból nézik, más és más az ábrázata. Így a magaslatból úgy látod, hogy teológiai vagy természettudományos világnézetről van szó, azután fokonként tűinek föl egyéb arculatai: fejlődés vagy forradalom, monarchia vagy köztársaság, klerikalizmus vagy szocializmus, egyházi vagy világi iskola, míg a breton paraszt agyában azzá törpül a kérdés: vajjon a kedves és szeretett apácák tanítják-e a gyerekeket avagy

valami új és nem odavaló tanító? De hogy az emberiség nagy és komoly érdeke dől el mostanában a gallok földjén, e sok arczalatból is kitetszik; mert egyik képében ehhez, a másikban amahhoz szól, s végső eredményül megmozdítja az egész országot s ennek határain túl, minden gondolkodó elmét, a melyek belátják, hogy nostra res agitur.

E társadalmivá alakult metafizikai kérdés a francia regényt is *prolitzálta*, és Zola, France, Barrés után most a finomkodó és pepecselő Bourget áll *L'étape*-nak keresztelt, május óta a 23 kiadást ért regényével a küzdők közé.

Valaki azt mondotta, hogy valamely korszakot hívebben jellemeznek a könyvek, melyeket olvas, semmint a melyeket ír. Ha ez igaz, úgy a Bourget e nagy és széleskörű sikeréből — ne feledjük, hogy e francziának előkelő, de kis közönsége volt — elszomorító következményeket vonhatnak a haladás ügyének s az elme antonomiájának barátai. Mert Bourget, kiben mindig ott szunnyadt a denevérhíttű misztikus, bátran és határozottan és a mi ennél több, következetesen s fegyelmezett elmével támadja meg mindazokat az elveket és az események legnagyobbikát: a forradalmat, melyeken a modern világnézet fölépül. Megtámadja pedig azzal, hogy az elveket olyanokul tünteti fel, melyek az embereket *mindig* boldogtalanokká s *igen gyakran* becstelenné teszik. E hitét a gyökereszakadt Monneron-család történetével bizonyítja.

Joseph Monneron, kinek apja még paraszt volt, tanár egy párisi gimnáziumban. A forradalom nevelte őt, s annak szellemében neveli gyermekeit; atheista, gyűlöli az egyházat, melyben a köztársaság megrontóját látja, fanatikus, ki csak elvein keresztül, hamisan látja a világot, de e mellett jó, munkás és becsületes ember. Családja azonban, azzal, hogy az apa hirtelen, előkészület nélkül jutott más társadalmi osztályba, elveszítette a természetes talajt, elszigetelődött elődeitől és súlyos válságok martaléka lett. E válságok azonban csak a második nemzedékben jelentkeznek, mert a tanár maga elvont, eszméknek élő ember — Robespierre, ki latin és görög nyelvet tanít egy párisi lyceumon s a legsúlyosabb válságok idején is Aischylost idézi. Legidősebb fia az egyenlőség elvét úgy értelmezi, hogy mindenkinek egyenlő joga van a világ gyönyörűségeire; csal, hamisít és sikkaszt, hogy félvilági szeretőt tarthasson; egyetlen leánya szeretője lesz a második fiú, Jean barátjának, Rumesnil grófnak, abban a reményben, hogy ez majd feleségül veszi; s a legkisebb fiú is, noha még pelyhetlen állú siheder, jó madárnak ígérkezik. Antoine, hogy sikkasztását leplezhesse, húga szeretőjétől kért pénzt; Juliette pedig, midőn Rumesnil azt ajánlja neki, hogy a büntető törvény tiltotta módon meneküljön meg szerelmük gyümölcsétől, a krajczáros újságokból jól ismert eszközhöz nyúl, rálő kedveseire és magát találja, de rosszul. Ezek az események, bár felébresztik a tanárt ideológus álmaiból, még nem a legkeserűbb pohár; ezt akkor üríti ki, mikor

legkedvesebb fia, Jean, kiben elveinek letéteményesét s öregségének vigasztalóját látja, figyelmezteti apját, hogy minde bűnök és az ő elvei között szoros a kapcsolat; hogy más mentségük nincs e bűnösöknek, mint nevelésük. A fiatal ember e nagy bölcsességét nem merőben magából meríti, hanem segíti ebben a traditionista, katolikus Ferrand tanár, ki leányát csak úgy hajlandó a szerelmes Jeannak feleségül adni, ha ez katolikussá lesz. Jean e keserőséget nem akarja megszerezni apjának. Ám közbe jő családi életük megroppanása, melynek értelmezésére már Ferrand megtanította: hogy minden erkölcsi elmélet, a mely nem egy idős a társadalommal, téves; ily igaz elmélet pedig Franciaországban csak egy van: a katolikus erkölcsstan, így aztán Jean, kinek Ferrand most már *úgy* is oda adná leányát, meggyőződésből és szükségből lesz katolikussá, hogy összeakaszt-hassa az apja s a forradalom által erőszakosan szétszaggatott lánczszemeket, hogy *halottaival élhessen*.

A történetek, de még inkább a filozófiával, melyet a történet szolgál, ilyen halottszaga van. Ha Bourget azt akarta volna bizonyítani könyvével, hogy a szerelem, az erősen individualizált nemi ösztön, erősebb motívum egy huszonötéves agyvelőben, mint az eltanult, elvont okosodások; hogy lelki életünknek gyakori jelensége, az érzelmeink vagy szenvedélyeink előtt gátul álló gondolatok kiküszöbölése, vagy a szenvedély céljainak megfelelő alakítása; hogy a nagy térítők, az apostol természetek — Ferrand-t ilyenek rajzolja — minden embert más-más szorosan keresztül közelítenek meg, hogy tehát a lélek e nagy taktikusai, ha a körülmények kissé kedvezők, mindenütt győzhetnek; ha azt akarta volna bizonyítani, hogy a szabadság nem való libáknak, a minő Juliette, sem a moral insanity sajnálatraméltó áldozatainak, a minő Antoine, hogy vannak elvakult és rövidlátó apák, kik nem érzik meg családjuk rothadását, míg bűze elviselhetetlenné nem válik: akkor, bár csodálkoztunk volna, hogy ilyen közönséges elméletek fölösleges bizonyítására ír ez a tehetségével gazdálkodó francia 516 leveles könyvet — de hallgattunk volna róla. Ám Bourget egyebet — még hozzá sok egyebet akart e könyvével.

A Monneron-családnak és fejének az író szándéka szerint tipikus jelentősége van: a családnak példáznia kell mindazokat a családokat, melyeket a nagy forradalom megzavart fejlődésükben azzal, hogy fölszabadította őket, a család feje pedig a mai jakobinus arczképe. Végezzünk előbb ezzel.

A jakobinus s általában a forradalom megítélésében *Taine* szemével néz Bourget, kit egy régebbi, de e *L'étape*-hoz szorosan kapcsolódó regényében, (*Le disciple*) a ma férfikorban lévő művelt francziák szellemi megmérgezőjének rajzolt. *Taine* a jakobinus lélektanát kimerítette, s szelleme konstitutív elemeit e két vonásban találta: rajongó és elvont eszmék embere. E két vonásban újat mit sem ad Bourget, ott, a hol a jakobinus természetrajzát rövidre fogva összefoglalja:

„A Monneron — hogy e tulajdonnevet egy egész osztály faji megnevezésére használjuk — a vak-útra tévedt keresztény, ki zavaros és elvont eszmékre vitte át öröklött kegyességét. Ez eszmék nem vélemények gyanánt élnek benne, hanem kultus gyanánt. Innen van, hogy méltánytalan szigorúsággal ítél a más véleményüekről. A Monneron — ki azon egynek mutatkozott az államcsíny évadján, május 16-án, a Boulanger támasztotta népies mozgalomkor és a legújabban, ismeretes körülmények közepett — nemcsak küzd ellenesei ellen, de alsóbb rendű és lelkiismeretű lényeknek nézi őket. Nem elégszik meg azzal, ha bármely eszközökkel s a legnagyobb lelkiismeretlenséggel eltíporja — a mi különben csodálatos nála, mert a tökéletes Monneron egyébként finom lelkű — de a legőszintébben megveti őket, mint közönséges gonosztevőket s ilyenekül bánik velük, habozás nélkül, lelkiismeret-furdalás nélkül. A politikai tisztesség monopóliuma az övé. Lelkük e hajlandósága megmagyarázza, hogy nem tehetnek szert tapasztalatra s ez jellemzi a jóczímű tévedők e felekezetét! Sohasem sikerült eleddig és nem is fog sikerülni ezután, hogy kormányozni tudjanak. Az a sorsuk, hogy zsarnokoskodjanak. De viszont rajongásuk büntetése abban a könnyűségben van, melylyel az elveikben látszólag osztozkodó szélhámosok megcsalják őket. Nem tudja megítélni azt, a ki valóban vagy látszólag az ő módján gondolkodik.”

Mint e jellemzésből kitetszik, ez emberfajt mindketten veszedelmesnek és rombolónak ítéli; Taine annál a munkájánál festi, mikor a régi Franciaországot tönkre teszi, Bourget annál, mely az újat megalkotni nem engedi az által, hogy ragaszkodik a nagy forradalom elveihez, melyeket társadalmi következményeivel egyetemben *L'Erreur Français* néven jelez a reakció regényírója. E tévedés lényege szerint a következő:

A forradalom következtében — evolúció helyett revolúció — erőszakos és töretlen utakra szakadt Franciaország. E hirtelen változás társadalmi hatása abban nyilvánult, hogy a családok elhelyezkedése megzavarodott s míg azelőtt lassan és fokozatosan kúsztak föl a társadalmi lajtorján — se lassú munka előkészületül szolgált új hivatásukra — most *egyszerre* átmenet nélkül, készülség hijján jutott el a parasztság és a kisebb polgárság, a szerszám és az ekeszarva mellől az állam kormányrúdjához. S mivel elődek évszázadokon keresztül hívó és buzgó katolikusok voltak, az átöröklés folytán lelkükben felhalmozódott érzelmi kincset valamire ki kellett önteniök. A régi hithez nem fordulhattak, mert hiszen megdöntésének köszönhetik előkelőbb helyzetüket; tehát már csak hálából is a hitetlenségre vetik magukat s válnak azokká a rajongó ideológusokká, a kik Bourget hite szerint Franciaország százados hanyatlásának okai. Hitetlenségük egyénenként boldogtalanokká, elégedetlenekké, lelkiismeretlenekké teszi őket, a gyönyörűségekre való vágyukat, mohóságukat pedig nem tudja fékezni elvont eszméken — a minők: az igazságosság, emberiség,

szolidaritás — nyugvó és felsőbb szankciónak híjjával lévő erkölcs-tanuk. Tehát ha nem kivételes emberek, erős absztrakt lelkek: az élet kísértéseinek ellene nem állhatnak, gazemberekké válnak, mint Antoine Monneron, és elbuknak, mint Juliette Monneron. Bourget úgy vallja, hogy más eszméknek szolgálva, mint elődeik, el is szakadnak tőlük, s alapítanak olyan családokat, melyeknek se múltjuk, se milieu-juk, a melyekben az egyén magára hagyott és elszigetelt — szóval az ő misztikus kifejezése szerint, az új embert — a *déraciné*, a *déplanté*, a *déclassé* — nem él halottaival.

Ezenkívül még számos dolgot állít több — nagyobb komolysággal e tisztos francia. Például, hogy a tudomány és vallás a leg-tökéletesebb békességben élnek egymással, míg a tudomány és demokrácia között föloldhatatlan antinómia van; hogy 1789. aug. 4-én a francia nemesség gyalázatosan elárulta Franciaországot; hogy a forradalom szegényes politikai elveihez való ragaszkodás nem egyéb, mint a gondolat lírikus állapota, a szellem igazolatlan lirismusa; hogy az evangélium szellemét nem a forradalom hármasság jelszava fejezi ki, hanem a szabadság helyett a fegyelem, egyenlőség helyett rangfokozat, testvériség helyett könyörület; hogy a fiú az apja mesterségét folytassa, s hogy a társadalom ideális állapota a kaszt-rendszer és osztályuralom. A gondolatok e boszorkány tánczának elemeit tetszés szerint lehetne még szaporítani, ha már az eddigiek mögött is nem tűnének föl az elszánt és következetes romanizmus apostola, ki nem a kereszténységtől, hanem az egyháztól várja a francia lélek meggyógyítását. De Maistre és Bouald szelleme Tainenek a forradalomról alkotott fölfogásával elegyülve adja Bourget történetfilozófiáját; s a természettudomány némely tételeinek — az evolúció és lelki átöröklés törvényeinek önkényes értelmezése és alkalmazása — a reakció szociológiáját.

Ízléstelenség volna e fölfogás egészének vagy bármelyik alkotó részének „czáfolásába” fogni. Hitet — jó vagy rosszhiszeműt — nem lehet és nem is kell megczáfolni, s mikor Bourget okoskodásokkal akarja meggyőzni olvasóját, hogy hinni jó, czélszerű és kellemes, tulajdonképen prostituálja a vallást, mert hasznossági szempontokból ajánlja. Ennél erkölcsstelenebb fölfogást a vallásról alkotni nem lehet, s már Plutarchos megbélyegezte e szent üzérkedőket arról az asszonyról való elbeszélésével, ki egyik kezében fáklyával, másikban vízfordó edénnyel járta Alexandria utczáit, s kit, mikor megkérdeztek, miért teszi, azt felelte, hogy a fáklyával az eget szeretné meggyújtani, s a vízzel a pokol tüzet eloltani, hogy az emberek a jót ne az égi jutalom reményében tegyék, s a rosszat a másvilági büntetéstől féltükben kerüljék. A vallások ez utilitarista fölfogása tette az evangélium erkölcsstánát már oly sokszor nehéz és terhes igává, mert e szent és szabad tanítást a szegények és elnyomottak kizsákmányolására használták föl a hűtlen sáfárok. Ha a katholicizmusnak Franciaországban csak az a szerepe van, a mit Bourget juttat neki, hogy a gyöngébb erkölcsű embereket

ballépésektől megóvjá, úgy ez a vallás etikai szempontból halott, bárminő fényes és gazdag is egyébként külső élete.

De a regény súlypontja nem ebben van, hanem ott, a hol a denevérhitűek régi taktikája szerint föloldhatatlan antinómiát állít tudás és erkölcs között és a tudományos világnézet elmaradhatatlan kísérői gyanánt tünteti föl a boldogtalanságot és erkölcstelenséget. Ez álokoskodásnak türelmes és szabatos földerítése a jelenkori lélektan és társadalmi tudomány legsürgősebb föladatainak egyike. Ha ez elemzés megtörtént, mindenki látni fogja, hogy nem erkölcs és tudás között kell választani, hanem ész és ösztön, impulzív cselekedet és megfontolás között. S itt nem nehéz a választás.

Kunfi Zsigmond.

Egy közigazgatási akadémia előfut árja.

— *A berlini Fortbildungskurs für Staatswissenschaften.* —

Az állami hatalom Európa-szerte növekedőben van. Az államok immáron nem érik be a jogi és hatalmi feladatok szolgálatával, hanem közgazdasági téren felhagytak azzal a passzív szereppel, melyet részükre a század első felének uralkodó elmélete kijelölt. Elmúltak az idők, melyekben az államot — Lassalle szerint — az éjjeli őr szerepére kívánták korlátozni, a mikor Gournay mondására: *Laissez aller, laissez passer, le monde va de lui-même* — esküdtek mindenfelé.

A liberalizmus egyik legnemesebb harczosa Humbold az állami tevékenység határaitól elmélkedve két dologra kívánta azt korlátozni: A nemzeti függetlenség védelmére és a béke fentartására; közgazdasági téren nézte szerint az államnak nincsenek feladatai. Az általa hirdetett elvektől és a manchesterismus által még inkább túlzásba vitt iránytól merőben elüt az államoknak mai politikája és ezzel együtt megváltoztak nézeteink az állam feladatairól.

Az államok csak nagyon rövid ideig — egészen talán sohasem — valósították meg a gyakorlatban a manchesterismus tanításait és hamar visszatértek, habár változott alakban és változott eszközökkel — régi politikájukhoz: Pozitív intézkedésekkel mozdították elő az állampolgárok anyagi érdekeit. Belátták, hogy a gazdasági erők szabad játékában, melyet a manchesterismus egyedül üdvöztetőnek hirdetett — tönkre kell mennie a gyengébbnek és ennél fogva az államok kezdték gazdasági érdekeiket védeni a külfölddel szemben. Ez állami védelem — vámok és az ipar egyébkénti támogatása — segítségével vette fel az európai, különösen a német és az amerikai ipar a versenyt azzal az állammal, melynek ipara állami védelemre és támogatásra nagy suprematiájánál fogva nem szorult és a mely épen ennél fogva bölcsője volt és ma is hazája a manchesterismus elméletének. Érdekes megfigyelni azt, hogy mennél inkább csökken Anglia suprematiája, annál inkább erősödik ott is azok tábora, kik az államnak a közgazdasági életbe való egyenes beavatkozását sürgetik.

Az államok azonban nem elégedtek meg a beavatkozásnak fentebb vázolt módjával. Nemcsak önmagukat védik meg az erősebbel szemben, hanem saját területükön belül is a gazdasági harcban a gyengébbnek támogatására sietnek. Bismarck volt úttörője ennek a szociálpolitikai iránynak. Felakarta újítani Nagy Frigyes tradícióit, ki céljául tűzte ki, hogy „Je serai le roi des gueux”, támogatni akarta a kis embert — az igazi kis embert, a munkást — az őt végveszélybe döntő gazdasági harcban. A Bismarck kezdeményezte szociálpolitikát Európa összes államai még fokozottabb mértékben tudatosan követik ma. A jogállam helyét mindenütt felváltotta a szociális állam. Ez átalakulást részint közgazdasági életünk rohamos fejlődése, mely az egyenlőtlenéget oly nagygyá s kirívóvá tette, részben pedig a szocializmus elmélete, mely a liberalizmus elméletének hiányaira és a gyakorlatba átültetett elmélet nyomán támadt igazságtalanságokra irányította a figyelmet — idézték elő.

Kétségtelen az, hogy az állam feladatai, céljai felől ma egészen másképp gondolkodunk, mint félszázaddal ezelőtt. Az államok mindenfelé kiterjesztik hatalmukat, ámde ezen megnövekedett állami hatalom különbözik a merkantilizmus kora államainak mindenhatóságától. Az állami tevékenység ma praeventiv és subsidiarius. Megteremti az egyéni működés előfeltételeit, korrigálja a mutatkozó hibák legkirívóbbjait. Az egyén tevékenységét azonban szabadon hagyja. Ebben különbözik a merkantilizmustól egyfelől, ez választja el másfelől a szocializmustól.

Kétségtelen az, hogy az állami hatalom a múlt század utolsó felében mindenütt nagy mértékben növekedett; az állami tevékenység határai mindinkább kitolódnak. Az államok budgetjeinek óriási növekedése ékesen bizonyít e mellett. Elég — a példa fája.

Csak azért mutattam reá a fejlődés, különben közismeretű, habár tudományosan kevésbé feldolgozott irányára, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy minő mindinkább növekedő feladatokkal kell az államoknak megküzdeniök. E feladatokkal az államok csak úgy fognak megbirkózhatni, ha közegei az ehhez megkívántató képességekkel fognak rendelkezni. A jogállamot a szociális állam váltotta fel, az államhivatalnokok kiképzésének is ez irányban kell változnia; a jogi ismeretek mellett a közgazdasági tudás, a praktikus élet ismerete mindinkább növekedő fontossággal bírnak.

Ez a megfontolás vezetett Németországban egy közigazgatási akadémia létesítésének eszméjéhez. E közigazgatási akadémia csirája, próbaköve a Fortbildungskurs für Staats Wissenschaften, mely ez év áprilisában indult meg Berlinben. Érdemes, hogy megismerkedjünk e tanfolyam berendezésével nemcsak azért, mert még sokat fogunk hallani felőle, hanem már csak azért is, mert ennek révén bepillantást nyerünk a Németországban uralkodó szellemi törekvésekbe.

A tanfolyamon az első félévben nyolcz két-két órás előadást tartottak. Előadók nem tanárok, hanem praktikus téren működő férfiak

voltak. Riesser, a darmstädti bank igazgatója (!) a részvényjogról tartott előadást; Elster miniszteri tanácsos a szocializmus elveit s történetét s az agrarizmus főbb kérdéseit ismertette; Heiligenstadt a porosz szövetkezetek elnöke a nemzetközi kereskedelemről; Zahn osztálytanácsos a munkásvédelmi és biztosítási törvényekről; Jannasch, a földrajzi társulat elnöke a nemzetközi kereskedelmi szerződésekről; Strutz és Schwarz miniszteri tanácsosok a porosz pénzügyekről adtak elő. Az előadások egy-egy óra hosszat tartottak, nyomukban a hallgatók beszéltek meg a felvetett kérdéseket. Az előadások kiegészítéséül hetenkint egy vagy több kirándulást tettünk. Megnéztük néhány gyárnak jóléti intézményeit — a nagy syndicatusok telepeit; bejártuk a berlini népkonyhákat, munkás lakóházakat, megismerkedtünk a munkásbetegségek különösen a tuberkolózis leküzdésére létesített intézménnyel, szóval megismerkedtünk a légkörrel, melyben a gyári munkások és bányászok élnek. Láttuk azt, hogy az állami beavatkozás és az önszegély elvei mint érvényesülnek a gyakorlatban és hogy karöltve miképp mozdítják elő a munkások javát. A mezőgazdasági viszonyok megismerhetése végett elvittek három, eltérő elveken alapuló gazdaságba.

A program azonban ezzel nem volt teljes. Minden héten egyszer szombatoként este a jelent foglalkoztató kérdésekről hallottunk előadásokat egyetemi tanároktól: Schmoller, A vámtarifátörvényjavaslatról; Wagner, A porosz pénzügyekről beszéltek, hallottuk ezenkívül Gierkét, Lexist és egész sorát a híres tudósoknak.

Ezzel sem érték még be. Szabad délutánjainkon elvittek magántanárok vezetésével a múzeumokba s ekképp Berlin összes képtárait, gazdasági, földtani múzeumait bejártuk, mindenütt formás előadások előzték meg körútjainkat.

Még csak egy szót a hallgatókról. A felvételhez jogvégzettséget s seminariumi előképzést vagy hosszabb praktikus működést kívántak meg. A hallgatók zöme hivatalnokokból, leginkább assessorokból állott, kiket külön e célra fizetésük meghagyása mellett szabadságotáltak és Berlinbe küldtek, de résztvettek benne iparosok, kereskedők, sőt horribile dictu két porosz képviselő is.

Az eszme, melyen az egész tanfolyam felépült, kell, hogy mindenkinek megnyerje helyeslését és bizonyára sokan fogják velem együtt kívánni, vaj ha nekünk is volna hasonló intézményünk. Épen minálunk kettős szükség volna rá. Az állam a közgazdasági életünkben talán még fontosabb szerepet játszik, mint másutt, helyes-e ez s nem túlzott-e ezen állami omnipotentia — ennek vizsgálata elterelne tárgyamtól; azt a tényt akartam csak konstatálni, hogy ezen a téren már majdnem megelőztük a nyugati államokat az állami szocializmus felé haladásban. És mégis az állam e nagy közgazdasági szerepe mellett gyakorta látjuk, hogy miként mindannyiunkban, állami hivatalnokainkban is hiányzik a gyakorlati érzék, az élet igaz ismerete. Nemzetünknek

épen ama rétege, melyből az államhivatalnokok zöme kikerül — idegenkedik a közgazdasági élettől — híjján van a gazdasági érzéknek.

Azon kellene lennünk, hogy a hivatalnoki karral épen úgy mint egész társadalmunkkal megértsük korunknak irányát. Annak tudatára kellene őket hoznunk, hogy a mai korban a gazdasági érdekek dominálnak. Minden kornak gazdasági küzdelmek adták meg a jellegét, minden szellemi mozgalom mögött felfedezhetjük a gazdasági rugókat, (hogy ennek tudatára jöttünk — a marxismus érdeme) bizonyos azonban, hogy ilyen praedominálók még sohasem voltak a gazdasági érdekek, hogy ilyen élesen, ilyen nagyarányú eszközökkel még sohasem folyt a gazdasági harc. Külföldi államokban mindent ennek szolgálataiba helyeztek; az uralkodótól az utolsó munkásig tudatában vannak ennek. Minálunk ez még hiányzik; a gazdasági küzdelemből természetesen mi is kivesszük részünket, de nem olyan öntudatosan, miként az szükséges volna. Kultúrállam akarunk lenni, hatalmi aspiratióink vannak és mégis elenyészően csekély mértékben foglalkozunk azzal, a mi a nervus rerumot adná — a gazdasági kérdésekkel.

Természetes, hogy gazdasági érzékünk alig lévén ébredezőben, mélyen szunnyad még nálunk a szociális érzék is. Hiányzik a szociális érzék társadalmunkban, nem érezzük azt, mit La Bruyére találóan olyképen jellemzett, hogy Il y'a une espèce de honte d'être riche à la vue de certaines misères. Nincs meg — vagy csak alig van ébredezőben a szociális érzék állami szerveinkben — pedig ép e téren várnak a modern államokra a legnehezebb, de legszebb feladatok.

Gazdasági érzéket, ennek nyomán fakadó szociális érzéket kellene becsepegtetni a nemzet vérébe, de mindenekfelett azokba, kik a nemzeti akaratnak végrehajtói: az állami szervekbe és közegekbe. Azt várni, hogy valamely intézmény egy csapásra átalakítsa egész gondolkodásmódunkat, bizonyára hiú reménység volna, annyi azonban kétségtelennek látszik előttem, hogy egy a berlini hasonmására létesítendő intézmény nagy szolgálatokat tehetne nálunk is, sőt nálunk sokszorta nagyobbakat, mint ott, a hol ezek az eszmék már a levegőben vannak.

A jogállamból a fejlődés folyamán — miként közismeretű — szociális állam lett; azonban az állam szerveinek kiképeztetése, nevelése még mindig olyan, mint a jogállam idején. A változott feladatokhoz képest — változni, bővülni kell a hivatalnokok kiképezésének is.

Ez a helyes eszme adott életet a Fortbildungskursnak; ezért kívántam a figyelmet ez új intézményre felhívni.

Ifj. dr. Chorin Ferencz.

Munkáskönyvtárak.

Jules Destrée: Bibliothèques ouvrières, Bruxelles 1901. pp. 32. 16°. — (Bibliothèque de propagande socialiste.)

Abban a mozgalomban, a mely ma a munkásosztály körében népszerűsíti a tudományt különböző nevek alatt, eddig alig jutott valakinek eszébe, hogy magukat a munkásokat kérdezze meg, mit szeretnének leginkább megismerni. A tanítás irányának megállapítása rendszerint úgy történik, hogy mások előző kísérleteinek statisztikai földolgozásából vonják le a szükséges adatokat. Hogy ezzel a módszerrel a *tanulók* (munkások) törekvéseinek tendenciájáról helyes képet kapni nem lehet, az nyilvánvaló; mert nem általuk, hanem tanítóik által önkényesen előre megszabott körben érvényesül.

A fölvilágosodott abszolútizmus helyébe az alkotmányosságot kísérte meg bevinni e térre is *J. Destrée*, a belga szocialista pártnak kiváló tagja. Azt akarja, hogy minden munkásegyletnek legyen saját könyvtára. (Meglépődéssel értesülünk, hogy ma a legkevesebbeknek van.) Ez költséges dolog s azért kezdetül igen kevés művel kell megelégedni. Húsz kötettel. Melyik legyen e húsz könyv? Mindenesetre a legjobb könyveknek kell lenniök; de meg olyanoknak is, a melyeket a munkásság szívesen olvas és a melyek továbbolvasásra serkentik. Különben a kezdet marad.

Hogy ezt megtudja, *Destrée* azon kérdést intézte a belga szocialista párt központi napilapja, a „*Peuple*”, olvasóihoz, tehát az intelligensebb munkásokhoz, hogy írják meg neki, „melyek azok a könyvek, a melyek a legmélyebb nyomot hagyták életükben, a melyeknek olvasása után jobbaknak, bátrabbaknak, önérzetesebbeknek, önzetlenebbeknek érezték magukat?”

Az eredmény igen érdekes, mert első megállapítása annak, mely forrásokból táplálkozik a (belga) szocialista munkások legjobbainak műveltsége.

Általánosan azt tanácsolták, hogy mindenekelőtt „érdekelni” kell, azaz olyat adni, a mit a tanulatlan és olvasáshoz nem szokott ember is szívesen olvas. Tehát szépirodalmat. (Ez a nézete ma a népkönyvtárak terén irányadó férfiaknak is mindenütt.)

Legnépszerűbb könyvekül a következők tűntek ki: *V. Hugo* Les Misérables és *Zola* Germinal; azután *Erckmann-Chatrion* l'Histoire d'un Paysan; *Tolstoj* Resurrection és A la Recherche du Bonheur; *Ch. de Coster* Uylenspiegel; *Corneille* tragédiái; *V. Hugo* La Légende des Siècles; végül a *biblia*. Voltak, a kik *Sue-i* (Juif-Errant és Mystères du Peuple), *Dickenst* (David Copperfield) stb. kívánták.

A jelzett okból *Destrée* a könyvtár felét a szépirodalom, másik felét a tudomány köréből állította össze. E téren *La Bruyère*, *Rousseau*, *Lamennais*, *Proudhon*, *Kropotkine*, *Reclus*, *Grave*, *Spencer*, *Smiles*, *Miehelet*, *Le Bon*, *Vandervelde-Destrée* (le Socialisme en Belgique), *Nansen* stb. neveivel találkozunk.

A húsz kötetes gyűjtemény végleges összeállítására az olvasók kívánságai mellett propagandisztikus és hasznossági érdekek is befolyván, *Destrée* a következő listát állapította meg eredményképp:

Tolstoj A la Recherche du Bonheur és Resurrection; *Zola* Germinal; *V. Hugo* La Légende des Siècles és Les Misérables; *Ch. de Coster* Uylenspiegel; *L. Delastre* Gontes de mon Village; *Sue* Le Juif-Errant; *Erckmann-Chatrion* l'Histoire d'un Paysan; a *Biblia*-, *Fernere* Le Darwinisme; *Geikie* Geologie; *Schäffte* Quintessence du

Socialisme; *De Paepe Services publics*; *A. Meng er Le Droit au Produit integral du Travail*; *Feni Science et socialisme*; *Destrée et Vandervelde Le Socialisme en Belgique*; *Kropotkine La Conquête du Pain*; *Bayet Histoire de L'Art*; *Jansen Au Pole Nord: Terwagne Portez-vous bien*; *Marx Le Manifeste du Parti Gommuniste*.

Hasonló kísérletek, szélesebb körben és több országban ismételve, igen kívánatosak. Engednék megítélnünk, kik azok, a kik a jelen szellemi kultúrájához a legtöbbet járultak.

Szabó Ervin.

A magyar birodalom története.

Acsády Ignác műve. Megjelenik 2 kötetben, 40 füzetben. Kiadja az „Athenaeum”. Egy-egy füzet ára 60 fillér.

A kis magyar nemzetnek már annyi történetírója van, hogy akár-melyik nagy nemzet is megirigyelhetné tőle. A régiek közül Horváth Mihály és Szalag László művei, az újabbak közül a Szilágyi Sándor által szerkesztett tízkötetes munka állandó beccsel bírnak és meg-állják helyüket bármely irodalom hasonló termékei között. Fenmaradt azonban az az óhaj, hogy a magyar nemzet története írássék meg egy kisebb szabású műben is, mely a hiteles források lelkiismeretes felhasználása tekintetében nem marad mögötte a tízkötetes munkának, de kisebb terjedelmével, előadásának egységes hangjával lehetővé teszi, hogy az ügynevezett „nagy közönség” is olvassa nemzetének dicsőséges múltját. Olvassa olyan könyvből, melynek nyelve, hangja, előadásának módja véges-végig egy s melynek írója már tanúságot tett arról, hogy erős hazaszeretete sem teszi elfogulttá: osztályokon, felekezeten felül emelkedve a tiszta igazságot szolgálja; a maga valóságában állítja elénk nemzetünk erőit, hibáit; igazságos mértékkel mér a nemzet minden osztályának; nemcsak a hadverő hősök érdemeit méltatja, de azokét a csöndben dolgozó munkásokét is, kik e nemzet anyagi és kulturális fejlődésének becsületes munkásai voltak.

Ezt ígéri az a könyv, melyet az *Atheanaeum Acsády Ignáczczal* íratott meg és a melynek első két füzete már előttünk fekszik. Ha az alapos előkészütség biztosítékot nyújt a munka jóságáért, akkor a munkának valóban várakozással nézhetünk elébe.

„Első történetírói búvárlataim óta foglalkozom az eszmével — írja Acsády maga új könyve előszavában — hogy megírom nemzetünk egész történetét s már akkor megkezdtem ide vonatkozó tanulmányaimat. Az utóbbi öt évet kizárólag nekik szenteltem, s nyugodt lélekkel mondhatom, hogy nincs olyan régibb vagy újabb, hazai vagy külföldi történelmi szakmunka, — melyről tudomást szerezhettem — a melyet át nem olvastam s céljaimra értékesíteni nem igyekeztem volna. Ezer meg ezer könyvet néztem át, a feldolgozott munkákat éppen úgy, mint a krónikákat, különösen pedig a roppant tömegű okleveleket s a többi közvetlen kútfőket.”

Acsády — igen helyesen — két főkorra osztja nemzetünk történetét: a nemzeti királyok és a Habsburgok korára: amaz a honfoglalástól 1540-ig terjed, vagyis az utolsó nemzeti király, Szapolyai haláláig, a másik a jelen korig. E két főkorszak keretében tárgyalja, több kisebb korszakra osztva, nemzetünk történetét.

Még korai dolog volna, a két első füzet alapján végleges ítéletet mondani a könyvről, de annyi már látszik, hogy a mű több, mint egyszerű compendium. Fentartjuk magunknak, hogy a könyvvel bővebben foglalkozunk, ha egész első kötete előttünk fog feküdni.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Október havában a magyar parlament újból megkezdte működését. Mióta vakációra ment, a helyzet sok tekintetben megváltozott, Szünet előtt békés volt a hangulat s ha a pártok ütötték is egymásti ügyeltek arra, hogy az ütések túlságosan ne fájjanak. Most ellenben harci zaj üti meg füleinket. A függetlenségi párt, belátván, hogy eddigi békés taktikájával maga húzza ki lábai alól a gyékényt, erősebb húrokat penget, sőt fiatalabb elemei obstrukciót rebesgetnek. A kormány felett pedig egyik sötét felhő a másik után tornyosul. Akut válság nincs, de mindenki érzi, hogy valami van a levegőben. Lehet, hogy holnap lesz belőle vihar, lehet hogy csak holnapután, sőt az is meglehet, hogy a fellegek szét fognak oszlani. A helyzet olyan, hogy nem lehet tudni, mit hoz a legközelebbi jövő.

A kormány előtt pár súlyos feladat áll. Mindenekelőtt valami módon végre kell hajtani a delegációknak azon határozatát, a mely szerint az új tarackütegek számára szükségelt újoncztöbblet a póttartalékosok egy részének bevonásával volna fedezendő. Az első kísérlet melyet a kormány erre vonatkozólag tett, meglehetősen balul ütött ki. Az ellenzék méltán a szerzett jogok megsértését látta abban, hogy azokat az egyéneket, kiknek a két havi rövidebb szolgálat már biztosítva lett, utólag három évre tartásáknak benn a katonaságnál. Azonfelül sokallották is, hogy a kormányok húszezer embert kérnek, holott a tarackütegek szükségletének fedezésére csak 5800 ember szükséges. De alkotmányos szempontból is sokan kifogást támasztottak a kormány javaslatára ellen, mert voltaképen nem más, mint a törvény kijátszása, ha több újoncot ajánlanak meg, mint a mennyinek megajánlását a véderőtörvény megengedi. Rebesgetik, hogy igen előkelő kormánypárti politikusok is kijelentették volna, hogy a javaslatot eredeti formájában nem szavazzák meg. Ezt jelentette ki például gróf Apponyi Albert is s állítólag az ő fellépésének lett volna következménye, hogy Fejérvári báró honvédelmi minisztert nyakra-főre Bécsbe menesztették, hogy a hadügyi kormánynál engedelményeket eszközöljön ki. Ez a törekvés azonban, úgy látszik, nem vezetett eredményre, mert Fejérvári Bécsből

való visszatérte után nem tudott konkrét engedményeket javasolni. A kormány erre a legkényelmesebb álláspontra helyezkedett és a javaslat tárgyalásának elnapolását kérte. *Qui habet temp us habet vitam*. Most a javaslat sorsa a levegőben lóg és míg egyfelől a kormány félhivatalosai a mellett csinálnak hangulatot, hogy a póttartalékosok behívásának terve elejtése mellett békeállomány a véderőtörvény idevonatkozó rendelkezésének módosításával kifejezetten és nyíltan felemeltessek, Bécsből oly hírek jönnek, mintha ott az eredeti javaslat mielőbbi teljes keresztülviteléhez ragaszkodnának. Ez a kérdés mindenesetre válságok csiráját rejti magában s a kérdés csak az, hogy sikerül-e ezeket idejekorán elnyomni.

Egy másik kellemetlen kérdés, melylyel a kormánynak az országgyűlés elé kellett lépnie, a czivillista felemelése két millió koronával. Ez az intézkedés az udvarnak már két-három év óta erős óhaja. Széli Kálmán miniszterelnök az ő dilatorius politikáját e kérdésre is alkalmazta s tényleg sikerült is neki a kérdés elintézését mostanig kitolni, de ezzel csak azt érte el, hogy most egy kellemetlen kérdéssel több torlódik össze. A függetlenségi párt természetesen ezt a javaslatot is élesen meg fogja támadni és a kormánypárt sem lelkesedik valami nagyon érte. A hangulatot igen találóan jellemzi egy a kormánypárt iránt rendszerint barátságos indulattal viseltető élczlapnak, a „Borsszem Jankó”-nak egy képe, mely az udvartartást mint egy jó húsban levő oroszlánt festi, ki körmeit reáteszi a pénztári feleslegeket jelképező sovány báránkyára, melyre két vézna, kiéhezett farkas, — nyilván a monarchia két állama, — szintén sóvárgó pillantásokat vet. Ez a kérdés, ha nem is fog válságra vezetni, mégis súlyosítja a kormány helyzetét a parlamentben.

A legveszedelmesebb válság-anyag azonban a kiegyezési kérdésekben rejlik. A kormánynak az osztrák kabinettel folytatott tárgyalásai valamely ismeretlen kérdésben holt pontra jutottak. Nem lettek ugyan megszakítva, de befejezve sincsenek, sőt nem is valószínű, hogy egy hamar befejezésre fognak-e jutni? Ez már magában is elég súlyos helyzet. De feltéve, hogy a kormányok megegyezésre fognak jutni, még ez sem fog mindent rendbe hozni. Ausztriában ugyanis a dolgok mai állapotában a kiegyezési javaslatok elfogadása teljesen kizártnak tekinthető. Tán csak az egy Körber hiszi még, hogy az utolsó pillanatban valami csoda fog történni és hogy a pártok mégis lehetővé fogják tenni a javaslatok elfogadtatását. Ha ez a csoda meg nem fog történni, akkor Ausztriában nem marad egyéb hátra, mint a 14. §. alkalmazása. Ámde Széll Kálmán kijelentette, hogy ő csak oly kiegyezést köt meg, melyhez az osztrák parlament is hozzájárul. Nem mintha Magyarország hivatást érezne magában, hogy az osztrák alkotmányosság védőjének csapjon fel. Ez kárba vezett fáradság volna. A dolog bibéje ott van, hogy a 14. §. segélyével életbe lépett kiegyezés nélkülözne az állandóság jellegét, mert az osztrák parlament azt ellentétes hatá-

rozatával bármely pillanatban feldönthetné. Ezekben a kérdésekben a válság már régóta chronikus jellegű. Egy ideig még az maradhat, mert a közös vámterület, az ismert Széll-féle formula egyik, a szélső-bal által megtámadott, de nyilván helyes értelmezése szerint 1907-ig biztosítva van, s a külföldi kereskedelmi szerződések sem fognak ez évben felmondani, tekintettel arra, hogy az első sorban irányadó német vámtarifája sorsa még nagyon kétséges, de előbb-utóbb a krízisnek e kérdésben is akut jelleget kell öltetnie.

Természetellenes volna, ha az ellenzék e bonyolódott helyzetet, melyhez fogható évek óta nem létezett, ki nem akarná használni. A függetlenségi párt vezetése szemmel látható módon kezd kicsúszni nagyon mérsékelt elnökének, Kossuth Ferencznek kezéből, a ki, ha nem elveit, de temperamentumát tekintjük, sokkal megfelelőbb helyen volna a kormánypárt elnöki székében, mint az ellenzéki vezér tisztében. Már a nyári szünet utáni első ülésen látszott, hogy a pártban a radikális elemek kerekednek felül és túlteszik magukat vezérük akaratán. Hozzátehetjük, hogy ezt elég ügyetlenül tették. A nyári szünet alatt elég politikai gyűányag halmozódott össze s a függetlenségi párt ezt mind egyszerre az első ülésen tálalta föl. Később aztán semmi sem akart gyűjtani. A függetlenségiiek csodálkoztak is rajta, pedig ők voltak a hibásak, mert rossz politika, a gyufákat, melyekkel tüzet akarunk élesíteni, előbb egyenként végig próbálni. Ez elhibázott taktika volt, mely a kormánynak használt, a baj csak az, hogy a mai bonyolult helyzetben mindig új meg új gyújtóanyag kerül felszínre.

A jövőbe látni most Magyarországon lehetetlenebb mint valaha. Türelemmel kell bevárni a dolgok további fejleményeit.

Ausztriában is újból összeült a parlament s Körber miniszterelnök a legelső napok egyikét használta fel, hogy előterjessze a nyelvkérdés szabályozására vonatkozó javaslatait, a melynek kedvező vagy kedvezőtlen elintézésétől függ az osztrák parlamenti tárgyalások nyugodt vagy zajos volta, A javaslatok pontosan körülírják a német nyelv állását és használatának határait, különösen figyelembe véve e mellett a közigazgatás egységességének szempontjait. Csehország e javaslatok szerint három nyelvterületre fog oszolni, egy egységesen német, egy egységesen cseh és egy vegyes nyelvterületre. A egynyelvű hatóságoknál ott, hol erre szükség van, egy *extra statum* álló hivatalnok alkalmazását veszik kilátásba, ki mindkét nyelvet bírja. A mi a belső hivatalos nyelvet illeti, az egynyelvű hatóságoknak saját hivatalos nyelvüket kell használniuk s csak bizonyos szolgálati ágakban tartatik fenn minden körülmények között a német nyelv használata. Kétnyelvű hatóságok a belszolgálatban azon fél nyelvét használják, mely hozzájuk fordul. A mi Morvaországot illeti, az erre vonatkozó javaslatok a hatóságok kétnyelvűségén alapulnak. A folyamodó felek által használt nyelv dönti el, hogy melyik nyelv használtassék a bel- és külszolgá-

lati ágakban, bizonyos ügyekben azonban itt is a német nyelv kötelező. Egy külön javaslat szabályozza a hivatalnokok alkalmazhatóságát nyelvismereteik szempontjából. A javaslatok szépek, de a csehek vitatásukba nem akarnak belemenni a németek pedig szintén elégtelennek tartják.

Különbén a külföldön a politika a nagy államokban meglehetősen csendes volt, s csak pár kisebb országban mentek végbe jelentékeny átalakulások.

Ezek között első helyen kell említenünk *Svédországot*, hol a parlamenti többség alaposan eltolódott. Eddig a svéd képviselőházban ült 117 konzervatív, 90 liberális és 23 pártönkívüli képviselő (utóbbiak között egy szocziáldemokrata), az új kamara pedig áll 103 liberális, 95 konzervatív és 32 pártönkívüli (köztük 4 szocziáldemokrata) képviselőből. A választásokban az általános választói jog jelszava dominált. Ez a legfontosabb kérdés, mely Svédországban megoldásra vár és a kérdés a legközelebbi ülészak folyamán kétségtelenül el is fog döntetni. Hogy mily irányban, arra nézve útmutatást ad a választások kimenetele, mely megerősítette mindazokat a csoportokat, melyek egy lehetőleg kevés korlát közé szorított választói jog érdekében engageáltak magukat.

Szerbiában kabinetválság játszódott le. Vuics miniszterelnök nem lévén képes arra, hogy Sándor király és Draga királynének a czár által való fogadtatását kieszközölje, kénytelen volt lemondani. A király, kinek a radikálisok ellenszenvesek, mert dinasztiáját félti tőlük, s ki szívesebben a liberálisok köréből venné tanácsosait, ha ezek nem képeznének pusztán egy törpe minoritást, szerette volna felhasználni ez alkalmat arra, hogy a radikálisoktól szabaduljon, végre azonban mégis kénytelen volt egy mérsékelt radikálisokból és haladó-pártiakból álló vegyes kabinetet kinevezni Velimirovics elnöklete alatt. Az új kabinet ellen a radikálisoknak Pasics vezérlete alatt álló szélső szárnya és az Avakumovics és Ribaracz vezérlete alatt álló liberális párt kétségtelenül kemény háborút fog folytatni.

Budapest, nov. 28.